

С. Торайғыров атындағы Павлодар мемлекеттік
университетінің ғылыми журналы
Научный журнал Павлодарского государственного
университета имени С. Торайғырова

---

*1997 ж. қурылған
Основан в 1997 г.*

İ İ Ó
ÕÀÁÀÐØ ÛÑÛ

ÂÃÑÒÍ ÈÊ Ì ÃÓ

ГУМАНИТАРНАЯ СЕРИЯ

2 2015

Научный журнал Павлодарского государственного университета
имени С. Торайгырова

СВИДЕТЕЛЬСТВО

о постановке на учет средства массовой информации
№ 14209-Ж

выдано Министерством культуры, информации и общественного согласия
Республики Казахстан
04 марта 2014 года

Орсариев А. А., доктор PhD (главный редактор)
Бегимтаев А. И. к.полит.н., доцент, (зам. гл. редактора)
Калиев И. А., к.полит.н., доцент (отв. секретарь)

Редакционная коллегия :

Акишев А. А., д.палит.н., профессор;
Арын Р. С., д.пол.н., профессор;
Абсаттаров Р. Б., д.филос.н., профессор;
Ахмеджанова Г. Б., д.ю.н., профессор;
Борбасов С. М., д.пол.н., профессор;
Батырбаева Ш. Д., д.и.н., профессор (Кыргызстан);
Ветренко И. А., д.пол.н., профессор (Россия);
Джунусов А. М., д.пол.н., профессор;
Жиренчин К. А., д.ю.н., профессор;
Иватова Л. М., д.пол.н., профессор;
Косанов Ж. К., д.ю.н., профессор;
Кошенова Р. Н., д.филос.н., доцент;
Нурымбетова Г. Р., д.пол.н., профессор;
Романова Н. В., д.и.н., профессор;
Сабит М. С., д.филос.н., профессор;
Билялова Г. К., д.филос.н., профессор;
Кузембаев Н. Е., к.и.н., доцент;
Нургожина Б. В. (тех. редактор).

За достоверность материалов и рекламы ответственность несут авторы и рекламодатели.
Мнение авторов публикаций не всегда совпадает с мнением редакции.
Редакция оставляет за собой право на отклонение материалов.
Рукописи и дискеты не возвращаются.
При использовании материалов журнала ссылка на «Вестник ПГУ» обязательна.

СОДЕРЖАНИЕ**«ФИЛОСОФИЯ» СЕКЦИЯСЫ**

Кебина Н. А.
Өмірдің мәнін табу..... 12

«МӘДЕНИЕТТАНУ» СЕКЦИЯСЫ

Альпеисова Г. Т.
Отты кезеңдерден қалған естеліктер 17
Чукитаева З. С., Кайранов Е. Б.
Қазақстанның қазіргі станоктік кескіндемесіндегі
ежелгі көшпенділер өнерінің артефакторы 21

«ТАРИХ» СЕКЦИЯСЫ

Айткенов З. Ш.
Тарихтағы тау тұлға – академик Тоқмұхамед Сәлменұлы Садықов ... 28
Мұсатаев С. Ш., Молдабаева С. К.
Әлемдік тәжірибедегі этносаясаттың тұжырымдамалары 32
Сабданбекова Ә. Ә.
Тарихтың міндеттері мен рөлі..... 39
Шамшудинова Г. Т.
1989-1999 жылдар аралығында санақтық кезеңдегі Павлодар
аймағының демографиялық дамуы 47

«ӘЛЕУМЕТТАНУ» СЕКЦИЯСЫ

Айтуғанова А. Т.
Отандық журналистиканың мамандандырылуы 53
Амиргалиев Е. Р.
Денсаулық сақтау саласындағы әлеуметтік жұмыстың мазмұны 59
Есипов А. Б.
Көшіп-қонушыларды жұмыспен қамтуды қамтамасыздандыру
олардың сәтті бейімделу ерекшеліктерінің бірі..... 65
Жанат М., Хасенова С. М.
Өңірлердегі денсаулық сақтау деңгейінің талдауы..... 72

<p>Жанат М., Дәуіт Ж. Өңірлердегі халықтың білімге қолжетімділігі деңгейінің талдауы .... 80</p>	
<p>Жанат М. Өңірлердегі тұрғын халықтың жинақтау деңгейінің талдауы ..... 88</p>	
<p>Жилибаев Ф. П., Чудинова Г. А. Қазақстанның ауылдық социум тұрғындары тіршілік іс-әрекет трансформациясын басқаруды үлгілеу (Шығыс өңірі мысалында).... 93</p>	
<p>Зозуля Т. Н., Сакенова С. М. Маргиналды адамды әлеуметтендірудің ерекшеліктері ..... 101</p>	
<p>Зозуля Т. Н., Гаркава Е. Көші-қон үдерістері және олардың ұлтаралық некелерге әсері ..... 109</p>	
<p>Төлеген Г. М. «Павлодар-Қазақстан» арнасының қалыптасу жолындағы қиындықтар мен даму мүмкіндіктері..... 117</p>	

«САЯСАТТАНУ» СЕКЦИЯСЫ

Воронова Т. Э.

Тұрақты мемлекет ретінде қалыптасқан Қазақстанның дамуы үшін жедетті қатерлер 124

Пряхин В. П.

Әкімшілік-мемлекеттік басқарудағы сайлау алды технологиялар... 130

Тереник О. Д.

Мемлекеттік билік органы және жергілікті басқару органдарының өзара әрекеттестік формаларының теоретикалық аспектілері..... 137

Токтушаков А. Е.

Саяси тәуекелдер: зерттеудің негізгі тәсілдері мен талдау әдістері .. 146

«ҚҰҚЫҚ» СЕКЦИЯСЫ

Дубовицкая Л. С., Дубовицкая О. Б.

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы әрекеттің құқықтық тетігінің көкейкесті мәселелері..... 156

Дюсебаев Н.

Жалған кәсіпкерлік мысалында кәсіпкерлік қызметті жүргізудің қағидаттарын бұзатын қылмыстарды қылмыстық-құқықтық реттеудің шетелдік тәжірибесі 160

Кадралиева Н. А., Мусаева А. Я., Суркова С. С.

Қазіргі таңда нормативтік актілерді жүйелеудің маңыздылығы..... 166

<p>Кадыркулов А. Ж. Қазақстан Республикасында кәмелетке толмағандардың құқық бұзушылығын алдын алуға байланысты құқықтық нормаларды жетілдіру мәселелері ..... 174</p>	
<p>Сулейменов М. А. Қоғамның әлеуметтік жағдайларында құқықтық мәдениетті қалыптастырудың мәселелері ..... 179</p>	
<p>Ықсан Р. С., Ким Д. А. Тұрмыс саласындағы құқық бұзушылықтармен күресуге Қазақстан Республикасының заңнамасын жетілдіру ..... 185</p>	
<p>Авторларға арналған ережелері..... 193</p>	

СОДЕРЖАНИЕ

СЕКЦИЯ «ФИЛОСОФИЯ»

Кебина Н. А. К обретению смысла жизни	12
---	----

СЕКЦИЯ «КУЛЬТУРОЛОГИЯ»

Альпеисова Г. Т. Память огненных дней	17
Чукитаева З. С., Кайранов Е. Б. Артефакты искусства древних номадов в современной станковой живописи Казахстана	21

СЕКЦИЯ «ИСТОРИЯ»

Айткенов З. Ш. Академик Токмухамед Салменович Садыков историческая личность	28
Мусатаев С. Ш., Молдабаева С. К. Концепция этнополитики в мировой практике	32
Сабданбекова А. А. Роль и задачи истории	39
Шамшудинова Г. Т. Демографическое развитие павлодарского региона за переписной период с 1989 по 1999 гг.	47

СЕКЦИЯ «СОЦИОЛОГИЯ»

Айтуганова А. Т. Специализация отечественной журналистики	53
Амиргалиев Е. Р. Содержание социальной работы в сфере здравоохранения: вопросы практики	59
Есиллов А. Б. Обеспечение занятости мигрантов как один из факторов их успешной адаптации	65
Жанат М., Хасенова С. М. Анализ уровня здравоохранения в регионах	72

Жанат М., Дауыт Ж. Анализ уровня доступности образования в регионах	80
Жанат М. Анализ уровня бережения населения в регионах	88
Жилибаев Ф. П., Чудинова Г. А. Моделирование управления трансформацией жизнедеятельности населения сельского социума Казахстана (на примере Восточного региона)	93
Зозуля Т. Н., Сакенова С. М. Особенности социализации маргинального человека	101
Зозуля Т. Н., Гаркава Е. Миграционные процессы и их влияние на Межнациональные браки	109
Тулеген Г. М. Проблемы становления перспективы развития телеканала «Казахстан-Павлодар»	117

СЕКЦИЯ «ПОЛИТОЛОГИЯ»

Воронова Т. Э. Потенциальные угрозы для развития Казахстана, как состоявшегося государства	124
Пряхин В. П. Предвыборные технологии в административно-государственном управлении	130
Тереник О. Д. Теоретический аспект форм взаимодействия органов государственной власти и местного самоуправления	137
Токтушаков А. Е. Политические риски: основные подходы исследования и методы анализа	146

СЕКЦИЯ «ПРАВО»

Дубовицкая Л. С., Дубовицкая О. Б. Актуальные вопросы правового механизма противодействия коррупции	156
Дюсебаев Н. Зарубежный опыт уголовно-правового регулирования преступлений, нарушающих принципы ведения предпринимательской деятельности на примере	160

Кадралиева Н. А., Мусаева А. Я., Суркова С. С.

Значимость систематизации нормативных актов
на сегодняшний день 166

Кадыркулов А. Ж.

Совершенствования правовых норм связанные с правонарушениями
несовершеннолетних в Республике Казахстан 174

Сулейменов М. А.

Проблемы формирования правовой культуры в условиях
социальной модернизации общества 179

Иксан Р. С., Ким Д. А.

Совершенствование законодательства Республики Казахстан
в борьбе с правонарушениями в сфере быта 185

Правила для авторов 193

CONTENT

SECTION «PHILOSOPHY»

Kebina N. A.

Finding the meaning of life 12

SECTION «CULTUROLOGY»

Alpeissova G. T.

Memories of the Disturbed Past 17

Chukitayeva Z. S., Kairanov Y. B.

Artefacts of ancient nomad art in modern easel painting of Kazakhstan 21

SECTION «HISTORY»

Aytkenov Z. Sh.

Academician Tokmukhamed Salmenuly Sadykov –
an eminent historical figure 28

Musatayev S. Sh., Moldabayeva S. K.

The concept of ethnic policy in the world 32

Sabdanbekowa A. A.

The role and tasks of history 39

Shamshudinova G. T.

Demographic development of Pavlodar region over the census
period from 1989 to 1999 47

SECTION «SOCIOLOGY»

Aituganova A. T.

Specialization of home journalism 53

Amirgaliev E.

Contents of social work in health care 59

Yessilov A. B.

Employment of migrants as a factor of successful adaptation 65

Zhanat M., Khasenova S. M.

The analysis of the healthcare level in regions 72

Zhanat M., Dauit Zh.

The analysis of accessibility level to education in regions 80

Zhanat M.

The analysis of the saving level population in regions 88

<p>Зеркало</p> <p>Zhilibaev F. P., Chudinova G. A. Simulation of the life transformation management of the rural society population in Kazakhstan (on the example of the ceastern region)..... 99</p> <p>Zozulya T. N., Sakenova S. M. Migration processes and their impact on international marriages ..... 101</p> <p>Zozulya T. N., Garkova E. Migration processes and their impact on international marriages ..... 109</p> <p>Tolegen G. M. Problems and prospects of tv channel «Kazakhstan-Pavlodar» ..... 117</p>	
---	--

SECTION «POLITOLOGY»

<p>Voronova T. E. Potential threats to the development of Kazakhstan as an established state..... 124</p> <p>Pryakhin V. P. The electoral technologies in public administration ..... 130</p> <p>Terenik O. D. The theoretical issues of the forms of interaction between the state and local governments..... 137</p> <p>Toktushakov A. E. Poltical risk: basic research approaches and methods of analysis..... 146</p>	
---	--

SECTION «LAW»

<p>Dubovitskaya L. S., Dubovitskaya O. B. Pressing questions of legal mechanism of counteraction to corruption .. 156</p> <p>Dyussebayev N. The international experience of criminal-legal regulation of crimes that violate the principles of doing business on the example of pseudo-entrepreneurship ..... 160</p> <p>Kadrallyeva N. A., Musaeva A. Ya., Surkova S. S. The importance of the legal regulations systematization today ..... 166</p> <p>Kadyrkulov A. Zh. Improving the legal regulations related to prevention of the juvenile delinquency in the Republic of Kazakhstan ..... 174</p> <p>Suleimenov M. A. Problems of legal culture formation in the conditions of social modernisation of society..... 179</p>	
---	--

<p>Зеркало</p> <p>Yksan R. S., Kim D. A. Improving the legislation of the Republic of Kazakhstan in the fight against crimes in the sphere of everyday life ..... 185</p> <p>Rules for authors ..... 193</p>	
---	--

УДК 128/129

Н. А. Кебина

Инженерно-технический институт имени академика К. И. Сатпаева,
г. Экибастуз

К ОБРЕТЕНИЮ СМЫСЛА ЖИЗНИ

Многогранность смысла, важность обретения смысла жизни с необходимостью обращают рассмотрение к проблеме веры и выявлению ее значения в формировании и поиске смыслов. Во многом благодаря вере возникает индукция смысла – придание смысла чему-либо изначально смысла лишённому. В известной степени это объясняется попыткой человека придавать смысл всему, что он делает. Вера избавляет человеческое существование от груза «сизифова труда».

Ключевые слова: вера, смысл жизни, общество, индивид, судьба, философия жизни.

Обретение смысла – сложный и необходимый процесс, неотъемлемая часть сознательной жизни личности. Обрести смысл нелегко, потерять гораздо легче. Отсутствие смысла в поступках и действиях автоматически сказывается на качестве жизни человека. Жизнь без смысла лишает человека глубокой внутренней мотивации, внутреннего стержня, позволяющего быть творцом собственной судьбы. Бессмысленное существование – тяжелое наказание, его результат – слабость индивида, отсутствие опоры, равновесия, прочных жизненных критериев и устремлений, управляемость. Человек становится марионеткой и легкой добычей для тех, кому слабохарактерность нужна для достижения собственных корыстных целей и интересов. Человека, лишённого смысла, можно убедить в чем угодно, любое чужое мнение, представление или идею он может воспринимать как свое собственное. Вместо того чтобы самому распоряжаться своей судьбой, человек позволяет управлять собой другим людям и даже внешним обстоятельством.

«После исчезнувших разумных земных перспектив человек видит перед собой пустой горизонт, на котором единственной точкой маячит лишь смерть [1, с. 154]. Вера может заменить исчезнувшие разумные земные перспективы. Феномен веры нельзя ограничивать рамками религиозного подхода. Вера необходима, она компенсирует внутреннюю неопределенность,

неустойчивость смысловой регуляции, неуверенность, которые создают существенный дискомфорт и являются реальным препятствием на пути самореализации.

Существуют трудности доведения обобщенных смысловых стереотипов до индивидуального сознания. Например, обобщенный смысл не всегда можно «примерить» к конкретной жизни. Вместе с тем, полагание смысла свойственно каждому человеку. Индивид не может не осмысливать свою жизнь, но зачастую он постигает жизнь, используя и не используя понятие «смысл». Полагание смысла – особый акт человеческой жизни, при котором субъект ответственным решением устанавливает значимость чего-либо в своей жизни.

«Смысл» – зеркало осмысления жизни; хотя сам термин «смысл» в истинном предназначении используется субъектом может не использоваться ли применяться не так уж часто. «Смысл» постигается через понятие «значимости». Ж.-П. Сартр обращается именно к такому пониманию смысла: «Смысл поступка и его значимость могут быть постигнуты в перспективе через движение, которое реализует возможности, разоблачая данное. Человек является для самого себя и для других существом значащим, так как ни один из его поступков нельзя понять, не превосходя чистое настоящее и не объясняя через будущее» [2, с. 187].

Понимание смысла Е. Н. Трубецким лаконично, структурно компактно: «... «смысл» есть общезначимое мыслительное содержание, или, что-то же, общезначимая мысль, которая составляет обязательное для всякой мысли искомое. Сознать, именно и значит осмыслить, т. е. отнести сознаваемое к объективному, общезначимому смыслу» [3, с. 5].

Такой характер воздействия «смысла» дает следующие результаты:

- поиск личностью смысла в определенный момент может обрести «философскую высоту», но смысловой поиск постоянно «наталкивается» на несоответствие философского понимания смысла и его многообразных эмпирических значений, поэтому выработать строгое однозначное определение понятия «смысл» невозможно;

- смысл и значение сравнимы с двумя сообщающимися сосудами – это миниатюрная модель системы «человек – мир», через которую «транспортируется» информация, переливается «объективное» в «субъективное»; не каждое значение проникает к субъекту (превращается в смысл), они фильтруются, отсеиваются, игнорируются и т. д.;

- «объем» одного «сосуда» – значение («объективный смысл») значительно превосходит другой – смысл («субъективное значение»), который невозможен без личностной заинтересованности, прочувствованности, соотнесенности, он субъектен, образован субъектно-объектным взаимодействием.

Субъектный смысл – неотъемлемая часть сознательной жизни личности, личностный смысл. Индивидуальный смысл не догматичен, он развивается: от одной возрастной стадии к другой; каждая возрастная стадия сознательной жизни индивида отличается конкретным соотношением субъектного и объективированного в содержании смысла.

Субъектный смысл должен быть устремлен к идеалу-критерию. Возникает проблема иерархии смысложизненных проблем. Учитывая необъятность темы, в данном исследовании мы предполагаем исследовать субъектную значимость и специфику смысловых поисков в разные периоды жизни (преимущественно в молодости), и рассмотреть некоторые гендерные аспекты смыслов жизни (этим проблемам посвящены соответствующие разделы исследования).

И. Я. Лойфман, рассматривая влияние возраста на смысл жизни, считает, что в «юности главной является проблема перспективы существования, определения цели и идеала жизни, указывающих путь к будущему и совершенству» [4, с. 10]. В старости осмысление прожитой жизни «предполагает формирование ретроспективы существования, решение вопросов, какой я есть (в потоке истории), каким я желал бы оставаться в памяти потомков [4, с. 12]. Считая данное уточнение весьма важным, необходимо еще одно понятие, «проливающее свет» на проблему смысла – идентификация. Д. А. Леонтьев подробно рассматривает проблему системы групповых ориентаций как концентрированную форму социальных смыслов [5]. Идентификация с определенной социальной общностью приводит к освоению смысловых ориентаций. Жизненная стратегия личности – результат свободного выбора. Свободного не в том смысле, что он не связан с социальными условиями, а в том, что может осуществляться как благодаря, так и вопреки этим условиям [6].

Когда существование конкретного индивида еще не вошло в границы сознательной жизни или уже вышло за них, тогда субъектный смысл отсутствует: жизнь младенца осмысливается взрослыми людьми; а на стадии старости субъектный смысл все более «включается» в объективированный смысл – «время собирать камни».

Смысл жизни индивида, перешедший в стадию объективизации, не всегда остается постоянной величиной: он может возрастать посредством интеллектуальной и предметной деятельности других людей. В истории культуры известно немало примеров того, как творческое наследие великих представителей искусства утрачивалось (полностью или частично) – терялся объективированный смысл жизни, но субъектный продолжал существовать в веках. Более того, многие Великие наставники мудрости предпочитали передавать свои учения изустно. Конфуций, Будда, Сократ не оставили письменных трудов, увековечив, «объективировав» себя в произведениях

учеников. «Объективированный» или «субъектный» смысл оставили они после себя? «В чем смысл жизни?» – спросил как то Аристотель. И сам ответил: «Служить другим и делать добро». Не многие, к сожалению, сегодня воспримут эту формулу как руководство к действию.

Итак, чтобы личностный «смысл» способствовал совершенствованию личности, выходил на уровень общезначимого необходимо:

- адекватное понимание содержания категории «смысл»;
- рассмотрение системы «человек – мир» в контексте поиска человеком смысла;
- анализ различных стадий формирования смысла от гармонизации до кризиса, конфликта смыслов;
- изучение роли решения человеком «задачи на смысл» для развития духовного мира субъекта, формирования его личности;
- понимание диалектики двух сторон смысла (субъектной и объективированной).

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

- 1 **Ангел, Е.** Мифы потрясенного сознания. – М., 1979. – С. 154.
- 2 **Сартр, Ж.** -П. Проблемы метода. – М., 1994. – С. 187.
- 3 **Трубецкой, Е. Н.** Смысл жизни. – М. : Республика, 1994. – С. 5.
- 4 **Лойфман, И. Я.** Духовность и культура. Духовность мироотношения. – Екатеринбург : Изд-во УГУ, 1994. – С. 10
5. Там же. – С. 10-12.
- 6 См.: **Леонтьев, Д. А.** От социальных ценностей к личностным: социогенез и феноменология ценностной регуляции деятельности (статья первая) // Вестник Моск. Ун-та. Сер. 14, Психология. – 1996. – № 4. – С. 35-44; Леонтьев Д. А. От социальных ценностей к личностным: социогенез и феноменология ценностной регуляции деятельности (статья вторая) // Вестник Моск. Ун-та. Сер. 14, Психология. – 1997. – № 1. – С. 20-27.
- 7 «Духовность или противоположная ей жизненная стратегия – бездуховность – формируется не как следствие воздействия тех или внешних факторов (среда, воспитание, образование и т. п.), а в итоге духовного самоопределения личности», – считает Р. Л. Лифшиц // Лифшиц Р. Л. Духовность и бездуховность личности. (Социально – философский анализ). Дис. ...д-ра философских наук. – Екатеринбург, 1997. – С. 200.

Материал поступил в редакцию 02.07.15.

Н. А. Кебина

Өмірдің мәнін табу

Академик К. И. Сатпаев атындағы Инженерлік-техникалық институты,
Екібастұз қ.
Материал 02.07.15 редакцияға түсті.

N. A. Kebina

Finding the meaning of life

Academician K.I. Satpayev Ekibastuz
Engineering and Technical Institute, Ekibastuz.
Material received on 02.07.15.

Көп қырлы мән, өмір мәнінің маңыздылық қажеттілігіне сеніммен қарау мәселесіне назар аудару және құрудағы оның мағынасын табу, оның мәндерін іздеу. Көптегендердің сенімділік арқасында мән индукциясы көрінген – неге мән беруі - немесе мәнінің артылықшығы делінген. Белгілі дәрежеде барлығына мән қосып беру, адам әрекетін түсіну, оның не істеп жатқанын түсіну дегенді білдіреді. «Сизиф еңбегі» сенім адамзатты жүктен құтқаруда деген мағынада берілген.

The many-sided nature of meaning, the importance of finding the meaning of life with the necessity turns our consideration to a problem of belief and revealing its value in formation and search for meaning. In many respects thanks to belief there is a meaning induction which is giving sense to something initially deprived of sense. To a certain extent it is explained by the attempt of the human to give sense to everything he does. This belief saves human existence from the weight of "Sisyphian labour".

СЕКЦИЯ «КУЛЬТУРОЛОГИЯ»

ӘОЖ 784.71 (091) (574)

Г. Т. Альпеусова

Қазақ ұлттық өнер университеті, Астана қ.

ОТТЫ КЕЗЕҢДЕРДЕН ҚАЛҒАН ЕСТЕЛІКТЕР

Мақала Ұлы Отан Соғыз кезінде шыққан қазақ халқының музыкалық-поэтикалық өнеріне арналған. Майданнан келген хат-өлеңдер халық құндылықтары жүйесін, дәстүрлерін көрсететін бай тарихи-мәдени материал ретінде көрсетілген.

Кілтті сөздер: Ұлы Отан соғыс, музыкалық-поэтикалық өнер, хат-өлеңдер.

Бүгінгі күнде Ұлы Отан соғысы адамзат үшін қағаз бетінде ғана қалған тарих болып отыр, тек аз адамдар үшін ғана естелік. Және бір өкініштісі сол алапат уақыттың куәсі ретінде ардагерлермен қатар сол уақыттың естелігін сақтап, келер ұрпаққа аманат ретінде табысталатын сәлем хаттар мен фото суреттерді сақтап келген азаматтардан да айрылырып барамыз.

Жеңіс күні мейрамы қарсанында біздің қолымызға бұрын белгісіз болып келген майданнан келген хат түсіп отыр. Майданда от пен су кешіп, өліммен арпалысып жүрген солдаттың ішкі сезімін жеткізу үшін қазақ халқының музыкалық поэтикалық шығармашылығында шығарма өлең атты жанр қалыптасты.

Жеңістің 70-жылдығына орай ұйымдастырылып, майданнан келген өлең хаттарға байланысты экспедициялық зерттеу жұмыстары нәтижесінде шығарма өлең табылып отыр. Осы зерттеу жұмыстарына дейін жиырма жылдай мүлдем зерттеу жүргізілмеген. Тек Жеңістің 50-жылдығына орай баспадан басылып шыққан, ҰОС майдангері мен олардың туыстарының көмегімен құрастырылған Г. Байтенованың «Цветы на пепелице..» [1] атты жинаққа 90 нан астам шығарма өлеңді табуға болады. Автордың жинаған мәліметтеріне қарап отырып, біз сол кездің өзінде ақ қазақ халқының поэзияға және әнге деген импровизациялық қасиеттер көпшілік арасында кең қолданыста болғанын біле аламыз. Автордың ескертпесіне қарағанда, соғыстан кейінгі тоталитарлы жүйенің ықпалымен шығарма өлеңді зерттеуге және баспадан басып шығаруға мүмкіншілік болмады.

Аты аталған «Цветы на пепелице..» атты жинақта Г. Байтенованың 1984 – 1994 жылдар аралығында Көкшетау, Солтүстік Қазақстан, Омбы,

Ақмола, Жезқазған, Алматы және Ташкент облыстарында жиналған соғыс кезеңінің әндері жинақталған. Жалпы шығарма өлең деген жанрға автор мынадай түсініктеме береді: «бұл өмірінің ауыр сәттердегі және қиыншылық көрген кездердегі адамның ойы мен сезімін бейнелейтін қазақтардың тұрмыстық емес лирикасына жататын ерекше жанр. Адам өзінің ерігінен тыс тарихтың ауыр кезеңдерінде өмір сүріп, осы кезеңдегі сезімдерін баяндауы тарихтың бір парағы іспеттес болып табылады. Адамның ой мен сезімдері, іс әрекеті мен ерігі, қалауы мен бағамы тұлғаның тек тарихи бір көрінісі ғана емес, соның өзі болып табылады» [1, с. 22.].

Біздің қолымыздағы шығарма өлең экспедиция барысы бойынша: Қарағанды Шет ауданы Үңірең ауылы Бұқар жырау ауданы Доскей ауылы Қарқаралы ауданы Егіндібұлақ ауылы бағыты бойынша табылды.

Біз бұл іс шараның басты мақсаты ретінде кешенді түрде талдауға мүмкіншілік бетерін әдіснамалық және әдістік негізін қалыптастыру. Сондай ақ болашақта шығарма өлеңді сақталуына қарай зерттеп зерделеу.

Экспедиция барысында кездескен барлық ауыл-аймақтарда бізге көмек көрсетіп, күш-жігерін аямаған белсенділер көптеп кездесті. Олардың қатарында әкімдер, мәдениет қызметкерлер, кітапханашылар, жергілікті баспасөздің қызметкерлері. Десек те біздің бастапқы мақсатымыз ҰОС ардагерлерінің естеліктері мен сақтаулы мәлеметтерді жинау болғанын ұмытпадық.

Мәліметтерді жинау барысында біз келесі тізбек бойынша сұрақтарды қою арқылы әдістің формасын пайдаландық. Бұл сұрақтар тізбегі бойынша мәлімет берушінің шыққан тегі, қай рудың өкілі, тұрғылықты жері, ҰОС кезіндегі атқарған қызметі. Бұл сұрақтарға ардагерлер қуана жауап беріп, өзінің ата-тегін, руын, соғыс кезіндегі қызметі жайында біршама мәлімет алынды.

Біз үшін зерттеу нысаны болып табылған Шет ауданы, Үңірек ауылында тұратын Баяндин Амантай Баяндыұлының (1935 ж.т.) берген шығарма өлеңі. Бұл шығарма өлеңді ҰОС қайтпаған әкесі Қанафин Баянды жіберіпті. Шығарманың атауы «Ленинградтықтардан хат». Атауын ескере отырып шығарма өлеңнің иесі Ленинград шайқасының қатысушысы болғанын жобалай аламыз.

Шығарма өлең дәстүрлі кіріспе бойынша басталады:

Қолыма қалам алып, ой ойладым
Дүненің ағымына көзім салдым...

Шығарма өлеңде отанға деген, елге деген, жерге деген, анаға, сүйген жарына, балаларына деген махаббаттан және сағыныштан құралған. Әсіресе қарулас жолдастарына деген ризашылық, қиын кезде демеп жүруі, соғыс ауыртпашылықтарын бірге көруі берілген:

Жүруге қиын болды қадам басып
Арасы госпитальдің он шақырым,

Көтерді шинелге салып, асып сасып.

Көтеріп шинелменен алып келді,

Санчасқа әкеп беріп, демін алды,

Қоштасып, қол алысып кетіп қалды.

Мындағы оқиға желісі, Баянды Қанафиннің жолдастары, жараланған жолдасын тастамай, он шақырым жерді, күртешесіне орап, емханаға дейін арқалап келуі баяндалған.

Шығарма өлеңде Баянды Қанафиннің қарулас жолдастары, Қабылда және Бадыхасен, есімдері берілген. Бұл дерек тарихи маңызға ие болғандықтан Мемлекеттік қорға сұрау жіберіліп, есімдері нақтыланса, аты аталған жауыргерлер тірі болса немесе жақын туыстарына бұл шығарма өлең жайлы хабарлануы сөзсіз құба құп болар еді:

Қасымда бірге шыққан жолдастарым,
Қабылда Бадыхасен құрбыларым

Шығарма өлеңнің аяқталуы өте әсерлі. Автор өзінің туған жері, өсіп өнген туған аймағын ерекше ілтипатпен еске алады. Баянды Қанафиннің жалғыз арманы, туған жерін тағы да, бір сәтке болсын көру:

Аюлы Нұра бойы туған жерім,
Кірімді кіндік кескен туған жерім,
Дариға мекенімді бір көрсетсе
Армансыз бұл дүниден өтер едім.

11 – жолды қара өлең шығарма өлеңге лирикалық эпостық мінезі (характер) бар. Ұйқасы төрт жолды қара өлеңге (ААВА бойынша) келеді.

Бұл жанрдың Ұлы Отан соғыс жылдарында қолданыста болғанын автордың мына өлең жолдарынан білуге болады:

«Шығарма өлең өз қолымен жазылды»

Дәл осы мәлімет тек тыңғылықты зерттеуді ғана емес, қазақ халқының поэтикалық көркем үлгісі ретінде қарастыру керек.

Табылған шығарма өлең көрсеткендей, соғыс кезіндегі зұлаMAT уақытты, ең қиын сәттерді бейнелеп, соғыстың ауыр кезеңін көрсеткендей. Майданның ішінде жүріп, соғыс қимылдарына қатысып көрген қазақ майдангерлері ішіне симай тұрған өксіппен қоса жеңістің «ауылы» жақындап келе жатқанын бейнелеп отырды.

Мәлімет беруші А. Баяндиннің хабарлауынша, бұндай шығарма өлең бірнешеу болған, алайда өкінішке орай тек бір үлгісі ғана сақталып қалған.

Экспедиция барысында Ұлы Отан соғысының ардагерлерімен кездесу аса маңызды орында болды. Сондықтан біз әр елді мекенде қарттарымызбен кездесіп отырып, сұрақтарымызды қойып отырдық. Өкінішке орай майдангерлердің ұмытуына немесе хаттардың сақталмауына біз шығарма өлеңнің басқа да үлгілерін жаза алмадық. Десек те Ұлы Отан

соғыс ардагерлерімен кездесу барысында біз олардың әңгімелерін және естеліктерін жазып, мәлімет берушілер жайлы хабардар болдық. Бұл кезде біз көңілдің ара-кідік естеліктерін жазып, соңында бейбітшілік пен береке-бірлікке үндейтін тілектермен аяқталды.

Экспедиция мүшелері Ұлы Отан соғыс ардагерлерінің үйлерінде болып, аудио, видео жазбалар жазып, сол кездің құжаттарын (әскери билет, госпиталдан шығу куәлігі, марапаттар мен алғыс хаттар) жеке қорымызға фотокошірмесін түсіріп алдық. Тарихи бағасы жоғары болы, Ұлы Отан соғысының қатысушысының әкесі Жаппар Хасеновке бөлім командирінен ер жүрек перзент тәрбиеленгені үшін алғыс хаты құнды болып табылады.

Экспедицияның нәтижелігі сапар барысында бұрын сонды табылмаған шығарма өлеңнің жазбасын іздеп табуымыз болды. Бұл мәлімет Ұлы Отан соғыс жылдарының мұрасын зерттеуге, зерделеуге қосылған айтарлықтай үлес бола алады.

Ұлы Отан соғысы жылдарындағы жазылған өлең хаттардың шығармашылық ізденісі фольклортану, музыкатану, тарих, саясаттану, мәдениеттану сияқты әртүрлі ғылымдардың арнасында бодды. Шығарма өлеңнің негізгі тақырыбы ретінде Ұлы Отан соғыс жылдарындағы Отанға деген махаббат, қарулас досқа деген бауырмашылық, жауға деген жек көріністік болды. Бұл шығармалардың қайнар көзі ретінде ғасырлар бойы қалыптасқан ұлттық дәстүрлер болды. Сондай ақ шығарма өлеңде жеке бастама ретінде қалыптасатын, лирикалық сарындарда аз болған жоқ.

Бүгінгі ғылымда Ұлы Отан соғыс жылдарыдағы шығарма өлеңдерді іздеп табу және зеттеп-зерделеу өте қиын және бір мағылалы емес болып отыр. Бүгінгі күнге дейін бізге қызғылықты тақырыпқа Қазақстанның зерттеушілері арасында аса қатты мән беріліп жүрген жоқ. Сол кезде шығарма өлеңге қарасақ, қазақ солдаттының соғыс кезіндегі музыкалық поэтикалық шығармашылығы көркем туынды ретінде қабылдынып, аса тыңғылықты зерттеуді қажет етуді дәлелдей түскендей.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1 Өргенде өскен қызғалдақтар/ Өлеңдерді жинап нотаға түсірген Г. Бәйтенова. Алматы : Дайк-Пресс, 1995, 160б.

Материал 02.07.15 редакцияға түсті.

Г. Т. Альпеисова

Память огненных дней

Казахский национальный университет искусств, г. Астана
Материал поступил в редакцию 02.07.15.

G. T. Alpeissova

Memories of the disturbed past

Kazakh National University of Arts, Astana
Material received on 02.07.15.

Статья посвящена музыкально-поэтическому искусству казахского народа, созданного в годы Великой Отечественной войны. Песни-письма с фронта представлены как богатый историко-культурный материал, уточняющий представление о системе ценностей народа и художественных традициях.

The article is devoted to musical and poetic art of the Kazakh people which emerged in the years of the Great Patriotic War. The song-letters from the military front are presented as a rich historic-cultural material clarifying the representation of the system of values of the nation and artistic traditions.

УДК 75.03 Ч-88

З. С. Чукутаева, Е. Б. Кайранов

Казахская национальная академия искусств имени Т. Жургенова,
г. Алматы

АРТЕФАКТЫ ИСКУССТВА ДРЕВНИХ НОМАДОВ В СОВРЕМЕННОЙ СТАНКОВОЙ ЖИВОПИСИ КАЗАХСТАНА

Своеобразная интерпретация духовных сокровищниц традиционной казахской культуры с историческим контекстом, обуславливает творчество мастеров казахского изобразительного искусства на универсальный подъем и формирования нового поиска в современной станковой живописи Казахстана. В статье рассматриваются некоторые произведения известных казахстанских художников с конца XX века по настоящее время, работающих непосредственно с археологическими артефактами древних номадов. Их творчество создает определенную художественную среду, которая влияет на актуальное обращение к историческим корням.

Ключевые слова: археологические артефакты, станковая живопись, древние номады, петроглиф, курганы, искусство.

Новый этап современного изобразительного искусства Казахстана (в конце XX – нач. XXI вв.) отмечен резким скачком развития станковой живописи с использованием исторических и археологических артефактов. Творчество большинства казахских мастеров, несмотря на ориентиры на современную мировую культуру, трактует больше национальные традиции и более древнюю историю Евразийского кочевого пространства. В своей статье «Современное изобразительное искусство Казахстана как уникальное художественное явление» искусствовед А. Юсупова пишет, что становление новых преобразований страны в политическом и культурном пространстве способствует на искусство как новой формы языка международного общения и для нахождения собственного национального самосознания [1]. По словам другого искусствоведа Д. Шариповой, знаковая живопись вбирала в себя множество смысловых нагрузок, именно ритуального перечисления в творчестве многих художников. Но, очень скоро эти ограничительные рамки стали слишком узкими, что повлияло в живописных просторах расширить их границы [2]. В результате возникновения новых приоритетов на новом рубеже в искусстве, открывается возможность создать новый этап в живописи в качестве художественной реконструкции прошлого, ее среды и повествований исторических сюжетов.

Высокий уровень использования археологических артефактов как эталон идентификации в современной живописи Казахстана отчетливо прослеживаются в работах таких известных художников, как А. Ахат, А. Аканаев, Н. Бубэ, А. Дузелханов, Ж. Кайрамбаев, У. Жубаниязов, Н. Килибаев. В их произведениях композиционно выработаны собственные стилистические направления, где присутствуют смысловые значения искусства древних кочевников по найденным археологическим артефактам. Эти собственные стилистические направления исследуют в основном пять археологических артефактов Казахстана, подразделяемые по разным временным эпохам: это, во-первых, петроглифы Тамгалы (сер. XIV – XIII вв. до н.э. по XIX – XX вв.), во-вторых, Золотой человек из Иссыкского кургана (V-IV вв. до н.э.), в третьих, антропоморфные каменные изваяния (VI-IX вв. н.э.), в-четвертых, ритуальные кони из древних курганов Алтая (IV в. до н.э.), в-пятых, древние ритуальные курительницы Жетысу (V-III в.в. до н.э.).

Знаменитые петроглифы Тамгалы (открыт советским археологом А. Г. Максимовой в 1957 г. в Алматинской области, в списке ЮНЕСКО с 2004 г.) являются самым уникальным памятником петроглифики бронзового века на территории Центральной Азии [3, с. 50]. В основном, петроглифов эффективно исследуют в своих произведениях живописцы А. Ахат, А. Аканаев и Н. Бубэ.

Наскальные рисунки служат источником вдохновения особенно для Ахмета Ахата. В своих работах «Петроглифы. Тамгалы. Квадрига» (2003 г.), «Кони. Петроглиф» (2008 г.), «Человек на архаре» (2010 г.) он применяет искусство древних поселений, ее семантика зооморфного стиля выражает мироощущение и миропонимание кочевника, наполняя ее содержательностью, для понимания современного мышления. После неоднократных посещений святилища Тамгалы, и углубленным изучением исторической литературы, эта тема стала для художника поистине излюбленной и неисчерпаемой темой для его творческих поисков и размышлений. В картине «Солнцеголовый и черепаха» (2010 г.), он основное внимание акцентирует на «Образ Бога Тенгри», выделяя его верхнюю часть головы ярко сияющим серебристо-белым цветом и распределяя в плавный переход с контрастным небесно-голубым небом.

Далее, в творчестве Амандоса Аканаева артефакты звериного стиля, часто встречающиеся в петроглифах, отражают своеобразно магическую и мифическую особенность, рожденную на жизненных впечатлениях и художественном опыте, как явление XXI века. Он создатель уникального стиля «неотрадиционализма», основатель рельефной живописи как нового течения в современной станковой живописи. Художник стремится показать тот древний мир, каким его представляли предки несколько тысяч лет назад. А. Аканаев «По наскальным мотивам» (1988 г.) использует три цвета: красный, черный, белый, придает композиции «язык древних», до точности исполненное их содержанием, но при этом сохраняя свою индивидуальность и непосредственность.

Пронизанные жизненными дыханиями доброты и света, живописные работы Нелли Бубэ, окутывают своей теплотой душевный мир современного человека. В своей работе «Великий Шелковый путь» (2002 г.), она повествует об истории и культуре номадов, об исторической караванной дороге, связывавшая Восточную Азию с Средиземным морем в древности и в Средние века [4]. Поэтому из основных тем, выбранных художником, это историческая, богатая событиями и неисчерпаемая для творческих поисков, тема «Великого Шелкового пути». Можно сказать, что Н. Бубэ, по сравнению с другими художниками, очень увлеченно исследует в своем творчестве тему петроглифов, и более удачно применяет их в своих композициях.

Золотой человек из Иссыкского кургана Алматинской области (V-IV вв. до н.э.) занимает особое место в творчестве Агымсалы Дузелханова. Его творения окутаны знаковыми символическими содержаниями, сложной диалектикой внутреннего построения сюжетов, но в тоже время иносказательными и прямолинейными перечислениями исторических личностей и событий. В работе А. Дузелханова «Царь саков» (1999 г.) запечатлен образ Золотого воина, найденного во время раскопок 1969-1970 гг.

известным археологом К. Акишевым в Иссыкском кургане. «Золотой воин» принадлежал к сакской культуре [5]. Живописец интерпретировал доспехи воина, реконструированные по раскопкам археологами, и детально прописал на холсте их достоверное обличие с цветовым сочетанием всей композиции.

Образы древнетюркских каменных изваяний (VI-IX вв. н.э.), как воплощение духа нации, монументально решены в живописных полотнах известного станковиста Жумақына Кайрамбаева. Большинство найденных в Казахстане антропоморфных каменных изваяний (балбал-тасы, высотой от 1 до 4 м) относятся примерно к VI-IX вв. н.э., где изображены в основном воины тюркских времен, иногда женщины-шаманы, которые связаны с культом предков [6]. Таинственная ее энергетика, атмосфера и проявление чувственного мировосприятия должна наполнять дух патриотизмом, непроизвольно направляя его в состояние медитации, а также служить источником восхищения и вдохновения. В картине «Вечность-2» (1993 г.) Ж. Кайрамбаева непроизвольно чувствуется ностальгия древности, которая исходит от безмолвной степи, бездонного неба и тихих статичных каменных изваяний, не меняющихся на протяжении столетий.

В произведениях Умирбека Жубаниязова есть многоликость интерпретации артефактов, создающий, творящий удивительные картины, скрытыми глубокими познаниями символических изъяснений, исторической и археологической грамотной отточенностью во всем. Живописное произведение У. Жубаниязова «Камелет» (2009 г.) было создано на основе реконструкции убранства ритуального рогатого коня из древних курганов Берель (РК) 11 и 1-го Пазырыкского кургана (РФ) К. Алтынбековым. Знаковым элементом убранства коня была маска относящаяся к IV в. до н.э. [7]. Символ рогов горных козлов, закрепленный на маске убранства артефакта, имеют особый глубокий смысл, он был взаимосвязан с остальными элементами парадного убранства лошади верховного коня. Этот знаменитый артефакт был найден из Берельского кургана (Катон-Карагайский район Восточно-Казахстанской области) Международной археологической экспедицией Института археологии им. А. Маргулана под руководством З. Самашева [8]. В картине достоверно запечатлены уникальные артефакты Берельского и Пазырыкского курганов, органично сочетающиеся со степной природой древних кочевников и понятному современному национальному сознанию. Художник через сюжет картины показывает зрителю высокий уровень культуры и искусства, а также сложную систему мировоззрения древних кочевников, достижения которых, молодое поколение не должно забывать и ценить как общечеловеческое достояние.

Известный батальными и портретными композициями кочевников в своих картинах Нурлан Килибаев в произведении «Диуана» (2009 г.) создает образ молодой девушки с тонкой и изящной пластикой рук, на одной из которых

изображено в виде татуированного рисунка в стилизованном зверином стиле, а на другой украшения. Ее голова, опущенная вниз, служит акцентом на изображенный артефакт в виде всадника и лошади, сидящим возле горящего костра. Этот артефакт в виде курильницы со скульптурными фигурками человека и лошади найден в 1953 г. в поселке Иссык Енбекшиказахского района Алматинской области и относится к V-III в.в. до н.э. [9].

На сегодняшний день изобразительное искусство Казахстана является уникальным духовным и историческим ресурсом, что создает с каждым годом востребованность в интерпретации артефактов искусства кочевников. Многие художники стали использовать в своих произведениях артефакты сакского и древнетюркского искусств, а также, петроглифы, найденные на территории Казахстана, возрождая тем самым их новое существование. Так, например, творчество А. Ахата возвращает зрителя к самому основному, что сохраняет человечество как цивилизацию – родовым истокам, давая возможность смотреть назад в прошлое и развиваться. Творчество А. Аканаева заключается в замечательной попытке разъяснения слияния «сакского искусства» в современную художественную культуру, привнесшее новшество и выведшее станковую живопись на особый уровень. Творчество Н. Бубэ настолько уникально богатым колоритом, цветовым сочетанием и отношением, не повторяющимся сюжетным линиям композиций, сдержанным и суровым, скрытым лиричным звучанием степных просторов кочевого народа, что заставляют зрителя всматриваться в ее полотна наиболее внимательней и проникновенней, отправляя наше подсознание в далекое прошлое страны. Ж. Кайрамбаев возрождает сакральные тотемы и культы, соединяя тем самым «линии» прошлого и настоящего в современной живописи, трансформируя их в своих живописных полотнах. В творчестве А. Дузелханова великие подвиги предков и знаменитые истории окутаны знаковыми символическими содержаниями, сложной диалектикой внутреннего построения традиционных сюжетов, но в тоже время иносказательны и прямолинейны перечислениями легендарных личностей и событий. Для У. Жубаниязова в своих произведениях важно передать саму сущность образа артефакта, его духовные ценности для казахского народа, открывающую зрителям огромный неизведанный мир познания национального патриотизма. Н. Килибаев при создании в своих полотнах ярких образов тюркских воинов бережно относится к исторической достоверности сюжетов, самостоятельно изучая архивы и консультируясь с учеными. Древнетюркская тематика его произведений с индивидуальной стилистикой живописи привлекает и завораживает как национальную, так и зарубежную аудиторию.

Искусство казахов находится в тесной связи с искусством древних кочевников - саков, усуней, гуннов и других племен, населявших в древности территорию Казахстана, которые сыграли немаловажную роль в истории

и культуре степных народов. Основное внимание уделяется правильности отображения исторической достоверности аксессуаров и одежды артефактов искусства. Анализированные живописные произведения в сочетании с интерпретацией артефактов искусства кочевых народов, несут особую энергетику ее исторической ценности. В этом случае было продемонстрировано общность поисков новых сложных переплетений стилей и направлений среди живописцев, с целью укрепления значимости и сохранения культурных достояний на современном этапе развития независимого Казахстана.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

- 1 «Мәдени Мұра»/ Культурное наследие №3 (54) Мамыр – Маусым / 2014. (Современное изобразительное искусство Казахстана как уникальное художественное явление. Кандидат искусствоведения А. Юсупова). – С. 54-58.
- 2 Материалы международной конференции научно-практической конференции. – Алматы 2010.
- 3 **Рогожинский, А. Е.** Петроглифы археологического ландшафта Тамгалы. – Алматы: Signet Print, 2011. – 342 с.
- 4 Мамлева Л. А. Становление Великого шёлкового пути в системе трансквиализационного взаимодействия народов Евразии // Vita Antiqua. 1999. – № 2.
- 5 **Барманкулова, Б.** Золотое время «Золотого человека»/ Б. Барманкулова // Страна и мир, 2008, № 26-27. - С.24;
- 6 Археология Казахстана. – Алматы : «Өнер», 2006. – 256 с.
- 7 **Токтабай, А.** Қазақ жылқысының тарихы. – Алматы : «Алматы кітап баспасы», 2010. – 496 б.
- 8 **Самашев, З., Базарбаева, Г., Джумабекова, Г., Сунгатай, С.** Берел-Берел. Альбом. Алматы, 2000. – 50 с. – Общественный фонд поддержки историко-археологических памятников и культурного наследия «Берел».
- 9 «Қазақстан Республикасы Мемлекеттік Орталық Музейінің Археологиялық Коллекциясы Сақтар мен Үйсіндер Мәдениетті» (иллюстрацияланған ғылыми каталог), «Қазақстан Республикасы Мемлекеттік Орталық музейінің археологиялық коллекциясы» (серия) – Алматы : «Өнер», 2011. 320 б.

Материал поступил в редакцию 02.07.15.

З. С. Чукитаева, Е. Б. Кайранов

Қазақстанның қазіргі станоктік кескіндемесіндегі ежелгі көшпенділер өнерінің артефактары

Т. Жүргенов атындағы Қазақ ұлттық өнер академиясы колледжі,
Алматы қ.

Материал 02.07.15 редакцияға түсті.

Z. S. Chukitayeva, Y. B. Kairanov

Artefacts of ancient nomad art in modern easel painting of Kazakhstan

T. Zhurgenov Kazakh National Academy of Arts, Almaty

Material received on 02.07.15.

Тарихи мәңгілік дәстүрлі қазақ мәдениетінің рухани қазынасын айрықша интерпретациялау қазақ бейнелеу өнері шеберлерінің шығармашылығын әмбебап биіктіктерге көтеруге және Қазақстанның заманауи станоктік кескіндемесінде жаңа ізденістерді қалыптастыруға ықпалын тигізеді. Мақалада ежелгі көшпенділер өнерінің археологиялық артефакттарымен XX ғасырдың соңынан бастап бүгінгі күнге дейінгі тікелей жұмыс жасайтын белгілі суретшілердің кейбір туындылары қарастырылады. Олардың шығармашылықтары тарихи тамырға көкейкесті көңіл аударатын белгілі бір көркемсурет ортаны қалыптастыруда.

The peculiar interpretation of spiritual treasures of traditional Kazakh culture with a historical context causes creativity of masters of the Kazakh fine arts on universal rise and formations of new search in modern easel painting of Kazakhstan. The article deals with some works of the famous Kazakhstan artists since the end of the XX century to the present working directly with archaeological artefacts of ancient nomad. Their creativity creates a certain art environment, which influences the actual appeal to historical roots.

СЕКЦИЯ «ИСТОРИЯ»

ӘОЖ 93/ 94 (574)

3. Ш. Айткенов

т.ғ.к., доцент, С. Торайғыров атындағы Павлодар мемлекеттік университеті, Павлодар қ.

ТАРИХТАҒЫ ТАУ ТҰЛҒА – АКАДЕМИК ТОҚМҰХАМЕД СӘЛМЕНҰЛЫ САДЫКОВ

Бұл мақалада академик Т. С. Садықовтың өмірі мен қызметі баяндалады. Сонымен қатар, оның ғылымға, жалпы елдің хал-ахуалына қосқан үлесі туралы айтылады.

Кілтті сөздер: Ұлттық ғылым, ғалым, академик, саясат, тарих, әдебиет, мәдениет, педагогика, халықаралық, президент, халық, қоғам.

Әрбір талантты ғалым белгілі бір кезеңде ғылымның түрлі салаларына үлес қосады. Міне, осы орайда көзінің тірісінде белгілі тарих ғылымының докторы, Қазақстан Республикасы ғылым мен техника саласының құрметті қайраткері, Қазақстан Республикасы Ұлттық ғылым Академиясының қоғамдық және гуманитарлық ғылымдар Бөлімінің төрағасы, Қазақстан Республикасы Ұлттық ғылым Академиясының академигі, «Нұр Отан» ХДП Алматы қалалық филиалы төрағасының бірінші орынбасары, Абай атындағы қазақ ұлттық педагогикалық университетінің Құрметті ректоры Қазақстан тарихының іргетасының қалыптасып, дамуына қосқан өзіндік үлесі көл-көсір.

Отан ғылымының сан-алуан өзекті проблемаларына арнап 200-ден астам іргелі еңбектер, 30 монография жазып соңына өшпес мол мұра қалдырған ғалым, ұлт мақтанышы. Академик Т. Садықовтың тікелей араласуымен 30-дан аса ғылым докторы, 100-ден астам кандидаттық диссертациялар қорғалған. Оның осындай ағалық қамқорлығы көптеген жас ғалымдарға үлгі-өнеге болды. Ол жастардың шығармашылық жағынан өсуіне әрдайым бас-көз болып, қолдан келген көмегін аямады. Кезінде академиктің осындай жан-жақты қамқорлығының дәмін татқан шәкірттерінің бірсыпырасы қазір өздері де кейінгілерге қамқоршы болуға жараған.

2006 жылдары менің кандидаттық диссертация қорғап жүрген кез еді. Осы жылы тарих ғылымы бойынша Диссертациялық Кеңестер Республикада жұмысты тоқтатқан болатын. Дегенмен, осы жылдары тек Ш. Уалиханов атындағы ғылым Академиясы мен Абай атындағы қазақ

ұлттық педагогикалық университетінің жанындағы Диссертациялық Кеңестер ғана жұмысты тоқтатқан жоқ. Қазақта «Жақсының жақсылығын айт-нұры тасысын»-деген аталы сөз бар. Қай бір халықта болмасын өзінің туған халқы үшін бар өмірін сарп ететін үлкен жүректі біртуар адамдар болады.

Тохтар ағамыздың (ағайындылар осылай атайды - З. Ш.) да сондай туғанынан ерекше жаратылған өте білімдар, ғұлама, адамгершілігі мол жан болатын. Менің бұл жерде өз көзімен көріп қалғанымды айта кетсем, жұмыссыз қалып қойған қарапайым халық, немесе оқудан шығып кеткен студенттер және барша қауым Тохтар ағамыздан көмек күтіп тұратын. Академик ағамыз кез келген күрделі мәселені әділеттікпен шешетін ақжарқын азамат еді.

Тоқмұхамед Сәлменұлының ғалым ретінде қалыптасуына әсер еткен ортасындағы рухани-мәдени ахуал, мектеп ұстаздарының ықпалы, бала кезінде оқыған әдеби, тарихи кітаптар.

Академик ғалымның тұстас, замандастарының айтуы бойынша ол тек өз саласының білгірі болып қоймаған, сонымен қатар саясат, әдебиет, мәдениет, салаларын да тереңнен игерген жан болған. Сондықтан да болар Тохтар ағамыздың кімдермен болсын ортақ тіл табысып, күн тәртібінде тұрған мәселенің шешімін табуға тырысатын. Қоғамдық қызметін ғылыми жұмыстармен байланыстыра жүргізу нәтижесінде ірі табыстарға қол жеткізетін. Білім беру ісіндегі жоғары жетістіктері үшін оқу орны Қазақстан Республикасы Президентінің жоғары марапатына ие болды «Сапа саласындағы жетістіктері үшін» 2007 жылғы «Алтын сапа» белгісін жеңіп алды.

Мемлекетіміздің алдында әлі де болса ұлан-ғайыр міндеттер тұр. Олар - әлеуметтік-экономикалық, саяси және мәдени шаралар. Солардың маңыздыларының бірі – Елбасы Н. Ә. Назарбаевтың Қазақстан халқына жолдаған «Ішкі және сыртқы саясаттың 2004 жылға арналған негізгі бағыттарында» атап көрсетілгендей рухани байлықтар, оның ішінде тарихи мұраларымызды қалыпқа келтіру мәселелері. Т. Садықовтың назарында әр қашанда болып тұрды. Қазақстан тарихы ғылымының сондай-ақ басқа да ғылым салаларының дамуының теориялық мәселелерін зерттеумен қатар, ғылыми-іздену жұмыстарына да басшылық жасап, бағыт-бағдар берді, көптеген тың мәселелерді көтеріп, оларды іске асырудың ұйымдастырушысы болды. Академиктің тікелей араласуымен бірнеше халықаралық форумдар өтілді. Соның бірі «Қазақстанның мәдени мұрасы: жаңалықтар, проблемалар, перспективалар» атты халықаралық симпозиумға әлемнің әр түкпірінен ғалымдар келіп халқымыздың құнды мұралары паш етілді.

Академик Т. С. Садықовтың мектебінен өткен ғалымдар туған Республикамыздың және одан да тыс жерлердің ғылыми мекемелері мен жоғары оқу орындарда жемісті еңбек етуде. Өйткені Тохтар ағамыз беделді ғалым ретінде халықаралық деңгейде танылып, жоғары мектептің

Халықаралық ғылым академиясының, Ресей білім академиясының толық мүшесі, шетелдің тоғыз университетінің құрметті академигі. Жоғарыда айтып кеткендей, ұзақ жылдар жемісті еңбек етіп, ғылымының дамуына және ғылыми мамандарды дайындаудағы қосқан үлкен еңбегі үшін Т. С. Садықов «Британ орденіне» ие болды. Бұдан біздер ғылымға көңіл қойған әрбір азаматтың ынта-жігерін үнемі қолдап отырғанын, жалпы айтқанда, тек ізденушілерге ғана емес, барлығына құрметпен қарап, ақыл-кеңес бергенін көреміз.

Академиктың туған-туыс, жекжат, әріптестері ол біреуге ақыл-кеңес айтарда, мәселені арғыдан, алыстан бастай келіп, тыңдаушысын амалсыздан ойландырып, қатесі болса мойындатып, дұрыс шешім қабылдауға итермелейтін. Ол қандай бір адамды болмасын өзінің қарапайымдылығымен, парасаттылығымен баурап алатын еді деп еске алады.

Павлодар өңірінде оның шәкірттері саясаттану, тарих және педагогика ғылымдары саласында қаншама ғалымдар белсенді де жемісті еңбек етуде. Сондықтан болар Павлодар мемлекеттік педагогикалық институты Токмұхамед Сәлменұлы Садықовтың атындағы Павлодар мемлекеттік педагогикалық Академия деп өзгеруі кездейсоқ емес деп білеміз. Екіншіден, құжат бойынша туған жері Алтай даласы болса да Павлодар оның туған жері болып есептеледі.

Тохтар ағамыздың кез-келген тарихи еңбектерінің мән-мазмұнына зер салсақ, одан біздер терең ойлылық пен пайым-парасаттылықтың ізін көреміз. Екіншіден, академик ғалымның тұстас, замандастарының жазған естеліктерінен оның тек өз саласының білгірі болып қоймағанын, сонымен қатар әдебиет, мәдениет салаларын да тереңінен игерген жан болғанын көреміз. Осыдан шығатын қорытынды табиғи зеректілік, кемерінен асып төгілген мол ақыл мен білім, зор еңбекқорлық, сирек кездесетін ұйымдастырушылық қабілет пен табандылық және іскерлік оның бойына туа біткен қасиет болатын. Сондай-ақ, оның жан дүниесі таза, өрісі биік, құлашы кең тұлға, адалдылық, ақындық, адамгершілік қасиеті оны әрдайым басқарлардан бөліп тұратын.

Сондықтан да болар ол туған жері мен халқының сенім артқан адал азаматы болып қана қоймай, өзі таңдап алған ғылым жолында да басқаларға үлгі-өнеге боларлықтай дәрежеде еңбек етті. Мұның өзі ұрпақтар жалғастығы деуге тұрарлық іс. Себебі, өткенді білмей болашаққа жол салу мүмкін емес.

Осылайша тарихи қысқа мерзім ішінде Т. Садықов аспиранттықтан академиктікке дейінгі жолды жүріп өтті.

Тохтар ағамыздың артында қалған мол мұра ұрпақтардың игілігіне қызмет ете беретін байлық. Ал осы мұраны бүгінгіден де тиімді пайдалану үшін және кейінгі ұрпақтың жадында ғалымның атын сақтау үшін нақты шараларды жүзеге асырылғаны нұр үстіне нұр. Айталық С. Торайғыров атындағы Павлодар мемлекеттік Университетінің бір зертханасына

академиктің есімі берілді. Алматыдағы академиктің өзі ұзақ жылдар басқарған Қазақстан тарихы кафедрасына ғалымның есімі берілді. Үздік оқитын студенттерге академик Т. С. Садықов атындағы стипендиялар тағайындалған. Жыл сайын туған күні кезінде «Садықов оқулары» атты ғылыми-теориялық конференциялар өткізу дәстүрге айналды. Ендігі жерде мынадай істерді қолға алған ләзім:

1. Алматы мен Павлодар қалаларындағы бір кіші емес, үлкен көшеге академик Т. С. Садықовтың аты берілсе;

2. Ғалым тұрған үйдің қабырғасына ескерткіш тақта орнатылса нұр үстіне нұр болар еді.

Материал 02.07.15 редакцияға түсті.

3. III. Айткенов

Академик Токмұхамед Салменович Садықов историческая личность

Павлодарский государственный университет

имени С. Торайгырова, г. Павлодар

Материал поступил в редакцию 02.07.15.

Z. Sh. Aytkenov

Academician Tokmukhamed Salmenuly Sadykov – an eminent historical figure

S. Toraighyrov Pavlodar State University, Pavlodar.

Material received on 02.07.15.

В данной статье рассказывается о жизни и деятельности академика Т. С. Садыкова. Также в нем освещается неоценимый вклад ученого, видного деятеля в науку и положение республики.

In this article it is told about the life and activity of academician T. S. Sadikov. Also here the invaluable contribution of scientific, visible figure is to science and position of the republic is highlighted.

С. Ш. Мұсатаев¹, С. К. Молдабаева²

¹ с.ғ.д., саясаттану кафедрасының профессоры, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы қ;

² саясаттану магистрі, аға оқытушы, философия және әлеуметтік-гуманитарлық пәндер кафедрасы,

С. Торайғыров атындағы Павлодар мемлекеттік университеті, Павлодар қ.

ӘЛЕМДІК ТӘЖІРИБЕДЕГІ ЭТНОСАЯСАТТЫҢ ТҰЖЫРЫМДАМАЛАРЫ

Мақалада авторлар этносаясаттың маңыздылығын алға тартады. Этносаясат тұжырымын жасауда әлемдік тәжірибеге көңіл аударған жөн. Халықтардың ынтымағы, теңдігі, достығы, Отанға деген сүйіспеншілік, патриотизм, ұлттық мәдениетті дамыту сияқты мәселелер өз мәні мен мазмұнын жоғалтпайтын құндылықтар. Қай кезеңде болмасын халықтың басты қажеттілігі – ел ішінде тыныштық пен бейбітшілік, ұлтаралық келісімнің болуы.

Кілтті сөздер: ұлт, этносаясат, ұлтаралық келісім, көпұлтты мемлекет, ұлтаралық қатынас, патриотизм.

Құрамында көп түрлі этноәлеуметтік топтар кездесетін әр бір мемлекет үшін этносаясаттың маңызы зор. Ал мұндай, яғни, құрамында байырғы ұлтпен қатар түрлі ұлттық топтар мен этникалық азшылықтар мекендемейтін, халқы бір тілде сөйлеп, бір ортақ дінге сыйынатын, бір текті рухани-мәдени құндылықтарға негізделген әдет-ғұрыптар мен дәстүрлерді ұстанатын, түрлі әлеуметтік қабаттар мен топтарға жіктелмейтін мемлекет әлемде жоқтың қасы.

Бұл құбылыс бүкіл әлемдік мәнге ие болғандықтан, олардың арасынан құрамында байырғы қазақ ұлтымен бірге кіріккен басқа ұлт өкілдері кездесетін Қазақстан Республикасын да көруімізге болады. Сондықтан да, қоғамымыздың демократизациялануы мен реформалануының ағымдағы және келешектегі міндеттерінің табысты шешілуі қазақстандық барша халықтың өз мүдделерін ортақ мақсатқа түйістіріп, бір жеңнен қол, бір жағадан бас шығаруына тікелей байланысты. Бұдан мәселенің өзектілігі мен маңыздылығы тағы бір қырынан көрінсе, демократиялық принциптерге негізделген, адам құқығын, байырғы ұлтпен қатар этникалық топтардың және олардан құралған түрлі әлеуметтік қабаттардың мүдделерін есепке алатын мемлекеттік этносаясаттың ғылыми концепциясын қалыптастырып, дамыту мәселенің жауаптылығын арттыра түспек.

Мұндай концепцияның басты мақсаты – республиканың бастан өткеріп отырған әлеуметтік-экономикалық және саяси жаңалануына азаматтық қоғам мен ұлтаралық келісімді қамтамасыз ету арқылы өзіндік үлес қосып, осы игілікті іске барша қазақстандық халықтарды жұмылдыру болмақ. Бұл тұрғыда ұлтаралық қатынастар мен қоғамды реттеудің Батыстық және Американдық үлгілері, Азиядағы дамыған және дамушы көп ұлтты мемлекеттердің тәжірибесі көп нәрсеге үйретері анық. Сондай-ақ ТМД елдерінің өткеніне сын көзбен, ал болашағына болжау жасай отырып, мүмкін және ықтимал кемшіліктер мен қауіптерден арылуымызға болады.

Әлемдік тәжірибенің бұл тұрғыда берері көп болғанымен, сыртқы үлгілерді көз жұмып көшіріп алу сайып келгенде мемлекеттік ішкі айшықтарымызбен үйлеспей, ауыр зардаптарға ұрындырары сөзсіз. Сондықтан да, сыртқы әлемдегі үлгілер мен берілетін ақыл-кеңестерге құрметпен қарай отырып, Президентіміз Н. Ә. Назарбаев: «...ұлттық-мемлекеттік ерекшеліктерімізді, саяси тарихымызды, мәдениетімізді, посткеңестік стереотиптерімізді, этникалық дәстүрлер мен көптеген басқа да, қысқаша айтсам, өркениеттік-мәдени айшықтарымызды ескере отырып, стратегиялық дамуымызды өз күшімізбен анықтауға тиіспіз», – деуі әбден түсінікті [1].

Сәйкесінше, этносаясаттың концепциясын жасаудағы әлемдік тәжірибеге сүйену де Қазақстандық хал-ахуалға сай еленіп-екшелгені абзал.

Адамзаттың демократизациялану мен ықпалдасудың даңғыл жолына түскен қазіргі сәтінде мемлекеттік этносаясат мәселесі де әмбебап мәнге ие болып отыр. Бұл бұрын да өзекті мәселе болатын, жоғарыда қарастырғанымыздай, оның өзіндік алғышарттары болды. Өткен тарихқа және бүгінгі әлемдегі тәжірибеге зер салсақ, ұлт және этникааралық қатынастарды үйлестіре отырып, бір мемлекет құрамында ынтымақтастырудың түрлі тұжырымдары (концепциялары) жасалған. Зерттеуші К. Е. Көшербаев әлемдік тәжірибедегі мұндай тұжырымдарды төмендегідей жіктейді:

Ұлттық-мәдени автономия;

Азаматтардың ұлттық-мәдени бірлестігі;

Ұлттық-территориялық автономия;

Консоциалды демократия;

«Балқытатын» немесе «қайнаған қазан» тұжырымдары [2].

Бұл тұжырымдардың негізгі мән-мағыналары мынадай: ұлттық-мәдени автономия тұжырымы мемлекет халқының этномәдени ортақтығын құраушы этникалық азшылықтардың құқықтарын қорғау мақсатында туындады. Яғни, ұлттық-мәдени автономияның территориялықтан тыс сипаты (экстерриториальный характер) ұлттық бірліктердің тіршілік ету кеңістігі шекарасын айқындаудағы қайшылықтан туындайтын этникааралық жанжалдардан аулақ болуына септігін тигізеді. Тұжырымның бұл тұсы

құрамында этникалық топтар шашыраңқы (дисперсный) мекендейтін көпұлтты мемлекетке тән. Негізгі мәнісі – этникалық мәселені саяси сипатынан айыру, этникалық процесстерді басқарудың шектен тыс орталықтандырылған түрінен азаматтық қоғамға, өзін-өзі басқаруға өту.

Ұлттық-мәдени автономия мен азаматтардың ұлттық-мәдени бірлестігі тұжырымдары ұқсас, олардың ең басты айырмашылығы - өзектерінде жатқан идеологияларының жекелеген өзгешеліктерінде. Ұлттық-мәдени автономия идеологиясының негізінде біріншіден, ұлттық азшылықтардың құқығын қорғау қажеттігін мойындау; екіншіден, мемлекет саясатының мақсатында тек азшылықтардың топтық құқықтарын қамтамасыз етіп қоймай, олардың тілі мен мәдениетін қолдауды, мемлекеттік басқару органдары мен жүйелеріне олардың қамтылуы, салық төлеуді қамтамасыз ету болса, азаматтардың ұлттық-мәдени бірлестігінің идеологиясы біріншіден, этносаясатта мемлекеттің мәжбүр етушілігі мен салық салынуынан босату; екіншіден, этникалық ахуалды реттеуде топтық деңгейден индивидуалдық деңгейге өту. Бұл екі тұжырымның алғашқысындағы жекелеген принциптерді посттоталитарлы қоғамдарда басшылыққа алуға болады.

Кеңестік мемлекеттілік кезеңіндегі этно-территориялық автономия моделі өзіндік ерекшеліктерге ие болатын. Бастапқыда Кеңестер Одағы ұлтаралық қатынастарды үйлестіруде «Кеңестер билігі Ресейді қоныстанушы барлық ұлттарға өзінің мемлекеттік құрылысын өзі анықтауға толық құқық қамтамасыз етеді», – деген лениндік принципті ұстанды.

Кейбір зерттеушілер анықтағандай, «марксизмнің Ресейде тез таралуының сыры – ол өзін интернационалды қозғалыс дей тұра, іс жүзінде бағдарламасына этникалық ұлтшылдық доктринасын енгізуінде. Бұл доктринаның негізгі екі қағидасы көп этносты елде өзіне деген кереметтей тартылыс күшін туғызды. Біріншісі – өз территориясы, экономикалық байланыстардың ортақтығы, ортақ тіл мен айрықша әлеуметтік-психологиялық ділі (менталитеті) болуы сияқты міндетті түрдегі белгілердің жиынтығына ие этникалық топтарды мемлекет халқының (Кеңестік нацияның) негізі деп мойындау; екіншісі – ұлттың өмір сүруі мен дамуын «байырғы, негізгі ұлт өкілдері» ретінде «байырғы емес кіріккен» басқа ұлттармен қатар өз мемлекеттілігі аясында жүзеге асыруын мойындау» [3].

Өкінішке орай, жария етілген өз құқықтарын жүзеге асыруға ұмтылған түрлі ұлттардың элиталары большевиктер тарапынан қатты қарсылыққа ұшыраған болатын. Олардың қатарында Ә. Бөкейханов, А. Байтұрсынов,

М. Дулатов, М. Сералин, М. Тынышбаев сынды Алаштың да көптеген асыл азаматтары болды. Зерттеуші М. Қойгелдиев дұрыс көрсеткендей, Ә. Бөкейханов сол кездің өзіндегі Қазақстанның көп ұлтты өлке болғандығын автономия құруда мықтап ескеретін және байыппен есептесуге тура келетін фактор екендігін жақсы түсінді. 1917 жылғы 21-26 шілдеде

Орынбор қаласында өткен бүкілқазақтық съезде А. Байтұрсынов пен М. Дулатов «Автономиялы тәуелсіз қазақ мемлекетін құру» идеясын ұсынса, Ә. Бөкейханов «демократиялық, федеративтік және парламенттік Ресей республикасының құрамындағы қазақтың ұлттық-территориялық автономиясы» болуын ұсынып, соңғы ұсыныс көпшілік қолдауына ие болған еді. Большевиктер партиясы мен Кеңес үкіметі ұлттық-мемлекеттік құрылыс мәселесін шешудің негізіне таптық жіктелу принциптерін алса, Алаш көсемдері бұған керісінше ұлттық бірлік саясатын таңдап алды. Сондықтан да олар қазақ халқын ұлттық тұтастық пен бірлікке шақырумен болды. Қазан төңкерісі қарсаңында большевиктер атынан «Ұлттардың өзін-өзі билеу құқығын» уағыздап келген Лениннің пролетариат диктатурасы орнаған соң бұрынғы айтқанынан бас тартып, оны «Еңбекшілердің өзін-өзі билеуі» ұранымен алмастырғаны, басқа сөзбен айтқанда ұлттық-мемлекеттік құрылыста таптық принципті бірінші кезекке қойғандығының көрінісі болды.

Осылайша Кеңес үкіметі қазақ халқының ұзақ жылдарға созылған ұлт-азаттық күресінің нәтежисінде дүниеге келген Алаш автономиясы мен Алашорда үкіметін іс жүзінде мойындамады, сол сияқты Орта Азияның жергілікті халықтарының заңды мемлекеті болған, 1917 жылы желтоқсанның 10-шы жұлдызында Қоқан қаласында өткен IV жалпымұсылмандық құрылтайда жарияланған Түркістан (Қоқан) автономиясын 1918 жылдың ақпанында қарулы күш жұмсап талқандады.

Одан кейінгі Кеңестік дәуірдің ұлт саясатын қысқаша былай бейнелеуге болады: Сталиннің ұлтқа берген анықтамасына сәйкес, барлық этностар «матрешка» тәріздес қатаң иерархиялық жүйемен жіктелді. Яғни, ірі ұлттар - Одақтас республикаларға, кішірек ұлттар – автономиялық республикаларға, ұсақ ұлттар – автономиялық округтер мен аймақтарға, ал ұлыстар мен жекелеген этникалық шағын топтар тіптен ескерусіз қалып, алдыңғыларға шашырай қосылды. Осылайша әлемде тұңғыш рет федерация ұлттық-территориялық принцип бойынша құралып, кейінірек бұл үлгі Қытайда, Чехословакия мен Югославия және т.б. елдерде қолданылды.

Федерацияның мұндай түрі күшті орталық билікке негізделген тоталитарлы және авторитарлы жүйелерде ғана өміршең екендігіне кешегі күйреген КСРО, ыдыраған Чехословакия мен Югославия дәлел. Мемлекеттің әлсіреуі ондай федерацияның құрамдас бөліктерінің жеке этнотерриторияларға жіктелуіне апарып соғады.

Сонымен қатар, Кеңестік жүйеге рухани тірек болған «кеңестік патриотизм», «социалистік өмір салты», «адамдардың жаңа қауымдастығы – кеңес халқы», «кеңес халқының мызғымас достығы», «КСРО – бейбітшілік тірегі» сияқты ұранды идеялар өзінің дәйексіздігін, ұлттық рухани даму мен өркениетке жаттығын көрсетті. Өйткені, олардың астарында ұлттар мен ұлыстардың дамуына тұсау болған, рухани дағдарысқа апарып соғушы

идеялар мен тұжырымдар тұнып тұрды. Бұлар негізінен «пролетарлық национализм», «социалистік интернационализм» идеялары, барлық ұлттар мен ұлыстардың жұмысшы табын біріктіру идеологиясының туына айналған «Барлық елдердің пролетарлары бірігіңдер!» ұраны ұлттық табиғат пен ерекшеліктерді тіптен таптап, жаныштауға бағытталды.

Бірақ солай дей тұра, қазақ халқының 1917-ші жылдан бергі тарихын да жоққа шығаруға болмайды. Басқасын айтпағанның өзінде, өткен ғасырларда қайтадан үш тарапқа күштеп бөлініп, ұлттық, территориялық тұтастықтан айырылып қалған еліміз бен жеріміздің республика болып құрылуы, аумағы қалпына келтіріліп, шекарасының ресми түрде бекітілуі Кеңес өкіметінің алғашқы жылдарында-ақ жүзеге асқанын, мұның өзі қазіргі тәуелсіз мемлекетімізді заңдастыруда бірден-бір негіз болғанын ескермей кету әбестік болар еді.

Дау жоқ, бұрынғы Кеңес үкіметі мен Коммунистік партия ұстанған барлық идеялар мен тұжырымдарды лақтырып тастау мүмкін емес. Себебі: Кеңес үкіметі жағдайында полиэтникалық мемлекетке қатысты ұғымдар мен идеялар да күн тәртібіне қойылған. Мәселе олардың нақты өмірде ескерілмей қалуында. Олар мыналар: халықтардың ынтымағы, теңдігі, достығы, интернационалдық позиция, Отанға деген сүйіспеншілік, патриотизм, ұлттық тілдер теңдігі, ұлттық мәдениетті дамыту сияқты мәселелер қандай тарихи кезеңде де мәні мен мазмұнын жоғалтпайтын құндылықтар. Тәуелсіз Қазақстанның ұлт саясатында мұндай қағидалардың мән-мағынасы демократиялық үлгіде жаңарып, күн тәртібіне қойылуда. Сөз бен істің бірлігі ғана ұлт саясатын пәрменді етіп, ол ұлттық тұрақтылық пен түсінушілікке жеткізіп, одан халықтар достығы туындары анық.

Ұлт саясатына қатысты келесі тұжырым XX ғасырдың 60-70 жылдары Батыстық саяси ғылымда белең алған «көп ұлтты мемлекеттегі демократияның болу мүмкіндігі» туралы пікірталаста басқалардан оқ бойы озып шыққан Аренд Лейпхарттың (A. Lijphart) консоциалды демократия теориясы болды. Оның пікірінше, әлеуметтік келісім (консоциальный) демократиясының принциптерін қолдану этникааралық жанжалдарды реттеудің тиімді тетігі ретінде қызмет атқара алады. Консоциалды демократия мажоритарлы демократияда билікке араласуы қиын топтарға жеңілдік жасаудың арнайы процедурасын ұсынады. А. Лейпхарт бойынша олар төртеу:

- қоғамның негізі сегменттерінің мүддесін көздеуші партиялар қатысатын коалициялық үкімет;
- шешуші орындарға тағайындарда және ресурстарды бөлуде түрлі топтардың өкілдері теңдей ескерілуі;
- әр топтың ішкі мәселелерін шешуде барынша өзіндігі (максимальная автономность) болуы;

- маңызды шешімдер қабылдауда өзара тыйым (вето) құқығы мен кәсіптік көпшілік болуы [4].

Ол осы көрсетілген модельдер бір-бірінен анық, шегі ашылып бөлінген жағдайда, және оның әрқайсының саяси ұйымы болса ғана, іске жарамды деп есептейді. Алайда, консоциалды демократия теке-тіреске түсуші топтардың бәріне ортақ мықты бір құндылықтары болмаса, қарама-қайшылықтың тереңдеп, мемлекеттің талқандалуына әкелмек.

Сондай-ақ, әлемдік тәжірибеден ұлтаралық мәселелерді шешудің АҚШ-тық үлгісіндегі «балқытытын» немесе «қайнаған қазан» тұжырымы менмұндалап ерекше көзге түседі. Саяси өмірде «қайнаған қазан» ұғымы XIX ғасырдың орта шенінен бастап қолданыла бастады.

«Қайнаған қазан» тұжырымының мәні – эмигранттарды американдық өмір салтына сай бейімдеп, ассимиляциялау болды. Оның идеологиялық негізі – ұлтты азаматтық деп түсіну, немесе, ұлттар – отандастар (француздық моделге сай). Сәйкесінше, АҚШ-та этникалық топтарға арнайы территориялар бөлу мәселесі ешқашан көтерілген емес. Бірақ бұл тұжырымды сол күйінде Қазақстан қоғамына ендіруге жарамайды. АҚШ-қа қарағанда, Қазақстанның ұлттық құрамы тіптен өзгеше қалыптасқан. Оған алдыңғы тарауда тоқталып өттік. Сол үшін бізге басқа ұлттарды ассимиляциялау, қазақы өмір үрдісіне бейімдеу мақсат емес. Бірақ бұл тұжырымнан азаматтық қоғам принципін басшылыққа алуға әбден болады. Яғни, этностардың өзіндік ерекшеліктерін сақтай отырып, қазақстандық азаматтық қоғам құру.

Осылайша, ұлтаралық мәселелерді шешудің тұжырымдарына талдау жасай келе, олардың барлығының да жақсы жақтары мен кемшілікті тұстарының бар екенін байқаймыз. Соған сәйкес, стратегиялық шынайы, дұрыс этносаясат – ол ұлттық мәселені саяси мәнге айналдырмай, барлық этностардың ұлттық-мәдени өзіндігін сақтай отырып, ұлттарды отандастар деп түсіну болып табылады. Бұл тұрғыда жоғарыда көрсетілген тұжырымдардың жекелеген принциптерін қазақстандық өмір шынайылығына сай бейімдеп қолданғанымыз абзал. Сондықтан да, өтпелі кезең жағдайында Қазақстан Республикасы ұлттық-ерекше мәселелерді шешуде басқа ұлттардың мүдделеріне қайшылық жасамайтын, елді мекендеуші барша халықтың мүдделерін ескеруші диалектикалық-прагматикалық бағытты таңдап отыр. Яғни, ұлттық азшылықтардың жалпыұлттық шешімдер қабылдаудағы рөлі мен олардың мүдделерінің мемлекеттік деңгейде өкілетті болуына мән беріле бастады. Бұл ерекшелікті көпұлтты мемлекеттегі қоғамның бірлігі мен тұрақтылығын нығайтудағы бастапқы принцип деп айтуымызға болады.

Қорыта айтқанда, демократизацияланудың ауыр да өтпелі кезеңінде халықтың басты қажеттілігі – ел ішінде тыныштық пен бейбітшілік, ұлтаралық келісім болуы. Бұған «бірліктегі көптүрлілік» принципіне негізделген этносаясат арқылы жетуге болады. Сондықтан мемлекеттік этносаясат –

полиэтникалық елде ешқашанда маңызын жоғалтпайтын құндылық. Ал қазақстандықтар үшін, қазақ этносы үшін бұл саясаттың маңызы тіптен жоғары. Себебі еліміздің геосаяси жағдайы мен этнодемографиялық ахуалы ұлтшылдық және сепаратистік жанжалдарды көтере алмайды.

Егеменді ел болып қалыптасып жатқан Қазақстанды мекендеген түрлі диаспоралардың сан-алуан мүдделерін ескермей, оларды мемлекеттің этносаясаты төңірегіне топтастыру да мүмкін емес. Ұлттар мәдениетінің, өнерінің, тілінің, салт-дәстүрлерінің дамуын, ұлттық ұйымдар мен қозғалыстар сияқты ұлттық өмірдің дамуын айқындайтын маңызды процесстер заң жүзінде белгіленгенде ғана жалпыұлттық идея қалыптаспақ. Ұлттық өмірдің маңызды аспектілері заңды құжаттарда нақты көрініс тапса, азаматтардың ұлтаралық қатынас мәдениеті мен жалпыұлттың бірігуі де соғырлым жоғары болады.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1 **Назарбаев, Н. Ә.** Қазақстанның егеменді мемлекет ретінде қалыптасуы мен дамуының стратегиясы // Тәуелсіздігіміздің бес жылы. – Алматы, 1996. – 103-133 б.

2 **Кушербаев, К. Е.** Этнополитика Казахстана: состояние и перспективы. – Алматы, 1996. – 584 с.

3 **Тишков, В. А.** Национальности и национализм в постсоветском пространстве (Исторический аспект) // Этничность и власть в полиэтничных государствах. – М. : Наука, 1994. – С. 15.

4 **Лейпхарт, А.** Демократия в многосоставных обществах. Сравнительное исследование / Пер. с англ. под. ред. А. М. Салмина, Г. В. Каменской. – М. : Аспект-Пресс, 1997. – 287 с.

Материал 02.07.15 редакцияға түсті.

S. Sh. Musatayev, S. K. Moldabayeva

Концепция этнополитики в мировой практике

¹Казахский национальный университет имени аль-Фараби, г. Алматы,

²Павлодарский государственный университет имени С. Торайгырова,
г. Павлодар

Материал поступил в редакцию 02.07.15.

S. Sh. Musatayev, S. K. Moldabayeva

The concept of ethnic policy in the world

¹Al-Farabi Kazakh National University, Almaty.

²S. Toraihyrov Pavlodar State University, Pavlodar.

Material received on 02.07.15.

В статье авторы рассматривают значимость этнополитики. При формировании концепции этнополитики авторы обращают внимание на развитие мировой практики. Народное единение, равенство, дружба, любовь к Родине, патриотизм, развитие национальной культуры и другие проблемы являются главными ценностями. Главная народная необходимость – сохранение стабильности общества и межнационального согласия.

In this article the authors examine the importance of ethnic policy. In forming the concept of ethnic policy the attention must be paid to international practice. The national unity, equality, friendship, love of country, patriotism, development of the national culture and other issues are paramount. The main necessity for all people is preservation of social stability and inter-ethnic harmony.

ӘОЖ 94

Ә. Ә. САБДАНБЕКОВА

аға оқытушы, С. Торайгыров атындағы
Павлодар мемлекеттік университеті, Павлодар қ.

ТАРИХТЫҢ МІНДЕТТЕРІ МЕН РӨЛІ

Бұл мақалада тарих ғылымының мемлекеттің идеологиялық қызметіндегі ролі және қазақ халқының ұлттық мемлекеттік құру идеясының тарихына жалтылама сипаттама беріледі.

Кілтті сөзі: тарих, идеология, ұлттық идеология, ұлттық идея, «Алаш» түсінігі, «Алаш» партиясы, Абылай хан, Абылай хан.

Міне, бүгінде Қазақстан тәуелсіздік туын желбіреткелі 24 жыл толып, отаршылдық дәуірі артта қалып, біз ХХІ ғасырға тәуелсіз елдердің қатарында аяқ бастық. Соған сәйкес төл тарихымыздың да өзіндік ақтандақ беттері ашылды. Бүгінгі күнгі тәуелсіз Қазақстанның тарих ғылымының басты міндеттерінің бірі халықтың тарихи санасын объективті тұрғыда қалыптастыру. Саяси сананы қалыптастыруда тарихтың алатын орны ерекше. Себебі, тарих ұрпақты болашаққа бастайтын идеология. Тарих ғылымы мемлекеттің идеологиялық жұмысының басты тіректерінің бірі болып табылады.

Тарих - ұлы ұстаз. Сіз бүгін сол ұлы ұстаздың дәріс алу мүмкіндігіне ие болып, алды-артымызды бірдей барлап, шолып отырсыз [1, 16-17 б.].

Тарих өткен өмірді сөз еткенмен бүгінге және болашаққа қызмет етеді. Кез келген тарих өзегінде белгілі бір ұлттың, тайпаның, рудың, тіптен жеке адамның өмір тәжірбиесі, мақсат-мұраты, моральдық-этикалық нормалары жатады.

Түптеп келгенде, тарих дегеніміз өзі өмір танудың, қоғам танудың, адам танудың ұлы мектебі [2, 93 б.].

Саяси идеология түсінігінің қалыптасуы мен дамуы эволюциясына зер салсақ, идеология ұғымы гректің *idea* – түсінік, ұғым, бейне және логос – ілім, ғылым деген сөздердің бірігуінен қалыптасқан. Философиялық сөздікте идеология – қоғамдық идеялардың теориялардың, көзқарастардың жиынтығы ретінде анықталады. Бұл терминді ғылыми лексикаға алғаш енгізген ХҮІІІ ғасырдағы француз ғалымы А. Терси болатын» [3, 130-131 б.].

Ғылымда саясаттанушылар идеологияны белгілі құндылық жүйесі тұрғысында сипаттама береді. Біз мұндай сипаттамаға толық қосыла аламыз. Себебі, әр ұлт, мемлекет өзінің мемлекеттігі үшін басты құндылықты анықтап алмайынша болашағын бағдарлай алмасы нақ. Идеологияны құндылық жүйесінде сипаттайтын көзқарасты жақтаушы саясаттанушылар қатарына Д. Истон, М. Дюверже, В. Конноли, Л. Саджент, Ф. Уоткинс т. б. жатқызамыз.

ХХ ғасырдың 60-шы жылдарынан бастап, «идеологияның ақыры» деген концепция билік құрса, ал кейінгі мыңжылдықтың соңында дүниежүзілік әлеуметтік-саяси тәжірибе халық, ұлт толық қанды өмір сүруі үшін белгілі бір құндылықтың, идеалардың, көзқарас, наным-сенімдердің қажет, тіпті мұқтаж екенін көрсеткен.

Саяси идеологияның әлеуметтік, саяси өмірде қажеттілігі тәжірибе көрсетіп отырғандай күннен күнге айқындалуда. Қоғам өзінің идеологиялық жүйесін айқындап алмайынша өмір сүре алмаса керек, себебі қоғам дамып, алға озған сайын әр түрлі идеологиялық ағымдар пайда болып, өмір сүреді.

Қоғамда қарсы тұрушы идеологиямен күресте де қоғамдық ғылымдардың оның ішінде тарих ғылымының атқаратын қызметі зор болатыны хақ. Мысал ретінде алсақ, сонау қанды Ұлы Отан соғысы жылдары қоғамтану ғылымдары фашистік идеологияны женуде үлкен зор үлес қосқандығын мына деректердерден көз жеткіземіз. «Борьба партии против фашистской идеологии предполагала широкое использование достижений общественных наук. В трудах экономистов, историков, филологов, изданных в годы войны, большое место занимало разоблачение фашистских фальсификаций истории народов Европы» [4, 111 б.].

Сонымен қатар «партия обращало внимание и на то чтобы в научных трудах по обществоведению смелее критиковались идейные концепции фашизма в области истории Германии, раскрывались их социальные истоки. Это было важно в условиях войны» деп ашық жазылады [4, 113 б.].

Тәжірибе көрсеткендей, қандай қиын-қыстау заман болса да, адамның санасында қалыптасқан болашаққа деген сенім, мақсаттың алатын орны зор.

Бүгінгі Қазақстан өз алдына жеке мемлекет болып, дүние танып жатқандағы Қазақстанда өзіндік ұстанған, онда мекендеген ұлттың, халықтың ұстанған, бәрінің басын біріктіруші бір идеяның болуы заман талабы десек те болады.

Осы мақсатта болып өткен Мемлекеттік идеологияның қызметі жайындағы арнайы мәжілісте Республика Президенті Н. Ә. Назарбаев мазмұнды баяндама жасап, көп мәліметтердің бетін ашып берді. Ол өзінің Қазақстан 2030: «Барлық Қазақстандықтардың өсіп-өркендеуі, қауіпсіздігі және әл-ауқатының артуы» атты жолдауында «Біздің еліміз мен айқын перспективаларға қол жеткізу үшін мынадай ұзақ мерзімді жеті басымдылықты іске асыру қажет деп нақтылап берді. Бұлар:

Ұлттық қауіпсіздік.

Ішкі саяси тұрақтылық пен қоғамның топтасуы.

Шетелдік инвестициялары мен ішкі жинақталымдардың деңгейі жоғары ашық нарықтық экономикаға негізделген экономикалық өсуі.

Қазақстан азаматтарының денсаулығы, білімі мен әл-ауқаты.

Энергетика ресурстары.

Инфрақұрылым, әсіресе көлік және байланыс.

7) Кәсіби мемлекет [5, 28-29 б.].

Бүгін өзіміз көріп отырғандай, осы белгіленген ұзақ мерзімді жеті басымдылықты алға ала отырып Қазақстан бүгінде экономикалық дамуы жағынан ТМД мемлекеттерінің ішінде көш алдында. Саяси тұрақтылығы да көз қуантарлықтай.

Жүзден аса этнос өкілдерінің басын біріктіріп отырған Қазақстанның ендігі алдағы ұлы мақсаты, ұлтымыздың ұлылығын асқақтатып, қазақ деген ұлтты әлемге таныту.

Қ. Салғараұлы айтқандай: «Қазақ халқы да (тіпті кез-келген халықта солай) оның тарихын танып, елдің салтын, еркін қасиетін білмесең, ол да Аяз бидің кебін киеді. Сырт жұрт оны халықтың қоры деп есептейді, менсінбей қарайды. Арада түсіністік, ұғысу болмайды. Адамдардың тарихпен тәрбиелеудің бүгінгі таңдағы мәні де осында. Кез келген халықтың тарихын неғұрлым жете білген сайын соғұрлым оның халықтық қасиетін танып, ұлылығына, даналығына тәнті боласын оған деген құрметін артады» [1, 19 б.].

Бүгін біздер өз тарихымызды, өз әдебиетімізді еркін оқып-білу мүмкіндігіне жетіп отырмыз. Өз тарихын, әдебиетін білмейтін ұрпақтан өз ұлтын мақтан тұтатын, тіпті тарихын білмеген кісі де өзінің кісілігін, қадірін түсіне алмайды. Ондай адамдар ешкім сыйламайды.

Сондықтан мемлекет үшін, әрбір адамның жеке басы үшін оның мәңгірт болмауы үшін тарих, әдебиет ауадай қажет [6, 3-8 б.].

Алайда, кейбіреулер үшін патриотизм, Отанға деген сүйіспеншілік, халықтың тарихын, мәдениетін, дәстүрін қастерілеу уақытпен есеюмен өздігінен келетін екінші кезектегі деп уағыздайды. [6, 3-8 б.]. Мысалы: шетелдік Сорос қоры оқу саясат пен идеологиядан аулақ болуы тиім деп есептейді.

Біз қазақ халқы басқа ұлт өкілдері алдында «мен қазақпын» деген сөзді дауысымызды көтеріп айта алмадық, нәліктен, себебі оқығанымыз орыстың тарихы, дүниеге орыстың көзқарасымен қарадық. Кеңестер дәуірінде ұлттың тарихымызға қатысты мәселелер ұлы державалық шовинистік идеологияның қатаң бақылауында болды. Тарихи процесстерге жалпылама саяси баға беріліп отырды. Аз санды халықтардан шыққан ұлт мүддесін көксеген талантты тұлғалар саяси қудалауға ұшырады. Ой еркіндігі идеологиялық қысым шеңберінде тұмшаланып отырды. Төл тарихымыз ұлттық намысқа тиетін деңгейде көрінеу бұрмаланып жазылды [7, 14 б.].

Кеңес үкіметі үстемдік құрған заманда коммунистік идеология қоғамда адамдардың санасына күйылды. «Бұл идеологияның негізін марксизм-ленинизм құраған еді» және «әлемдегі бірден-бір онды идеология деп білдік» [6, 3-8 б.]. Мектеп жасындағы балалардан бастап, қаусаған шалға дейін осы идеологиямен суарылды. Өз ұлттық санамыздан, елдігімізден, тілімізден айырылып қала жаздадық. Тіпті «қазақпын» деп айтуға ұялатын заман туды.

Шың мәнінде ұлттық идеяны не екенін түсініп болмай, әлемдік яки азаматтық идеяны танып білу әсте мүмкін нәрсе емес. Батыс өркениетінің түп қазығы болған Ежелгі Греция мен Ежелгі АҚШ пен Жапония – ұлттық идея арқылы абырой алған мемлекеттер [8, 15 б.]. Идеясыз мемлекет өмірде болмаған болмақта емес [9, 3 б.].

Ал, тіл, дін, діл мәселелері ұлттық идеологияның түпқазығы. Саясаттың мақсаты қашанда ұлттық мүдде ауқымында айқындалуы тиіс. Қазақстанда бір ғана ұлт бар – қазақ ұлты. Сондықтан ол көп ұлтты емес, полиэтникалық мемлекет іспетті тұжырымдамалардың да өмір сүруі құқы бар [10, 7 б.].

Тіл дегеніміз бұл сөз бен сана. Ал дініміз салтымыз, дәстүріміз болып табылса, діл-сенім мен имандылық. Ұлттық идея – қазақтың өзін-өзге жұртпен салыстыра отырып тани білуі. Ұлттық идеяны орнықтырудағы ең басты екі кедергіні атап көрсетуге болады: – тарихи болмыс пен бүгінгі болмыс арасындағы қарама-қайшылық; – бүгінгі болмыстың өз ішіндегі дүниетанымдық жіктеліс [11, 17 б.].

Қаншама, күштеп, қымтап ұстап, зәре-зап қылып, үркіткенмен, өз ұлтын асқақтатып қайта түлететін қазақтың бетке ұстар ұрпақтары әлі де жойылған жоқ және жойылмаушы да еді деп айта аламыз.

Оған дәлел, Ресейде қос үкімет құрылып, халық қай үкіметті тандарын білмей дал болған заманда, қазақтың бетке ұстар азаматтары, көрегендері сол заманда да өзіндік ұлттық мемлекет құрып, қазақ халқын әлемдік

өркениетті елдердің қатарында көруді аңсап, өздерінің «Алаш» партиясын құрғаны белгілі.

Ал, қазақ халқының мемлекеттік құру идеясының бастау мәселесіне келсек «формирование культа Алаша происходило в Великих степях Евразии в эпоху энеолита, около 4500-3000 лет. до. н. э». ...Племена «алаша» – стопроцентные коневоды они обитают в стране Арка – қазылық. Мощная идеология государственности, зародившиеся еще в II-II тыс. до. н. э. продолжала жить и во времена гуннов, торков, огузов, карлуков, кипчаков. На нее наслаивались кое-какие элементы, новые имена, но суть оставалось прежней. Зарождалась и генерировалась эта идея на степных просторах Арка [12, 317 б.].

Қазақстан ұлттық энциклопедиясында Алаш (ежелгі түрік сөзі – бауырластар, қандастар, туыстар) – көне заманда, түркі халықтары бөліне қоймаған қауым кезінде дүниеге келген ұғым. Ортағасырлық және ерте кезеңдегі деректерде қазақтың өз алдына ел болып хандық құрғанға дейінгі ежелгі тайпаларының ортақ атауы. Алаш атауы тарихта кездесетін ең көне атаулардың қатарына жатады [13, 246 б.] делінген.

Ал, осы ата-тегі аты аңызға айналған Алаша ханнан өрлейтін Уыз хан дәуірінде (шамамен ел билеген уақыты б.з. б I мың жылдық – б.з. I мың жылдығының басы) Әбілғазы Бахадүр ханның «Түрік шежіресінде» Рашид ад-диннің «Жамиғат-тауарихы» атты шежіре еңбектеріндегі Уыз хан бейнесінен, іс-қимылынан Еуразия көшпелілерінің құрылық менгеру, билеу қабілеті танылады, ол тарихтан көшпелілердің алғашқы империялық ұмтылыстарын байқаймыз. Ұлы билеуші алтыннан үй салдырды, Аспан шаңырақтарының әдемілігіне тән бұл үй – дейді шежіре Уыздың орнатқан кигіз үйі туралы. Еуразия көшпелілерінің дүбірге толы өрлеу кезеңі Уыз ханнан басталады. Ұлытау даласы осы кезеңнен бастап адамзат ойкуменасының (адамдар тіршілік ететін, игерілген жерлер) эпицентріне айналды. Уыз ханның күмбезделген он екі қанат ордасы көкке көтеріліп әлемнің үстінде ғарыштап тұрды [14, 31 б.].

XV ғ 40-60 жылдарында Керей мен Жәнібек бастаған алаш мыңы одағына кірген тайпалар Әбілқайыр мемлекетінен бөлініп, Моғолстанға көшіп, осы қазақ рулары Бетпақдалаға жақын жердегі үлкен жартасқа, Таңбалы жарға әр ру өздерінің таңбаларын қашып жазып, жеке ел боламыз деген шешімге келеді. Бүгінде осы Таңбалы жар (Таңбалы тас) Қазақстан тарихындағы аса бір маңызды жұмбаққа толы орын болып табылады. Бұл ескерткішпен қазақ халқы өз мемлекеттілігінің бастауын байланыстырады. Бұл жайында Ә. Х. Марғұлан былай деп жазады: « это историческое место прославлено в преданиях и в поэзии, и оно называется «қазақтың ұран шақырып, қазақ болған жері» - место провозглашения этнонима «казах» [15, 31-38 б.].

Осы деректерге қарап, ой қорытындылай отырып қазақтарда жеке ел болу, ұлт болып мемлекет құру идеясының сонау көне ғасырлар қойнауына барып тірелетінін көреміз.

Қазақ ел болудың жолын көп іздеген дана халық. Топты жарған шешен, көпті бастаған көсем, қамал бұзар батыр, қайрат, қасиет жинаған халық болуын аңсаған ел [16, 59 б.]. Қазақ халқының халық болып, мемлекет құру жолындағы қазақтың бір туар ұлдарының қосқан үлестері ұшан теңіз.

Белгілі қазақ биі көмекей Бұқар жыраудың рулар және тайпалар арасындағы дау-дамайларды тоқтатып, ұлттық бірлікке, мемлекеттік дәрежедегі бірлікке сіңірген еңбегі ұланғайыр. «Әй, айтамын, айтамын», «Хан Абылай қасында», «Тілек» сияқты толғаулары үш ғасыр өткеннен кейін де сай сүйегінді сырқыратады. «Еліңнің қамын жегейсің», «Тоғызыншы тілек тіленіз, төрен тақтан таймасқа» деген толғауларда ханның қарашаға әділдігін халыққа деген қайырымдылығын талап етеді. Хан мен қараша проблемасын жырау тәуелсіздік, біртұтастық қажеттігіне байланыстырып қарайды [16, 53 б.].

Абылайдың бытыраңқы елді біріктіруді арман еткен мақсаты оның даналығын, көрегендігін көрсетеді. Абылай хан қалмақтарға тұтқынға түсіп, өзінің өлімін күтіп жатып қалмақ қонтайшысы соңғы сөзін не дегенде «Қағанға үш арманым бар деген екен. Бірінші мен айдалада жосып жүрген қазақ деген халыққа хан болып едім, бір жерге қала салып, отырықшы ете алмай жосыған күйінде қалдырдым»-ау деп арман қыламын-деген екен [17, 308 б.]. Бұдан Абылайдың ел қамын ойлаған ер екендігін көреміз. Осы Абылайдай халық қамын ойлаған қаһарманның ұрпағы, жолын қуған, елі үшін еңіреген дара тұлғаның бірі Кеңесары.

Кеңесары «қазақтың ежелгі тәуелсіздігін қалпына келтіреміз, яғни тәуелсіз Қазақ мемлекетін құрамыз деген ұранмен күрес жүргізді» [18, 186 б.].

Кеңесары Герн арқылы үкіметтен өзінің «ата-бабасынан қалған жері Ұлытауды қайтарып беруді талап етті. Өзінің хатында ол былай деп жазды: «Әкеміз Абылайдан мұраға қалған жерімізге қаптата бекініс салынды» [18, 284 б.] деп қазақтың атадан балаға мұра болып келе жатқан жерінің кім көрінгеннің қолында кетіп бара жатқанын ызалана айтады.

Бізге белгілі Хан Кене қазақтың соңғы хандарының бірі. Кеңесарыдан кейін патша өкіметі қазақта хан сайлау дәстүрін жойып, қазақ даласына патша өкіметінің сойылын соғушы отаршылық басқару жүйесін енгізді. Қазақтың дәстүрлі хандық басқару жүйесін жойды.

Алайда, XX ғасырдың басында, яғни 1917 жылы Ресейде патша өкіметінің құлауымен бірге қазақ даласында Қазақстанның өз алдына жеке ел, мемлекет болып құру жолын мақсат еткен «Алаш» партиясы қайта жанданды. Бұл «Алаш» партиясы мен «Алаш» қозғалысының негізін салушысы, жетекшісі, белгілі қоғам қайраткері Әлихан Нұрмұхамметұлы Бөкейханов болды.

Әлихан Бөкейханов болашақ партияның атауына үлкен көңіл бөлді., ол атау барлық қазақ ұлты, оның соғыс ұраны тұтастыратын атау болуы тиіс деп есептеді. Ол жайында Әлихан Бөкейхан былай дейді: «Кровная связь между тюркскими племенами, вошедшими в состав так называемой Большой, Средней, Малой орды, крепко держится с давних пор. На вопрос «первого хана казахов «кто мы, каждый киргиз отвечает: «Үш жүздің баласымыз», то есть «мы дети трех орд»- каждый киргизский род имеет свой боевой клич – по имени самого популярного в нем лица, жившего когда-либо. У казахов таким кличем стало имя мифического лица Алаша» [19, 84 б.].

Бұл жайында тағы бір дерек келтірсек: «В начале XX в., в самом разгаре национально освободительного движения казахов снова возрождается культ Алаша-хана, «первого хана казахов». Национальная идея казахов ведет молодую интеллигенцию к беспримерным подвигам самоотверженному труду и высокому творчеству во имя величия нации. Благодаря ему казахи восстановили национальную государственность, боролись и защищали его умирали за него как «враги народа» в годы тоталитарного советского режима но отстояли свое. В этом важность этого грандиозного стержневого понятия для Казахской истории и вообще для истории Великой степи [12, 317-318 б.].

Алайда, кеңес үкіметі өз дегеніне жетіп, өсіп келе жатқан қазақ ұлттық зиялыларының бұл бастауларына қарсы шығып, оның қайраткерлерінің тағдыры қуғын көріп, қайғылы аяқталды. Бой көтеріп, барып күшпен басып тасталған ұлттық мемлекет идеясы одан кейін 70 жыл бойы Кеңес үкіметінің ашса алақанында, жұмса жұдырығында болып, іштей еріксіз тұмшаланды. Алайда ұлтын сүйген ұлдар, өлген емес еді және өлмес те еді.

Халқымыздың екі ғасыр бойы езіп келген империяның қуатты құрсауын бұзып, отарлаушылардың тас шеңгел құлдығынан құтылуды көксеген жастардың көз жасы, қаны бекерге төгілмеді.

Кешегі қазақ халқы ғасырлар бойы аңсаған тәуелсіздік туының көтерілуіне әйгілі қанды желтоқсан оқиғасы мен тәуелсіздігіміздің жас қарлығаштары, он екі де гүлі ашылмай кеткен Асанқызы Ләззат, Сыпатайұлы Ербол, Мұхамеджанқызы Сәбираның, Ноғайбайұлы Қайраттың аңсаған армандары мен үміт-тілектері бұл күнде толық жүзеге асты! Көк жүзімен астасқан қасиетті көк Туымыз астанамыздағы Ұлы оқиға өткен дүбірлі алаң үстінде асқақ желбіреп тұр! [20, 76 б.].

«Мен қазақтың мың өліп, мың тірілген...»

Құшақ жая таныстым сан тілменен.

Жаман үйді қонағы билейді деп,

Қала жаздап айырылып өз тілімнен,

Өзге тілге еліктеп ел болмайық,

Қазағымың артық жоқ өз тілінен [20, 95 б.].

деп жас Қайрат жырлап кеткен тіл мәселесі мен төл тарихы бүгінгі ел болам деген ұлттың басты өзекті мәселесі болуы тиіс. Себебі тілдің өлгені ұлттың өлгені демекші, батыс ойшылдарының «ұлт өзін өзі өлтірмесе, оны ешкім де жойып жібере алмайды» деп тегін айтпаса керек [21, 8 б.].

ХҮІІ ғасырдағы нидерланд философы Б. Спиноза «Адамдар адамзат болып тумайды, өсе келе тәрбиеленеді» [22, 407 б.] деп айтқандай өсіп келе жатқан жас ұрпақты Отанды, өз ұлтын, өз ана тілін, тарихын құрметтеп, басқа ұлттың алдында мен қазақтың деп мақтанышпен айта алатындай Отанымыздың адал азаматы етіп тәрбиелеп шығару ұлтымыздың болашағы үшін, алдыңғы толқын ағалардың Отан алдындағы парызы деп сезінуіміз керекпіз.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

- 1 **Салғараұлы Қойшығара.** Қазақтың қилы тарихы: Роман-эссе. – Алматы: Жалын.
- 2 **Тарақты Ақселеу.** Көшпенділер тарихы. – Алматы : Атамұра-Қазақстан. 1995 ж
- 3 **Кенжебаев, С. Ж.** және т.б. Саясаттану негіздері. Оқу құралы. – Алматы, 1997.
- 4 **Кродакова, Н. И.** Идеологическая Победа над фашизмом (1941-1945 г.г) – Москва : Полииздат, 1982.
- 5 **Назарбаев, Н. Ә.** «Тәуелсіздік белестері» – Алматы : Атамұра. 2003.
- 6 **Қалмырзаев, Ә.** Тәуелсіз Мемлекетке төл идеология керек пе? // Ақиқат. 1993. – № 8.
- 7 **Мұхтар Қазыбек.** Тарихымыз тереңде. // Жалын. – 2004. – № 6.
- 8 **Әбен Ерлан.** Ұлттық идея: мұң мен мұқтаждық. (тезистер). // Саясат. 1999 – № 9.
- 9 **Сапарғалиев, Ғ.** «Қазақстанның бірыңғай мемлекет ретіндегі идеологиясының мәселелері». // Ақиқат. – 1999. – № 9.
- 10 **Арын Ерлан.** «Ұлттық ұйытқы». Ол қандай? // Саясат. – 1999. – № 9.
- 11 **Есенбай, Д.** «Қазақ иісі» немесе ұлттық мемлекетілік хақында // Саясат. 1999. – № 9.
- 12 **Артықбаев, Ж. О.** Кочевники Евразии в калейдоскопе веков итысячелетий. – Санкт-Петербург,: – «Мажор», 2005.
- 13 **ҚҰЭ.** I том. Қазақ энциклопедиясының Бас редакциясы. – Алматы, 1998.
- 14 **Артықбаев, Ж. О.** Уыз хан. // Азия транзит, 2003. – № 1. (34).
- 15 **Маргулан, А. Х.** Означении эпиграфических памятников Казахстана. // Мир казаха, 1997.

16 **Манаш Қозыбаев.** «Жауды шаптым ту байлап». – Алматы «Қазақстан», 1994.

Материал 02.07.15 редакцияға түсті.

A. A. Sabdanbekova

Роль и задачи истории

Павлодарский государственный университет имени С. Торайгырова,
г. Павлодар

Материал поступил в редакцию 02.07.15.

A. A. Sabdanbekowa

The role and tasks of history

S. Toraighyrov Pavlodar State University, Pavlodar.

Material received on 02.07.15.

В этой статье затронуты вопросы о роли истории в государственной идеологии и дана общая характеристика истории национальной идей государственности казахов.

The questions of the role of History in State ideology are touched on and also the general characteristics of the history of national idea of Kazakhs are given in this article.

УДК 314

Г. Т. Шамшудинова

Павлодарский государственный университет имени С. Торайгырова,
г. Павлодар

ДЕМОГРАФИЧЕСКОЕ РАЗВИТИЕ ПАВЛОДАРСКОГО РЕГИОНА ЗА ПЕРЕПИСНОЙ ПЕРИОД С 1989 ПО 1999 гг.

В статье дается анализ влияния социально – экономического развития на демографическую ситуацию Республике Казахстан, и в Павлодарской области за переписной период с 1989 по 1999 годы.

Ключевые слова: демография, развитие, население, возрастная структура, состав, миграция, процесс, перепись, страна.

Президент страны Назарбаев Н. А. выступая на XVI съезде партии «Нур Отан» 11.03.15 отметил: «Мы добились значительных успехов в

развитии собственной модели стабильности и согласия. Конституция Казахстана гарантирует равенство прав всех граждан независимо от расовой, этнической, религиозной и социальной принадлежности. Вместе с тем необходимо дальнейшее укрепление казахстанской идентичности. Она должна основываться на принципе гражданства. Все граждане должны пользоваться одним объемом прав, нести один груз ответственности и иметь доступ к равным возможностям.

Сделав анализ переписей населения за 1989 и 1999 годы, и сравнив с современным состоянием демографических процессов, можно отметить положительные сдвиги, связанные с социально-экономическими изменениями, происходящими в стране.

Для оценки состава населения большое значение имеют показатели демографической нагрузки, дающие обобщенную количественную характеристику возрастной структуры населения и показывающие нагрузку на общество непродуцирующим населением. Расчет показателей демографической нагрузки населения Республики Казахстан за 1989-1999 годы показал следующую тенденцию. Общая демографическая нагрузка и нагрузка детьми на трудоспособное население за исследуемый период значительно сократилась. В свою очередь несколько выросла демографическая нагрузка лицами старшего трудоспособного возраста. Данное соотношение показателей демографической нагрузки свидетельствовало о неблагоприятной демографической ситуации в стране, что негативно сказывалось на перспективах развития трудового потенциала.

В целом, в Павлодарской области сложился суженный тип естественного воспроизводства населения. В 1989 г. суммарный коэффициент рождаемости в Павлодарской области находился на уровне, который давал простое замещение поколений (2,523) и воспроизводил население на 109 %, нетто-коэффициент воспроизводства населения по классу составил – 1,1 и формировал расширенный тип. В 1999 г. и в области и суммарный коэффициент рождаемости составил 1,4. Данный уровень рождаемости воспроизводил население всего на 65 %. Нетто-коэффициент упал до уровня 0,6 и привел к складыванию суженного типа воспроизводства населения [1]. Значительно ухудшилась возрастная структура населения за 20 лет, наблюдается «старая» возрастная структура населения. В 1989 г. в Павлодарской области удельный вес группы населения старше 65 лет составлял – 5,0 %; то в 1999 г. он уже составлял 6,8 %. практически достиг порогового уровня стационарного типа с тенденцией к регрессивному воспроизводству и его население можно охарактеризовать, как находящееся на пороге старения. Если эти данные рассмотреть отдельно для сельского населения – 6,6 %, при этом мужчины – 4,8, а у женщин – 8,5 [2].

Такой темп процесса старения возрастной структуры населения Павлодарской области происходит за счет сравнительно «старой структуры» русских, украинцев, белорусов, которые составляют 50,7 % всего населения области, а также по сравнению с другими регионами невысокой рождаемостью у казахского населения [3]. Дети до 9 лет в возрастной структуре населения у русских – 12,3 %, (по РК – 11,6%) украинцев – 7,2 % (по РК – 8,3 %) белорусов – 8,1 % (по РК – 8,4 %). Казахи в республике являются молодой нацией, хотя процессы старения наблюдаются. Данное явление больше наблюдается и в Павлодарской области, дети до 9 лет в возрастной структуре казахов по республике составляли в 1999 г. 22,2 %, а в области на 3 % ниже – 19 %. В результате старения половозрастной структуры населения увеличивается и среднеарифметический возраст населения области. Так, если в 1989 г. данный показатель равнялся в республике 28,5, в Павлодарской области 28,9 лет, в 1999 г. соответственно – 30,3 и 30,8 лет.

В демографическом развитии половозрастной состав населения имеет важное значение. Так как данная структура влияет на воспроизводство населения и зависит от динамики численности населения. Согласно данным переписи населения в 1999 г. численность женщин преобладает над численностью мужчин, по сравнению с 1989 г. среди всего населения численность мужчин приходящая на 1000 женщин за 10 лет снизилась с 938 до 911. Среди городского населения разрыв в соотношении между мужчинами и женщинами увеличился на 38 человек, а среди сельского населения на 6 человек. Мужчин рождается больше, к 15 годам наблюдается равновесие в соотношении полов, а начиная с 25 летнего возраста идет преобладание женщин. В репродуктивном возрасте – 49 на 1000 женщин приходится от 986 до 851 мужчин. Если эти же данные рассмотреть по размещению в городах и селах, перевес мужчин наблюдается до 14 летнего возраста, далее идет постоянное уменьшение, а в селах анлогичная тенденция проявляется с 40 летнего возраста. Такое соотношение в последствии имеют отрицательное влияние на демографические процессы. В первую очередь это связано безработицей, низким уровнем жизни в сельской местности. Женщины вынуждены для того чтобы заняться в производстве мигрировать в города или за пределы республики. Обратная пропорциональная увеличение удельный вес женщин в активном трудовом возрасте в городах внутри Павлодарской области. Если сравнить эти данные по результатам переписи населения 1989 и 1999 гг. такая диспропорция началась уже к концу 80-х годов, в ходе экономического кризиса, а после распада СССР она усилилась.

Информативные возможности материалов переписи населения позволяют увидеть региональные особенности одной из самих актуальных проблем современности – старения населения и разработать такую программу, чтобы Павлодарская область перестала быть проблемной

территорией с точки зрения перспектив расширения количественных параметров трудового потенциала за счет естественного прироста населения.

Решающую роль в снижении численности населения сыграла механическая убыль населения или внешняя миграция, причем выбытие за пределы республики интенсивнее происходило из городов. Рост численности городского населения связан и с лучшими социально-экономическими условиями жизни в городах. В структуре миграционных связей Республики Казахстан обычно выделяют ближнее зарубежье (бывшие республики СССР) и дальнее зарубежье. Такой дифференцированный подход обусловлен закономерностями формирования тех или иных миграционных потоков и различной степенью их влияния на казахстанский рынок труда.

В демографическом развитии сохранялись тенденции роста численности городского и снижения численности сельского населения. 1989–1999 гг., произошли изменения в динамике численности городского и сельского населения. Отмечается перераспределение рабочей силы – сокращение численности «работающих по найму» и увеличение занятых в своем собственном деле. Так в 1999 году, в экономике области было занято 340,4 тыс. человек или 73,3 % занятого населения. Из них около 45 % – самостоятельно занятое население. Т.е. каждый второй занятый в области самостоятельно обеспечивает себя работой. Перепись населения Республики Казахстан 1999 года прошла в феврале, ровно через 10 лет после Всесоюзной переписи населения СССР 1989 года. Первая, после обретения независимости, перепись населения республики Казахстан. Проводилась в период с 25 февраля по 4 марта 1999 года. К концу 2000 года были опубликованы основные результаты первой переписи населения страны. Численность населения Республики Казахстан по итогам переписи населения 1999 года составила 14.953,1 тыс. человек, сократившись на 1.246,1 тыс. (на 7,7 %) человек по сравнению с данными казахстанской ревизии (16.199,2) данных всесоюзной переписи населения 1989 года когда в республике официально проживало 16,4 млн. чел.

Демографическое развитие Павлодарской области XX в. определялись в зависимости от политических факторов, далее от изменения социально-экономических и культурных условий функционирования населения. Перепись населения Республики Казахстан, проведенная в 1999 году, зафиксировала негативные демографические итоги первых лет суверенитета. Резкое сокращение воспроизводства, огромный миграционный отток привели к значительному уменьшению численности населения. Неблагоприятная демографическая ситуация привела к некоторым структурным изменениям постоянного населения республики. Данные изменения обусловлены рядом факторов: миграционные процессы, снижение рождаемости, высокий уровень смертности взрослого и детского населения, уменьшение средней

продолжительности жизни населения, снижение количества браков и рост разводов, а также многие другие факторы. Однако основными факторами способствовавшими ухудшению демографической ситуации в стране стали миграционные процессы с отрицательным сальдо для республики и снижение естественного прироста населения. Изменения демографической ситуации коснулись и размера казахстанской семьи, в среднем по республике насчитывает 3,6. Во внутренней миграции более активно участвует городское население по сравнению с сельским. Однако в целом по республике сохраняется высокая интенсивность миграционных потерь сельского населения в результате оттока населения из сельской местности в города, а также за счет эмиграции немецкого и русского населения. Наблюдается реурбанизация.

Для того чтобы переломить негативную ситуацию в демографических процессах Правительством Республики Казахстан были приняты Основные направления социально-экономической политики на долгосрочную перспективу, которые предполагают разработку специальной концепции демографического развития. В рамках этой концепции предполагается разработка специальной программы поощрения рождаемости: внедрение системы выплат и льгот, стимулирующих рождение детей, адресную помощь семьям, гарантии государства по обеспечению набора социальных благ и т.д. И эта политика в области демографии стала давать положительные результаты.

Как подчеркивает Н. А. Назарбаев «в XXI веке успешная экономика – это экономика социальной ответственности и справедливости.

Мы строим инновационную экономику, создаем такое справедливое общество, в котором каждый может сказать: «Я – казахстанец, и в своей стране для меня открыты все двери!» [4].

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

- 1 Статистический ежегодник Казахстана 1999 г. – Алматы, 1999. – С. 27.
- 2 Численность и размещение населения в Республике Казахстан. Т. 1. Итоги переписи населения 1999 года в Республике Казахстан. – Алматы, 2000. – С.12.
- 3 Население республики Казахстана. Национальный состав – Т. 4. Ч. 1. – Алматы, 2000.
- 4 Назарбаев, Н. А. «Стратегия «Казахстан-2050»: новый политический курс состоявшегося государства». Казахстанская Правда от 15.12.2012.

Материал поступил в редакцию 02.07.15.

Г. Т. Шамишудинова

1989 – 1999 жылдар аралығында санақтық кезеңдегі Павлодар аймағының демографиялық дамуы

С. Торайғыров атындағы Павлодар мемлекеттік университеті,
г. Павлодар

Материал 02.07.15 редакцияға түсті.

G. T. Shamshudinova

Demographic development of Pavlodar region over the census period from 1989 to 1999

S. Toraighyrov Pavlodar State University, Pavlodar.

Material received on 02.07.15.

Мақалада Қазақстан Республикасы және Павлодар облысындағы әлеуметтік – экономикалық дамудың демографиялық жағдайға ықпалы жөнінде анализ беріледі.

The article analyzes the influence of socio - economic development of the demographic situation in the Republic of Kazakhstan and in Pavlodar region for the census years from 1989 to 1999.

СЕКЦИЯ «СОЦИОЛОГИЯ»

ӘОЖ 070(574)

А. Т. Айтуғанова

магистрант, С. Торайғыров атындағы Павлодар мемлекеттік университеті,
Павлодар қ.

ОТАНДЫҚ ЖУРНАЛИСТИКАНЫҢ МАМАНДАНДЫРЫЛУЫ

Бұл мақалада автор отандық журналистиканың қазіргі бағытын, әлеуметтік-экономикалық салалар бойынша көтерген мәселелерін зерттейді.

Кілтті сөздер: отандық журналистика, әлеуметтік-экономикалық.

«Газет – халықтың көзі, құлағы һәм тілі». Мұны өткен ғасырдың басында Алаш көсемі Ахмет Байтұрсынұлы айтқан. Бұл пікір ешқашан мәнін жоймақ емес. Иә, ол кезеңде елімізде жалғыз ақпарат құралы газет болатын-ды. Одан бері де қаншама уақыт өтті. Ақпарат құралдары көбейіп пәрменділігі мен маңызы бұрынғыдан да арта түсті. Қазір әлемдегі түрлі пікірлер текетіресіне ақпарат құралдары: газет, радио және телевизия мұрындық болуда. Сол себепті бұл күнде әр саладағы журналистердің қоғам алдындағы жауапкершілігі де молая түсуде. Уақыт журналистен кәсіби шеберлікті, терең білімді және мезгіл тынысын дөп баса білетін көрегендік пен ақыл-парасатты талап етіп отыр. Сондықтан да болашақта журналист болсам деп армандайтын әрбір жас жеткіншек оның қоғамдағы жетекші ролін жете түсінуге тиіс. Арқалар жүгі ауыр болатынын аңдай алғаны жөн. Бүгінгі журналист кеңес заманындағыдай партияның шешімдерін бұқараға насихаттаушы ғана емес. Озық ой-сананың иесі. Бірақ әрбір төртінші билік иесі қазақ топырағында алғаш пайда болған басылымдарды қадір тұтып, олардағы көтерілген мәселелердің ауқымдылығына назар аударып, сол кездегі алғашқы ұлттық журналистика мектебінің мықтылығын мойындайды. Әрине әр ел өз тарихына үніліп өзін тани алады.

Қазақ журналистикасының тарихын келелі ғылыми мәселе ретінде тұңғыш рет арнайы зерттеген Х. Бекхожин. Ол 1949 жылы Қазақ мемлекеттік университетінде «Қазақтың тұңғыш газеті «Дала уалаяты» (1988-1902 жж.)» [1, 8] деген тақырыпта диссертация қорғады. Кейін 1964 жылы жарық көрген «Қазақ баспасөзінің даму жолдары» деген еңбегінде аталмыш газеттің қазақтың қоғамдық ой-пікірі мен жазба әдебиетінің тарихын зерттеуде

таптырмас құнды дерек көзі екенін айтады. Қазақ публицистикасының қалыптасуы мен дамуын ғылыми тұрғыда ең алғаш зерттеп, жүйеге түсірген, өз заманының ауасына қарай баға берген Михаил Фетисов екенін атап өту парыз. Ол өзінің «Қазақ публицистикасының пайда болуы» [2, 58] деген атпен (Зарождение казахской публицистики) 1961 жылы жариялаған монографиясында қазақ әдебиетінің аса маңызды саласы ретінде қазақ публицистикасын жеке бөліп алып қарайды, Қазақстан баспасөзінің тарихын бастапқы кезінен бастап жүйелеп, ұлттық құндылықтарымызды алғаш қайтара бастаған қарлығаштарымыз Хайыржан Бекхожин, Бейсембай Кенжебаев, Темірбек Қожакеев, Үшкөлтай Сүбханбердинаның еңбектері өлшеусіз еді. Ү. Сүбханбердинаның қырық жылдай еңбек етіп, «Дала уалаятының газеті», «Қазақ», «Сарыарқа», «Алаш» газеттері мен «Айқап» журналы беттерінде жарияланған материалдардың жинақтары мен сипаттама тізбесін жасауы бүкіл Орта Азия республикаларындағы баспасөз тарихшыларына өнеге болғаны анық [3, 98]. Еліміз дербес мемлекет ретінде тәуелсіздігін жариялағаннан кейін қазақ баспасөзінің тарихына ден қойылып, бұл салада жүйелі зерттеулер өріс ала бастады. Баспасөз органының пайда болуының өзі ұлт мәдениетінің жаңа сатыға көтерілгенін, ұлттық сананың оянғандығын көрсететін еді. Журналистика – мемлекеттік, ұлттық, немесе оппозициялық идеологияның насихатшысы ғана емес, ол елдің әлеуметтік-экономикалық, мәдени-рухани саласының кем-кемшін тұстарын түзетіп, көтеруге бақылай жасайтын міндетті де жариялылықпен қатар сөз бостандығын да атқаратын бұқаралық сипаты басым. Ақпараттану дәуірінде баспасөз ролінің күшеюі табиғи құбылыс. Соңғы буын – жаңа электрондық-компьютерлік баспа жүйесі баспасөз өнімдерінің бейнелілігіне, көрнекілігі мен безендірілуіне, сапалық жағынан ғылыми танымдық әсер-ықпалын, мәдени қызметін арттырды. Осы тұрғыдан алғанда көркемдік-әлеуметтік ойдың өсуіндегі өзіндік қозғаушылық сипаты негіздерін қоғамдық санамен байланыстыра ашу айрықша қажет. Еліміздің экономикалық - әлеуметтік өміріндегі ахуал қазақстандық бұқаралық ақпарат құралдарының роліне мұқият көңіл бөлуді қажет етіп отыр. Тұрғындардың тұрмысы түзелмей, мәдениеті мольға түспей, ел экономикасының өркендей алмайтыны айдан анық. Сондықтан бүгінде ақпарат көздері ел салаларын ақпараттандыру мен оларды жаңашылдыққа үндеу, түйткіл мәселелерді көтеру және тағы да басқа көптеген өзекті тұстарды ашып, халыққа жеткізуді мойнына алып отыр. Әрине журналистика саласының ең басты мақсаты мен міндеті де сол – жариялылық. Жариялылық бар жерде демократиялық үрдіс те тез дамиды. Сөз бостандығы тектен-тек айтыл салған сөз емес. Төртінші билік иелері еншісіне тиген жауаптылықты арқалап, ақпарат құралдары арқылы ел-ішінің тыныс-тіршілігін, халықтың мұн-мұқтажын оқырмандар мен тыңдармандар аудиториясына жеткізеді. Баспасөз – халықтікі. Бүгінгі таңда мемлекетіміз

үшін басты мақсат – елдің әлеуметтік – экономикалық салаларын көтеру. Бұған БАҚ-тардың да қосар үлесі қомақты. Ақпараттандыру дәуірі жүріп тұрған кезеңде қазақ басылымдарының да алар орны зор. Бүгінгі таңда «салалық журналистика» деген ұғым турасында жиі сөз қозғалуда. Бұл тұрғысында әркім әрқилы ұсыныс айтады. Біреулер «таза заң мен құқықты жазуға бейімделу керек» не болмаса «таза экономиканы, таза өнер, медицина тақырыптарын жазуға бейімделу керек» дейді. Меніңше, бұл жайт әр елде өзіндік қалыптасқан принципке байланысты болады. Мысалы, елдің алдына шығып, жұрттың сөзін сөйлейтін мамандарды арнайы оқыту кеңестік идеологиямен тікелей байланысты. Бір кездері КПСС-ті дәріптейтін журналистер қажет болған. Сондықтан да журналистика жеке сала тұрғысында оқытылды. Ал басқа елдерде сала мамандарын даярлауда тек бір-екі айлық курстар жүргізіліп, жазуға, сөйлеуге машықтандырылды. Ал менің бұл тұрғыдағы ойым, медицина, экономика, өнер т.б. салаларын жазған маман болсын, яғни, сол сала бойынша жақсы біледі. Қоғамның салалық басылымдарға деген бағасы өсті. Журналистерге әмбебап «энциклопедия» сияқты барлық тақырыпты қамтып жазғаннан гөрі бір саланы түбірімен зерттеп, қаза жазу қажеттілігі туындап отыр. Бірақ, елімізде салалық журналистиканың дамуы өзекті мәселе ретінде қалып келеді. Шетелдерде салалық басылым мен телеарналар тұрмақ, түрлі тақырыптағы веб-сайттардың санынан жаңыласыз. Ал, бізде бірнеше салалық телеарналардың ашылғанына көп бола қоймады. Оқырманы бар салалық басылымдар да бар. Бұл салалық БАҚ-тың жұмысы ел көңілінен шығып жүр ме? Салалық арналар өзіндік аудиториясын, ал, басылымдар өз оқырманын қалыптастырып үлгерді ме? Олар салалық деген атауына сай жұмыс жасай ма? Бізде бірінші күні әлеуметтік тақырыпты, келесі күні экономиканы, оның арғы күні саясатты қаузап отыратындар жоқ емес. Экономика мен заң тақырыптарына қаламы ұшқыр журналистер санаулы. Оған қоса, спорт комментаторларына да таудай сын айтылады. Тіпті, спорт түріне қарай комментаторларды жіктеу туралы баспасөз бетінде жазылды. Бірақ, спорт тақырыбын жазатын журналистерді жинаудың өзі өткір күйінде қалып келеді. Ақпарат кеңістігі халық сұранысына сай толтырылуы қажет. Салалық жобаларды жасауда өзге дамыған елдерді негізге алатынымыз анық. Салалық «Білім», «Мәдениет», «Балапан», «Спорт кз» арналары бар. Бірақ, бұл телеарналар жұмысынан асығыс қолданысқа енгізілген тәжірибелердің бар екені анық байқалады. Олар отандық салалық телеарна ашуда бірнеше қателіктерге бой алдырды. Біріншіден, жеке техникасы мен кәсіби ұжымы жасақталмады. Екіншіден, эфирді «көшірме» дүниелермен толтырады, яғни, кәсібилік жетіспейді. Салалық арналардың төл өнімдерінің үлесін арттыру басты міндет болып отыр. Алайда, салалық арналар былай тұрсын, әмбебап телеарналар мен басылымдар кадр тапшылығын сезінуде. Байқасаңыз, кейбір

ақпарат құралдарына экстремистік деген айып тағылды. Себебі, саяси тақырыпты жетік білетін кәсіби маман тапшы. Көпшілігінің журналистік объективті зерттеуден бұрын эмоцияға жол беретіні шындық. Біржақты пікір, яғни, субъективтілік басым. Белгілі бір саяси топтың көсеуіне айналып отырғандай әсер қалдырады. Бұдан шығатын қорытынды қандай? Белгілі бір тақырыпта кенінен сөйлейтін, эрудициясы үлкен сарапшылар жетіспейді бізге. Негізінен көпшілік қазақтілді БАҚ-тың бірінші кезекке қойған тақырыбы – ұлттық, тілдік мәселе. Әрине, негізгі бас ауруымызды шешіп алмай, өзге жаққа қалай мойын бұрамыз? Бірақ, өзге салаға салғырт қарауды бүгінгі заман талабы құптамайды. Салалық журналистиканы дамыту туралы бастама көтерілсе, бұл саланың да бойына қан жүгірер еді. Оларға ұлттық арналар жанынан ашылған кішігірім арна ретінде қарамай, жеке бюджеті мен жасақталған ұжымы, заманауи техникалары түгел халық сұранысына ие телеарна деңгейіне көтеру қажет. Соңғы кездері журналистикаға келген жастардың бойында тек бірыңғай тележурналист болуға деген ұмтылыс байқалатындай. Бұлай кете берсе, газет-журнал, интернет, радиоға кім қызмет етеді? Мүмкін, бұл жастықтың лебі де шығар, яғни, «мені әке-шешем көрсе... сонау бір әдемі қыз, не жігіт көрсе... ауыл көрсе...» деген балаң көңілден, аппақ арманнан туған құштарлық. Тележурналист болу үлкен тәжірибені қажет ететіндігі ақиқат. Тележурналист үшін ең алдымен, сол мамандыққа деген ішкі құштарлық, тек құштарланып қана қоймай, дайындық, өзін-өзі шыңдау, ең бастысы, жұрт алдына шыққанда айтар ойы, сөйлер сөзі болуы керек қой! Әйтеуір, шалдыр-шатпақ сөз айтып, өзін көрсетіп кетуді көрермен кешірмейді. Қазіргі көрермен сауатты. Көрермен тек өзіне қажетті пікірді ғана естігісі келеді, артық ақпармен өзінің санасын тоғытқысы келмейді. Себебі қажетін өтейтін арна да, қызықты бағдарламалар да жетіп-артылады, арнаны ауыстыра салады, бітті. Бұл тек арналарға ғана емес, газет-журнал, интернет сайттарына да қатысты. Басқа саланың мамандары журналистикаға келіп, саланың білгір маманы атанып кеткендері практикада кездеседі. Жазуға қабілеті бар, оған әбден төселген экономистерді, заңгерлерді, медиктерді, инженерлерді журналист етіп, қайта даярлау, екінші мамандық етіп игерту де күн тәртібінде. Бұл шынайы ақпарат пен сауатты сараптама жасауға мүмкіндік беретіндіктен халық үшін пайдалы. Өзге саладан келіп жатқан мамандардың ағымын тоқтатуға, оған тосқауыл қоюға өз басым қарсымын. Табиғи таланты мен жазуға бейімі бар хас дарындар болса, келсін. Журналистика – өзгеге ұқсамайтын ерекше әлеуметтік институт [4, 23]. Оның басты ерекшелігінің өзі қоғам алдында зор жауапкершілік жүктейтіндігі. Себебі, журналистің қателесуі, ол таратқан теріс ақпарат, бұрмаланған ой-пікір қоғамды айықпас дау-дамайға қалдыруы мүмкін. Қауіп төндіруден, зандылыққа қайшы келуден барынша сақтануға тиіспіз. Сондықтан, журналист жауапкершілігінің жүгі өте салмақты. Егер

журналист алда-жалда қателескен жағдайда дереу кешірім сұрайтындай азаматтық батылдық та журналист үшін аса қажет. Баспасөз өз қателігін дереу жөндеп отырса, бұл қадам халық алдындағы адалдығымызды және жауапкершілігімізді аңғартады. Осы күндері журналистік білім беру мәселесі әртүрлі жиналыстарда жиі айтылып жүр. Және журналистика саласының мамандарын дайындау мәселесіне әлем тәжірибесін мысалға ала отырып келуіміз, біздің ой-өрісіміздің кеңейгендігін көрсетеді, тәжірибе алмасуымыздың жаңа белестерге көтерілуіне игі әсер етеді. Өткен жылдың ақпан айында Познань қаласында өткен халықаралық конференцияға практик-журналист ретінде біз де қатысқан едік. Университеттер арасындағы тығыз байланыстың нәтижесінде бірнеше оқытушы қатысуға мүмкіндік алды. Мұндағы айтпағым, оқып, естігеннен гөрі, сол оқығаныңды көзбен көріп, жаңалығын айтып келген жақсы. Кезінде, Кеңес дәуірінде жоғарғы партия мектебінде журналистика факультеттері жұмыс істеген. Сонда кадрларды даярлап, жергілікті аймақтарға жолдамамен жіберіп отырған. Менің жиі айтып жүрген ұсынысым — мамандықты жетілдіру институтын ашу мәселесі осыдан келіп шығады. Өйткені, заман басқа, кешегі өлшем бүгінгі өлшем бола алмайды. Бүгінгі электронды ақпарат ғасырында интернет-сайттар жедел жұмыс істеуде. Дәстүрлі басылымдардан біз кетпейміз, бірақ, заман талабы-ғаламдық ақпараттық кеңістікке ілесіп, содан Қазақстандық журналистиканың өзіндік орнын айқындау үшін жаһандық ақпараттық көмейінде жұтылып кетпей, өзіміздің үнімізді білдіріп отыруымыз керек.

Салалық журналистер дайындау—иә, өте өзекті мәселе. Мұны бес-алты жыл бұрын да көтергенбіз. Салалық журналистер даярлау шетелдерде бұрыннан бар, ол журналистиканың сапасын көтеруге септігін тигізеді. Бірақ, салалық журналистерді кәсіби маман ретінде жұмысқа қабылдауға отандық бұқаралық ақпарат құралдарының өздері дайын ба, олардың құрылымы, бюджеті соны көтере ала ма? Салалық журналистер дайындағаннан кейін қазіргі БАҚ редакцияларының штаты, біздіңше, бірнеше есе өсуі керек. Себебі, қазір олар әмбебап журналистер ұстап отыр, сол арқылы теле-радио бағдарламасын, газет-журнал шығарып жатыр. Ертең салалық маман дайындаған кезде оларға әр сала бойынша маман ұстауына тура келеді. Яғни, қазіргі штаттары екі-үш есе көбейеді деген сөз. Ал, соны «Бұқаралық ақпарат құралдарының бюджеті көтере ме, қаржымен қамтамасыз ете ала ма?» деген мәселені тереңірек зерттегеніміз жөн. Қазір журналистер редакция қандай тапсырма берсе, соны орындауға міндетті. Басқаша айтқанда, ол бүгін саясат тақырыбында қалам тербесе, келесіде экономика, мәдениет, спорт тақырыбын қаузауына тура келеді. Бұған журналистердің жан-жақтылығы көмек беруде. Ал, салалық журналистерді дайындағанда, олар тек бір салаға бейімделіп шығады. Оларды басқа тақырыптарға жегуге болмайды. Осыны

БАҚ басшылары ойлануы керек. Жеті өлшеп, бір пішетін мезгіл келді. Тоқсан ауыз сөздің тобықтай түйінін айтқанда, салалық журналистер дайындау мәселесі жоғары оқу орындарының ғана емес, сонымен бірге бұқаралық ақпарат құралдарының да өзекті мәселесі.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

- 1 **Бекхожин, Х.** Қазақ баспасөзінің даму жолдары (1860-1930 жылдар). — Алматы : Қазақ мемлекет баспасы, 1964. — 263 б.
- 2 **Амандосов, Т.** Совет журналистикасының теориясы мен практикасы. — Алматы : Мектеп, 1978. — 273 б.
- 3 **Сұхбанбердина, Ү.** «Айқап» журналы. — Кітапта : «Айқап». — Алматы : «Қазақ энциклопедиясы» Бас редакциясы, 1995. — 366 б.
- 4 **Қожақеев, Т.** Көк сенгірлер. — Алматы : Қазақ университеті, 1992. — 272 б.

Материал 02.07.15 редакцияға түсті.

A. T. Aituganova

Специализация отечественной журналистики

Павлодарский государственный университет имени С. Торайгырова, г. Павлодар
Материал поступил в редакцию 02.07.15.

A. T. Aituganova

Specialization of home journalism

S. Toraihyrov Pavlodar State University Pavlodar
Material received on 02.07.15.

В настоящей статье автор исследует направление отечественной журналистики по поднятым вопросам на социально-экономические темы.

In the given article the author analyzes the direction of domestic journalism on the brought-up questions on social and economic subjects.

УДК 364.4

Е. Р. Амиргалиев

Академия государственного управления при Президенте Республики Казахстан, г. Астана

СОДЕРЖАНИЕ СОЦИАЛЬНОЙ РАБОТЫ В СФЕРЕ ЗДРАВООХРАНЕНИЯ: ВОПРОСЫ ПРАКТИКИ

В статье рассматриваются понятия, которые раскрывают содержание социальной работы в сфере здравоохранения, применяемые в действующем законодательстве, а также в научной и учебной литературе по социальной работе. Автор статьи, проанализировав понятия «медико-социальная работа», «медико-социальная помощь», «социальная работа в сфере здравоохранения» и др., обозначил основные признаки, входящие в содержание социальной работы в сфере здравоохранения.

Ключевые слова: медико-социальная работа, социальная помощь, социальная работа, здравоохранение, медико-социальная помощь .

На сегодняшний день в нормативных правовых актах Республики Казахстан, регулирующих профессиональную деятельность социальных работников, применяются различные термины, которые, на наш взгляд, требуют уточнения своего содержания.

К ним можно отнести такие термины как «социальная работа», «специальные социальные услуги», «медико-социальная помощь», «социально-правовая помощь» и др. В качестве их общего признака мы можем назвать направленность на лицо (семью), которое находится в трудной жизненной ситуации.

В большинстве случаев действующее законодательство использует для обозначения деятельности по оказанию социальных услуг термин «специальные социальные услуги». Но, как было отмечено, одновременно с этим термином сосуществуют и другие термины. С одной стороны такое положение создает двойственность, когда наука и учебный процесс изучает одно, а практика требует другое. Например, как нам кажется при внедрении института специальных социальных услуг в систему социальной защиты, здравоохранения, образования и пенитенциарной системы не до конца были продуманы вопросы, связанные с проведением научных исследований, разработки учебных материалов и подготовки кадров по социальным услугам. Так, базой всех названных направлений институционализации

был и остается институт социальной работы*. Но практика продолжает ориентироваться только на социальные услуги и возможно по этой причине возникают расхождения между теорией и практикой. Такое расхождение в свою очередь создает неопределенность предмета профессиональной деятельности социальных работников; принятию неэффективных норм законодательства, часть которых имеют коллизионный характер; низкому уровню межведомственного взаимодействия и другим институциональным проблемам. В результате даже в научной литературе иногда доходит, что социальных работников сравнивают с бортпроводницами: «целью социальной работы в медицинском учреждении, на наш взгляд, является создание максимально комфортных условий пребывания человека в больнице. Можно провести такую аналогию: роль социальных работников сродни роли бортпроводниц, обеспечивающих комфортабельность пассажирских авиарейсов. Можно обойтись и без них, но пассажиры в этом случае останутся наедине со своими страхами и физическим дискомфортом, вызванных полетом» [1, с. 29]. Такая аналогия, безусловно, недопустимо, если учесть каждодневные физические, психологические и умственные затраты профессиональных социальных работников для решения практических проблем клиента.

В этой связи мы полагаем необходимым рассмотреть все случаи, связанные с профессиональной деятельностью социальных работников. Термины законодательства, обозначающие те или иные стороны практики социальной работы, рассмотрены в следующей табличной форме:

Таблица 1 - Основания, термины, субъекты и НПА социальной работы

№	Основание признания лица (семьи), находящимся в трудной жизненной ситуации	Термины социальной работы	Субъекты социальной работы	НПА

сиротство; отсутствие родительского попечения	Специальные социальные услуги; социальная защита; медико-психолого-педагогическая реабилитация; социальная адаптация	<u>уполномоченный орган</u> в области защиты прав детей РК, детские дома (социальные педагоги)	[2], [3], [4], [5]
бездзорность несовершеннолетних, в том числе девиантное поведение	Социальная реабилитация	органы внутренних дел, образования, здравоохранения, государственный орган, координирующий реализацию государственной политики в сфере занятости населения, местные представительные и исполнительные органы, комиссии по делам несовершеннолетних и защите их прав и иные государственные органы в пределах своей компетенции	[6]
нахождение несовершеннолетних в организациях образования с особым режимом содержания	Специальные социальные услуги	организация образования с особым режимом содержания	[7]

* все учебные планы казахстанских вузов до сих пор состоят в основном из учебных дисциплин по социальной работе

ограничение возможностей раннего психофизического развития детей от рождения до трех лет	Социальные услуги, социально-психологическая реабилитация	Специальные организации образования для детей с ограниченными возможностями	[8]
стойкие нарушения функций организма, обусловленные физическими и (или) умственными возможностями	Социальные услуги	индивидуальный помощник и специалист жестового языка	[9]
ограничение жизнедеятельности вследствие социально значимых заболеваний и заболеваний, представляющих опасность для окружающих	Медико-социальная помощь	Медицинские работники	[10],
неспособность к самообслуживанию в связи с преклонным возрастом, вследствие перенесенной болезни и (или) инвалидности;	Специальные социальные услуги	Социальные работники	[11], [12]
жестокое обращение, приведшее к социальной дезадаптации и социальной депривации	Специальные социальные услуги	Юридические лица	[13]
бездомность (лица без определенного места жительства)	Специальные социальные услуги	центры социальной адаптации	[14]

освобождение из мест лишения свободы; нахождение на учете службы пробации уголовно-исполнительной инспекции	социально-правовая помощь	служба пробации уголовно-исполнительной инспекции	[15], [16]
---	---------------------------	---	------------

Из этой таблицы мы видим об отсутствии единого базового термина на уровне национального законодательства. Также в нем показано расхождение субъектного состава, когда субъектами социальной работы в одном случае рассматриваются социальные работники, в другом медицинские работники, в третьем юридические лица и т.д. Таким образом, возникает картина, когда теряется связь не только между теорией и практикой, но и самой профессии с ее носителем.

Заключение. Учитывая практическую значимость данного вопроса, считаем необходимым пересмотреть содержание всех направлений социальной работы и решить координационные вопросы, как на республиканском, так и на местном уровнях. И главное, что мы можем рассмотреть из вышеуказанной таблицы это то, что в нашей социальной действительности мы можем не увидеть или потерять лиц, находящихся в трудной жизненной ситуации, передавая их из рук в руки. Когда проблемой занимаются все, это чаще означает, что проблемой не занимается никто или же когда мы говорим, что социальный работник должен заниматься всеми социальными проблемами, мы его приводим в состояние бездеятельности и беспомощности. Притом, что в это же время миллионы людей (дети-сироты; безнадзорные дети; жертвы бытового насилия; лица, освобожденные из мест лишения свободы; лица, страдающие социально значимыми заболеваниями; инвалиды; престарелые) нуждаются в эффективной практике социальной работы.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

- 1 **Беляева, М. А.** Осмысление содержания понятия «медико социальная работа» // Педагогическое образование. — 2008. — № 1. — С. 25-33.
- 2 Приказ Министра образования и науки Республики Казахстан от 16 января 2015 года № 16. «Об утверждении Правил организации учета детей-сирот, детей, оставшихся без попечения родителей и подлежащих усыновлению, и доступа к информации о них».

3 Постановление Правительства РК от 30 марта 2012 года № 382 «Об утверждении Правил осуществления функций государства по опеке и попечительству».

4 Приказ Министра образования и науки РК «Об утверждении типовых правил деятельности видов организаций образования для детей-сирот и детей, оставшихся без попечения родителей» от 18 июня 2013 года № 229.

5 Кодекс Республики Казахстан «О браке (супружестве) и семье» от 26 декабря 2011 года № 518-IV.

6 Закон Республики Казахстан «О профилактике правонарушений среди несовершеннолетних и предупреждении детской безнадзорности и беспризорности» от 9 июля 2004 года № 591.

7 Постановление Правительства Республики Казахстан «Об утверждении Правил предоставления специальных социальных услуг несовершеннолетним, находящимся в организации образования с особым режимом содержания» от 28 октября 2014 года № 1142.

8 Приказ Министра образования и науки РК «Об утверждении Типовых правил деятельности видов специальных организаций образования для детей с ограниченными возможностями в развитии» от 4 июля 2013 года №258.

9 Постановление Правительства РК «О некоторых вопросах реабилитации инвалидов» от 20 июля 2005 года № 754. — 2005.

10 Кодекс Республики Казахстан «О здоровье народа и системе здравоохранения» от 18 сентября 2009 года № 193-IV.

11 Постановление Правительства Республики Казахстан «Об утверждении перечня гарантированного объема специальных социальных услуг» от 14 марта 2009 № 330.

12 Закон Республики Казахстан «О специальных социальных услугах» от 29 декабря 2008 года.

13 Закон Республики Казахстан «О профилактике бытового насилия» от 4 декабря 2009 года № 214-IV .

14 Постановление Правительства Республики Казахстан «Об утверждении стандартов оказания специальных социальных услуг в области социальной защиты населения» от 28 октября 2011 года № 1222.

15 Уголовно-исполнительный кодекс Республики Казахстан от 5 июля 2014 года № 234-V ЗРК.

16 Постановление Правительства Республики Казахстан от 23 октября 2014 года № 1131. Об утверждении Правил оказания социально-правовой помощи лицам, состоящим на учете службы пробации.

Материал поступил в редакцию 02.07.15.

Е. Р. Әміргалиев

Денсаулық сақтау саласындағы әлеуметтік жұмыстың мазмұны

Қазақстан Республикасының Президенті жанындағы мемлекеттік басқару академиясы, Астана қ.
Материал 02.07.15 редакцияға түсті.

E. Amirgaliev

Contents of social work in health care

Academy of Public Administration under the President
of the Republic of Kazakhstan, Astana.
Material received on 02.07.15.

Мақалада денсаулық сақтау саласындағы әлеуметтік жұмыстың мазмұнын айқындайтын қолданыстағы заңнамада кездесетін, сонымен қатар әлеуметтік жұмыс бойынша ғылыми және оқу әдебиеттерінде қолданылатын ұғымдар қарастырылған. Мақала авторы осы саладағы «медициналық әлеуметтік жұмыс», «медициналық әлеуметтік жұмыс», «медициналық әлеуметтік көмек», «денсаулық сақтау саласындағы әлеуметтік жұмыс» және т.б. ұғымдарға талдау жасау арқылы денсаулық сақтау саласындағы әлеуметтік жұмыстың мазмұнына кіретін негізгі белгілерді атап көрсеткен.

The article deals with the notion that reveal the content of social work in health care used in the current legislation, as well as scientific and educational literature in social work. The author analyzed the concept of “medical and social work”, “health and social care”, “social work in health care,” etc., and outlined the main features included in the content of social work in health care.

УДК 314.742

А. Б. Есолов

Академия государственного управления при Президенте
Республики Казахстан, г. Астана

ОБЕСПЕЧЕНИЕ ЗАНЯТОСТИ МИГРАНТОВ КАК ОДИН ИЗ ФАКТОРОВ ИХ УСПЕШНОЙ АДАПТАЦИИ

В настоящей статье автор дает анализ ситуации с занятостью мигрантов, к которым большей частью относятся оралманы.

Показаны вопросы трудоустройства мигрантов, как важнейшей части их социально-экономической адаптации. Проанализирована государственная миграционная политика в части обеспечения процесса адаптации оралманов.

Ключевые слова: мигранты, занятость, адаптация, оралманы.

Одной из важнейших проблем, связанных с социально-экономической адаптацией мигрантов в зонах вселения является проблема трудоустройства. Под социально-экономической адаптацией нами понимается процесс приспособления населения к иным условиям жизни, в ходе которого вырабатываются новые, наиболее адекватные поведенческие стереотипы, формируется фактически новый образ жизни.

Образ жизни - сложившаяся в данных культурно-исторических условиях система наиболее типичных, устойчиво повторяющихся изо дня в день способов организации деятельности индивидов, направленных на удовлетворение основных человеческих потребностей. Образ жизни обладает определённой, достаточно чётко выраженной структурой, в которой различается несколько блоков, отражающих основные сферы жизнедеятельности людей.

Прежде всего, человек должен иметь средства к существованию, для чего он определяет пути получения этих средств. Чаще всего это осуществляется посредством трудовой деятельности, а также в виде различных социальных выплат (пособия, пенсии и т.п.). Иногда наблюдаются криминальные или полукриминальные способы получения доходов. В образе жизни одного индивида может сочетаться несколько способов заработка, но почти всегда выделяется ведущий, который и определяет тип образа жизни.

Занятость - отражение состояния функционирования рынка рабочей силы в условиях конкретной экономической инфраструктуры [1].

По определению Международной организации труда, безработным признается любой, кто на данный момент не имеет работы, приносящую доход, активно ищет работу и готов приступить к ней. По казахстанскому законодательству безработные - физические лица трудоспособного возраста, которые не занимаются трудовой деятельностью, приносящей доход, ищущие работу и готовые трудиться [2].

Исходя из географического положения и успешного экономического развития, Казахстан постепенно становится одним из центров притяжения мигрантов.

Существенной особенностью миграционной политики Казахстана является ее ориентированность на репатриацию — возвращение этнического казахского населения в страну с получением гражданства.

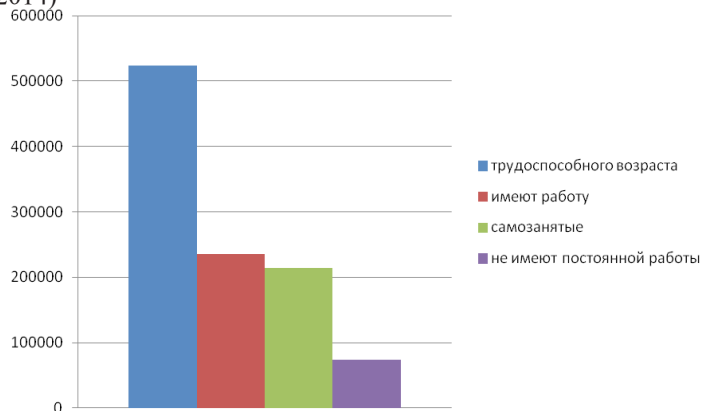
Большинство оралман трудоспособного возраста имеют общее среднее образование. Но в то же время доля тех, кто имеет средне-специальное или высшее образование достаточно мала. То есть в большинстве своем оралманы не заняты на высококвалифицированной работе, соответственно они получают не самую высокую заработную плату, что может являться одной из причин неполноценной социально-экономической адаптации. Низкие доходы влияют на обеспеченность семей мигрантов, и соответственно на уровень жизни. Необходима комплексная программа по повышению квалификации и уровня образования данной категории [3].

В свою очередь, в сфере занятости оралман необходимо отметить целый ряд проблем. Первое, это правовые барьеры, которые в значительной степени влияют на трудоустройство оралман. Статус оралмана является промежуточным и в законодательстве Казахстана, в частности в трудовом, за этим статусом не закреплены права и обязанности. Отсутствует специальный правовой режим для признания их нерезидентами РК.

Второе, это языковой барьер, который является значимым фактором экономической интеграции оралман. В северных регионах является проблемой незнание русского языка, в южных это различия письменности. Так, например оралманы прибывшие из Китая, Пакистана пользуются арабской письменностью, из Узбекистана и Турции латиницей. Таким образом, незнание обоих языков и письменности приводит к тому, что оралману практически невозможно трудоустроиться.

В третьих, существенным фактором низкого уровня социально-экономической интеграции, является различие в системах образования в Казахстане и стране исхода [4]. Многие оралманы не имеют возможности трудоустроиться по своей специальности, имея при этом высшее образование, в основном инженеры, технологи, врачи, экономисты, юристы. Отсюда вытекают две проблемы: во первых, несоответствие профессии, во вторых, многие оралманы вынуждены прерывать свою карьеру в стране исхода, что заставляет их пойти на снижение профессионального и социального статуса.

Диаграмма 1 - информация о занятости оралман (по состоянию на 01.01.2014)

Из данной диаграммы мы видим, что только половина оралман, трудоспособного возраста имеют постоянную работу. Определенная часть является самозанятыми (в основном эти люди ведут свое хозяйство, в основном в сельской местности). 14.2 % от числа трудоспособного возраста не имеют постоянной работы, перебиваются сезонными или временными заработками.

Наличие постоянной работы можно считать одним из условий успешной адаптации в новой среде, однако, на сегодняшний день значителен уровень скрытой безработицы в среде оралман.

Таким образом, можно утверждать, что одной из причин конфликтности мигрантов является – безработица. Безработица является для государства социальной проблемой, которую необходимо решать.

В соответствии с Законом Республики Казахстан «О занятости населения», государство обеспечивает меры по содействию занятости целевым группам населения, в которые входят и оралманы.

В рамках Программы «Дорожная карта занятости 2020», утвержденной постановлением Правительства Республики Казахстан от 13 августа 2013 года № 817 предусмотрены меры по содействию занятости оралман.

В связи с чем, необходимо выделить основные направления государственной политики по вопросам иммиграции оралманов, а именно обеспечение жильем и занятостью, осуществляющиеся в рамках «Занятости – 2020», в частности: предоставление субсидий на переезд; предоставление типового арендного жилья с возможностью выкупа; прохождение курсов профессионального обучения и содействие трудоустройству на новом месте жительства; помощь в психологической адаптации.

В рамках государственной социальной политики оралманы могут рассчитывать на различные виды помощи, в том числе на решение проблем занятости в рамках Программы «Дорожная карта занятости 2020».

Улучшена работа по вопросам выделения льгот, компенсаций и другой социальной помощи оралманам и этническим казахам, также разработан комплекс мер по повышению качественной реализации Программы «Занятости – 2020» в отношении оралманов.

С учетом уроков Жанаозеня для предупреждения и снятия социальной напряженности в программу занятости предлагается внести изменения, предусматривающие возможность добровольного участия в третьем направлении программы (повышение мобильности трудовых ресурсов) граждан, проживающих в моногородах с выплатой им соответствующих субсидий.

Данная Программа стала реальным механизмом государственной поддержки, которая уже позволила сотням казахстанцев из числа самозанятых, малообеспеченных и безработных найти постоянную работу. Целевой группой этой Программы являются также оралманы [5].

Возвращение этнических казахов на свою историческую родину свидетельствует о состоятельности нашего государства. Экономическое положение и социальная политика, реализуемая в нашей стране, привлекают переселенцев.

На сегодняшний день предоставляются перспективы самостоятельно устроить свою жизнь на новом месте, найти работу, получить в случае необходимости новую специальность, в целом, участвовать во всех преобразованиях, происходящих в нашей стране.

Согласно условиям третьего направления Программы «Дорожная карта занятости 2020» оралманы, как и все казахстанцы, имеют право на обучение, переобучение, повышение квалификации с последующим обязательным трудоустройством. Они могут также воспользоваться предоставлением социальных рабочих мест, общественной оплачиваемой работой, молодежной практикой. Пользуясь льготным кредитованием и материальной помощью для безработных, эти граждане могут открыть свое дело.

Данные меры государственной поддержки призваны помочь оралманам трудоустроиться, реализовав свои таланты и способности, обеспечив себе достойный уровень жизни. Это гораздо важнее, чем единовременная выплата подъемных, существовавшая ранее.

В то же время, по информации Счетного комитета в 2013 году ряд целевых индикаторов и показателей прямых результатов стратегического плана Минтруда не достигнут.

В частности, не обеспечен показатель доли охвата социальной поддержкой нуждающегося населения, женщин, молодежи и оралманов,

принявших участие в программе «Дорожная карта занятости-2020». Например, из 944 оралманов, обратившихся в органы занятости, на обучение направлен 51 человек, или 5,4 % [6].

В ходе оценки реализации программы «Дорожная карта занятости-2020» установлено отсутствие эффективного мониторинга и межведомственного взаимодействия по вопросам исполнения ее мероприятий.

Так, Программа не увязана с государственными и отраслевыми программами в части подготовки профессиональных кадров и мониторинга создаваемых рабочих мест. Анализ потребности в кадрах для отраслей экономики в разрезе специальностей не осуществляется. Разработка программ профессионального обучения проводилась без учета потребности в специалистах различных отраслей экономики.

Государству необходимо принять меры по совершенствованию механизма определения потребности в профессиональных кадрах для отраслей экономики на краткосрочную и долгосрочную перспективы, особенно в отношении оралман.

В ходе исполнения мероприятий Программы «Дорожная карта занятости-2020» не в полной мере реализованы мероприятия в следующих регионах, в Алматинской, Восточно-Казахстанской, Жамбылской и Западно-Казахстанской областях.

Хотя системная и планомерная деятельность местных исполнительных органов в первую очередь влияет на обеспечение занятости оралман.

В целом идеология миграционной политики в регионах основывается на следующих взглядах.

Первое, миграция рассматривается как нагрузка на социальную инфраструктуру. Рассуждения о мигрантах как претендентах на ресурсы, предназначенные «нормальным» жителям, и как источнике социально-экономических трудностей - общее место для всех регионов и самый старый способ проблематизации. Разговоры в чисто утилитарных категориях относительно экономической «пользы» от мигрантов ведутся только в контексте «управляемости» и «подконтрольности» миграции. Иными словами, мигранты признаются в качестве позитивного экономического фактора, если они едут не туда, куда хотят, а куда их направляет государство. Отсюда - попытки отправлять посредством прописочных ограничений и некоторых льгот по ссудам на строительство домов мигрантов в сельские депрессивные районы.

Второе, мигранты как правонарушители. Тема имеет два аспекта: проблематизация миграции вообще как «нелегальной» и приписывание «мигрантам» большого вклада в рост числа правонарушений. Критерии, позволяющие относить «мигранта» к «нелегалам», как правило, не называются и не обсуждаются. Обычно определение «нелегальная»

используется недифференцированно. В результате «мигранты» в целом устойчиво ассоциируются с правонарушением; они изображаются и воспринимаются как находящиеся по ту сторону закона и тем самым противостоящие «нормальным» людям.

Сравнительно распространены метафоры, связанные с противопоставлением «коренных жителей» «временщикам», якобы заинтересованным только в скорейшем извлечении наживы и возвращения в страну исхода.

Таким образом, важной задачей миграционной и социальной политики Казахстана является обеспечение равных возможностей и уровня развития как коренного населения, так и оралман, что в первую очередь можно обеспечить путем сокращения разрыва в уровне доступа к образовательным и культурным программам. Несомненно, обеспечение рабочими местами непосредственно в сельской местности, в регионах, определенных для расселения оралман, окажет положительный эффект на процесс адаптации репатриантов-этнических казахов в казахстанское общество.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1 Социология: Энциклопедия / Сост. А. А. Грицанов, В. Л. Абушенко, Г. М. Евелькин, Г. Н. Соколова, О.В. Терещенко. – Мн.: Книжный дом, 2003. – с. 324. - ISBN 985428-619-3.

2 Закон Республики Казахстан от 23 января 2001 года № 149-ІІ «О занятости населения» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 07.11.2014 г.).

3 **Есілов, А. Б.** Уровень образования мигрантов как стабилизирующий фактор межкультурного диалога. – Материалы VI международной научно-практической конференции 21 октября 2014 года, Прага, Чешская Республика: Изд-во World Press s.r.o., 2014 - с. 194. – ISBN 978-80-88005-05-6.

4 **Амитов, С. А.** Проблемы социально-экономической адаптации оралман. – Алматы, Вестник КазНУ, 2009, вып. 3.

5 Постановление Правительства Республики Казахстан от 19 июня 2013 года № 636 «Об утверждении Дорожной карты занятости 2020».

6 Информация Счетного Комитета Республики Казахстан //http://www.esep.kz/ Просмотров: 12.12.2014.

Материал поступил в редакцию 02.07.15.

А. Б. Есілов

Көшіп-қонушыларды жұмыспен қамтуды қамтамасыздандыру, олардың сәтті бейімделу факторының бірі

Қазақстан Республикасы Президентінің жанындағы
Мемлекеттік басқару академиясы, Астана қ.
Материал 02.07.15 редакцияға түсті.

A. B. Yessilov

Employment of migrants as a factor of successful adaptation

Academy of Public Administration under The President
of the Republic of Kazakhstan, Astana
Material received on 02.07.15.

Осы мақалада автор көшіп-қонушылардың жұмыспен қамтылу жағдайларына талдау беріп, осы үлкен бөлігіне оралмандар жатады. Көрсетілген мәселелер көшіп-қонушыларды жұмысқа орналастыру, маңызды бөлігі ретінде олардың әлеуметтік-экономикалық бейімделуі. Мемлекеттік көші-қон саясатындағы оралмандардың бейімделу үдерісін қамтамасыздандыру бөлігі талданды.

In this article the author gives an analysis of the employment situation of migrants, which mostly include repatriates. Shows the issues of employment of migrants, as an essential part of their socio-economic adaptation. Analyzed the state migration policy in the part of the adaptation process of repatriates.

ӨЖ 330. 59

М. Жанат¹, С. М. Хасенова²

¹ PhD, ²аға оқытушы, С. Торайғыров атындағы Павлодар мемлекеттік университеті, Павлодар қ.

ӨНІРЛЕРДЕГІ ДЕНСАУЛЫҚ САҚТАУ ДЕҢГЕЙІНІҢ ТАЛДАУЫ

Мақалада аймақтардағы денсаулық сақтау деңгейін анықтау және салыстыру бойынша зерттеу жұмыстары келтірілген. Зерттеу жұмысының мақсаты – авторлық халықтың тұрмыс деңгейін анықтау әдіснамасын зерттеудің елішілік ауқымында апробациялау және елдің аймақтарының тұрмысы деңгейлерін анықтау және салыстыру.

Кілтті сөздер: тұрмыс деңгейі, халықтың дәрігерлермен қамтылуы деңгейі, халықтың орта медициналық қызметкерлермен

қамтылуы деңгейі, халықтың ауруханалармен қамтылуы деңгейі, халықтың аурухана төсегімен қамтылуы деңгейі, халықтың амбулаторлық-емханалық мекемелермен қамтылуы деңгейі, халықтың медициналық жедел жәрдем қызметімен қамтылуы деңгейі, халықтың денсаулыққа шығыстары деңгейі, денсаулық сақтауға мемлекеттік шығындар деңгейі.

Денсаулық сақтау деңгейі индексі (I_{LH} – index of level of the healthcare) ел халқының денсаулығын сақтаудың ахуалдарын бейнелейтін 8 құраушы индекстен құралған [1]. Атап айтқанда:

Халықтың дәрігерлермен қамтылуы деңгейі индексі (I_{L6-1}). Ол 10 000 адамға шаққандағы дәрігерлердің саны негізінде есептеледі;

Халықтың орта медициналық қызметкерлермен қамтылуы деңгейінің индексі (I_{L6-2}). Ол 10 000 адамға шаққандағы орта медициналық қызметкерлердің саны негізінде есептеледі;

Халықтың ауруханалармен қамтылуы деңгейі индексі (I_{L6-3}). Ол 10 000 адамға шаққандағы ауруханалар саны негізінде есептеледі;

Халықтың аурухана төсегімен қамтылуы деңгейі индексі (I_{L6-4}). Аталмыш индекс елдегі 10 000 адамға шаққандағы аурухана төсектерінің саны негізінде есептеледі;

Халықтың амбулаторлық-емханалық мекемелермен қамтылуы деңгейі индексі (I_{L6-5}). Ол 10 000 адамға шаққандағы амбулаторлық-емханалық мекемелердің саны көрсеткішінің негізінде есептеледі;

Халықтың медициналық жедел жәрдем қызметімен қамтылуы деңгейі индексі (I_{L6-6}). Ол 10 000 адамға шаққандағы медициналық жедел жәрдем қызметін көрсетуші станциялар санымен есептеледі;

Халықтың денсаулыққа шығыстары деңгейі индексі (I_{L6-7}). Ол халықтың денсаулық сақтау қызметтеріне айлық шығыстарының айлық тұтыну шығыстарындағы үлесінің оң мәні негізінде есептеледі;

Денсаулық сақтауға мемлекеттік шығындар деңгейі индексі (I_{L6-8}). Ол денсаулық сақтауға жанбасына шаққандағы мемлекеттік шығындарының негізінде есептеледі.

Қорытындысында, халықтың тұрмыс деңгейін аймақтағы тұрғын халықтың денсаулығын сақтау дәрежесі бойынша бағалаушы – денсаулық сақтау деңгейі индексі 1-формуламен анықталады:

$$I_{LH} = \sum_{i=1}^8 I_{L6-i} / 8 \quad (1)$$

2011 жылы Республика бойынша дәрігерлер саны 62 239 адам болған. Сол жылы Алматы қаласында 10 241 дәрігер жұмыс жасаған. Бұл

аймақтар бойынша дәрігердің ең көп саны (1-кесте). Ал, дәрігерлері ең аз Маңғыстауда 1 704 дәрігер, Атырауда 1 707 дәрігер болған. Ел өңірлері бойынша 10 000 адамға шаққанда дәрігерлері саны ең үлкен аймақтардың қатарында 73 дәрігермен Астана және 71 дәрігермен Алматы қалалары табылса, қалған облыстардың әрқайсысындағы дәрігерлердің саны Астана қаласымен салыстырғанда 56 %-дан да аз болған. Ең төмен көрсеткіш Алматы облысында. 10 000 адамға шаққанда – 22 дәрігер [2, б. 84-85].

Кесте 1 – Өңірлердегі 2011 жылғы халықтың дәрігерлермен және орта медициналық қызметкерлермен қамтылуы деңгейлері

Аймақтар	Халықтың дәрігерлермен қамтылуы деңгейі			Халықтың орта медициналық қызметкерлермен қамтылуы деңгейі		
	Дәрігерлер жалпы саны, дәрігер	10 000 адамға шаққандағы дәрігерлердің саны, дәрігер	Деңгей индексі	Орта медициналық қызметкерлер жалпы саны, қызметкер	10 000 адамға шаққандағы орта медициналық қызметкерлердің саны, қызметкер	Деңгей индексі
Ақмола	2 227	30	0,1657	7 216	99	0,3878
Ақтөбе	3 091	39	0,3394	7 241	92	0,3562
Алматы	4 146	22	0,0000	13 241	69	0,2469
Атырау	1 707	31	0,1850	4 895	90	0,3469
БҚО	2 113	34	0,2450	13 814	226	1,0000
Жамбыл	3 209	30	0,1645	10 952	104	0,4121
Қарағанды	5 354	39	0,3416	7 125	52	0,1657
Қостанай	2 366	27	0,0961	13 784	157	0,6669
Қызылорда	2 366	33	0,2193	8 246	116	0,4695
Маңғыстау	1 704	31	0,1809	8 629	158	0,6737
ОҚО	8 492	32	0,2038	4 757	18	0,0000
Павлодар	3 068	41	0,3739	7 980	107	0,4270
СҚО	1 693	29	0,1374	6 648	114	0,4611
ШҚО	5 045	36	0,2777	23 495	168	0,7232
Астана қ.	5 417	73	1,0000	8 024	108	0,4327
Алматы қ.	10 241	71	0,9532	13 823	95	0,3717

2011 жылы елдегі орта медициналық қызметкерлердің саны 159 870 қызметкер болған. Сол жылы ШҚО-да 23 495 медициналық қызметкер жұмыс істеген (1-кесте). Бұл аймақтар бойынша ең үлкен көрсеткіш. Ал, орта медициналық қызметкерлер ОҚО-ында небары 4 757 қызметкер және Атырау облысында 4 895 қызметкер болған. Елдің аймақтары бойынша 10 000 адамға шаққанда орта медициналық қызметкерлер саны ең үлкен аймақтардың қатары алдында 226 қызметкерімен БҚО табылса, қатардың соңынан небары 18 қызметкермен ОҚО табылған. Сондай-ақ, 10 000 адамға шаққанда орта медициналық қызметкерлер аз облыстар қатарында 52 орта медициналық қызметкерімен Қарағанды, 69 қызметкерімен Алматы облысын көреміз. Елдің өңірлеріндегі халықтың орта медициналық қызметкерлермен қамтылуының ең жоғары деңгейі БҚО-ында болса, ең төмен деңгейі ОҚО-ында болған [2, б. 85].

2011 жылы Республика бойынша 1 009 аурухана болған (2-кесте). Мұның 153 аурухана ОҚО-да жұмыс істеген. Бұл аймақтар бойынша ең үлкен көрсеткіш. Ал, аурухана ең аз аймақтарды атар болсақ, Астана қаласы – 31 аурухана, СҚО – 32 аурухана, Маңғыстау облысы – 33 аурухана. Елдің аймақтары бойынша 10 000 адамға шаққанда ауруханалар саны ең көп аймақтардың алдыңғы қатарында 8,03 ауруханамен Павлодар облысы табылса, қатардың соңында небары 4,17 ауруханамен Астана қаласы орналасқан. Сонымен қатар, 10 000 адамға шаққанда аурухана аз облыстардың қатарында 4,61 ауруханалы Алматы облысы, 4,76 ауруханалы Алматы қаласы орын тепкен. Елдің өңірлеріндегі халықтың ауруханамен қамтылуының ең жоғары деңгейі Павлодар облысында болса, ең төмен деңгейі Астана қаласында болған [2, б. 86].

Кесте 2 – Қазақстанның өңірлеріндегі 2011 жылғы халықтың ауруханамен және аурухана төсегімен қамтылуы деңгейлері

Аймақтар	Халықтың ауруханалармен қамтылуы деңгейі			Халықтың аурухана төсегімен қамтылуы деңгейі		
	Ауруханалар саны, аурухана	10 000 адамға шаққандағы ауруханалар саны, аурухана	Деңгей индексі	Аурухана төсектерінің саны, төсек	10000 адамға шаққандағы аурухана төсектерінің саны, төсек	Деңгей индексі
Ақмола	44	6,02	0,4784	6 048	82,70	0,3925

Ақтөбе	52	6,61	0,6329	4 835	61,49	0,2735
Алматы	88	4,61	0,1137	9 450	49,49	0,2062
Атырау	41	7,55	0,8759	3 444	63,43	0,2844
БҚО	42	6,86	0,6960	11 698	190,97	1,0000
Жамбыл	58	5,49	0,3426	6 811	64,50	0,2904
Қарағанды	97	7,14	0,7701	4 804	35,37	0,1270
Қостанай	59	6,71	0,6574	11 518	130,95	0,6632
Қызылорда	53	7,43	0,8455	6 726	94,33	0,4578
Маңғыстау	33	6,05	0,4863	5 453	99,92	0,4892
ОҚО	153	5,84	0,4317	3 339	12,74	0,0000
Павлодар	60	8,03	1,0000	6 237	83,49	0,3969
СҚО	32	5,48	0,3402	5 017	85,97	0,4109
ШҚО	97	6,95	0,7210	15 651	112,19	0,5580
Астана қ.	31	4,17	0,0000	6 153	82,82	0,3932
Алматы қ.	69	4,76	0,1522	10 471	72,20	0,3336

2-кестеде келтірілген мәліметтерден көретініміздей, Республика бойынша 2011 жылы 117 655 аурухана төсегі болған. Мұның 15 651 төсегі ШҚО-да. Бұл аймақтар бойынша ең үлкен көрсеткіш. Ал, аурухана төсегі ең аз аймақтар қатарынан, ОҚО-ын (3 339 төсек), Атырау облысын (3 444 төсек) атауға болады. Елдің аймақтары бойынша 10 000 адамға шаққанда аурухана төсектерінің саны ең көп аймақтардың алдыңғы қатарында 190,97 аурухана төсегімен БҚО көрінсе, қатардың ең соңында небары 12,74 аурухана төсегімен ОҚО орналасқан. Республикалық орташа көрсеткіш – 70,56 төсек. Сонымен қатар, 10 000 адамға шаққанда аурухана төсегі аз облыстардың қатарында 35,37 аурухана төсегімен Қарағанды облысы, 49,49 аурухана төсегімен Алматы облысы орын тепкен. Өңірлердегі халықтың аурухана төсегімен қамтылуының ең жоғары деңгейі БҚО-ында, ең төмен деңгейі ОҚО-ында болған [2, б. 86].

2011 жылы Республика бойынша 3 538 амбулаторлық-емханалық мекеме болған (3-кесте). Мұның 395 мекемесі Алматы қаласында орналасқан. Бұл аймақтар бойынша ең үлкен көрсеткіш. Ал, амбулаторлық-емханалық мекемелері ең аз аймақтар, Маңғыстау облысы (62 мекеме), Атырау облысы (114 мекеме), Астана қаласы (143 мекеме), Қостанай облысы (146 мекеме). Елдің аймақтары бойынша 10 000 адамға шаққанда амбулаторлық-емханалық мекемелердің саны ең көп аймақтардың алдыңғы қатарында 2,86 мекемемен Павлодар облысы табылса, қатардың соңында небары 1,14 мекемемен Маңғыстау облысы орналасқан. Сонымен қатар, 10 000 адамға шаққанда амбулаторлық-емханалық мекемелері аз облыстардың қатарында 1,40 мекемелі ОҚО, 1,66 мекемелі Қостанай облысы, 1,89 мекемелі

Алматы облысы, 1,92 мекемелі Астана қаласы орын тепкен. Өңірлердегі халықтың амбулаторлық-емханалық мекемелерімен қамтылуының ең жоғары деңгейі Павлодар облысында болса, ең төмен деңгейі Маңғыстау облысында болған [2, б. 87].

3-кестенің мәліметтері бойынша, 2011 жылы Республика бойынша 333 медициналық жедел жәрдем қызметін көрсетуші станциялар болған. Бұлардың 52 станциясы Алматы облысында орналасқан. Бұл елдің аймақтары бойынша ең үлкен көрсеткіш. Ал, медициналық жедел жәрдем қызметін көрсетуші станциялары ең аз аймақтар – Астана қаласы (3 станция), Алматы қаласы (10 станция), Қызылорда облысы (11 станция), Маңғыстау облысы (13 станция).

Кесте 3 – Қазақстанның өңірлеріндегі 2011 жылғы халықтың амбулаторлық-емханалық мекемелермен және медициналық жедел жәрдем қызметімен қамтылуы деңгейлері

Аймақтар	Халықтың амбулаторлық-емханалық мекемелермен қамтылуы деңгейі			Халықтың медициналық жедел жәрдем қызметімен қамтылуы деңгейі		
	Амбулаторлық-емханалық мекемелер саны, мекеме	10000 адамға шаққандағы амбулаторлық-емханалық мекемелер саны, мекеме	Деңгей индексі	Медициналық жедел жәрдем қызметін көрсетуші станциялар саны, станса	10000 адамға шаққандағы медициналық жедел жәрдем қызметін көрсетуші станциялар саны, станса	Деңгей индексі
Ақмола	182	2,49	0,7841	22	0,301	0,7368
Ақтөбе	203	2,58	0,8381	17	0,216	0,4977
Алматы	360	1,89	0,4334	52	0,272	0,6563
Атырау	114	2,10	0,5578	15	0,276	0,6674
БҚО	167	2,73	0,9223	23	0,375	0,9477
Жамбыл	208	1,97	0,4824	15	0,142	0,2883
Қарағанды	274	2,02	0,5102	30	0,221	0,5110
Қостанай	146	1,66	0,3023	23	0,261	0,6257
Қызылорда	167	2,34	0,6990	11	0,154	0,3228

Маңғыстау	62	1,14	0,0000	13	0,238	0,5599
ОҚО	366	1,40	0,1489	21	0,080	0,1133
Павлодар	214	2,86	1,0000	19	0,254	0,6055
СҚО	163	2,79	0,9611	23	0,394	1,0000
ШҚО	374	2,68	0,8959	36	0,258	0,6160
Астана қ.	143	1,92	0,4563	3	0,040	0,0000
Алматы қ.	395	2,72	0,9207	10	0,069	0,0818

Республика бойынша 10 000 адамға шаққанда медициналық жедел жәрдем қызметін көрсетуші станциялардың саны ең көп аймақтардың алдыңғы қатарында 0,394 станциямен СҚО табылса, қатардың соңында небары 0,04 станциямен Астана қаласы орналасқан. Сонымен қатар, медициналық жедел жәрдем станциялары аз облыстар қатарында 0,069 станциялы Алматы қаласы, 0,142 станциялы Жамбыл, 0,154 станциялы Қызылорда облыстары [2, б. 91-92].

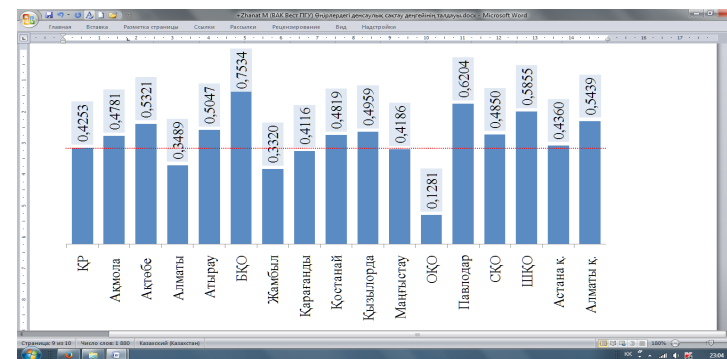
2011 жылы аймақтар бойынша халықтың денсаулық сақтауға айлық шығыстарының ең үлкен көлемі Алматы (3 228 теңге), Астана (2 946 теңге) қалаларында, ең аз мөлшері Маңғыстау (2 162 теңге), Жамбыл (2 182 теңге) облыстарында болған. Республикалық орташа шама 2 516 теңгені құраған. Мұндай шығындардың халықтың тұтыну шығыстары көлеміне арасалмағы республика бойынша 9,38 %-ды, ОҚО-ында 12,52 %-ды құрап, ең жоғарғы көрсеткішті белгілесе, ең төмен көрсеткіш – 7,25 %, Алматы қаласында қалыптасқан (4-кесте).

Кесте 4 – Қазақстанның аймақтарындағы халықтың денсаулыққа 2011 жылғы шығыстары деңгейі

Аймақтар	Халықтың денсаулыққа шығыстары деңгейі			
	Үйшаруашылығының денсаулыққа шығыстары, теңге	Үйшаруашылығының тұтыну шығыстары, теңге	Халықтың денсаулыққа шығыстарының тұтыну шығысындағы үлесі, %	Деңгей индексі
Ақмола	2 404	24 820	9,68	0,4020
Ақтөбе	2 223	27 894	7,97	0,7848
Алматы	2 570	32 365	7,94	0,7922
Атырау	2 261	26 074	8,67	0,6098
БҚО	2 134	22 751	9,38	0,4597
Жамбыл	2 182	21 821	10,00	0,3465

Қарағанды	2 722	28 893	9,42	0,4515
Қостанай	2 363	23 813	9,92	0,3595
Қызылорда	2 399	25 467	9,42	0,4517
Маңғыстау	2 162	24 071	8,98	0,5409
ОҚО	2 236	17 860	12,52	0,0000
Павлодар	2 262	25 159	8,99	0,5393
СҚО	2 609	22 162	11,77	0,0871
ШҚО	2 544	24 809	10,25	0,3034
Астана қ.	2 946	36 717	8,02	0,7699
Алматы қ.	3 228	44 547	7,25	0,0000

Қортындысында, 2011 жылы Республикалық денсаулық сақтау деңгейі индексі – 0,4253 болған (1-сурет). Қазақстанның өңірлерінде денсаулық сақтау деңгейі индекстері мөндерінен көретініміздей, БҚО-ында (0,7534), Павлодар (0,6204), ШҚО-ында (0,5855), Алматы (0,5439) қаласында жоғары, Оңтүстік Қазақстан (0,1281), Жамбыл (0,3320), Алматы (0,3489) облыстарында төмен болған.

Сурет 1 – Өңірлердегі 2011 жылғы денсаулық сақтау деңгейлері

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1 Zhanat, M. Methodology of determining the level of living. // Life Science Journal. 2013. № 10 (8s). pp. 431-441

2 Халықтың тұрмыс деңгейі. Қазақстан өңірлері 2011 жылы. / Статистикалық жинақ / қазақ және орыс тілдерінде / – Астана, 2012. – 400 б.

Материал 02.07.15 редакцияға түсті.

М. Жанат, С. М. Хасенова

Анализ уровня здравоохранения в регионах

Павлодарский государственный университет
имени С. Торайгырова, г. Павлодар
Материал поступил в редакцию 02.07.15.

M. Zhanat, S. M. Khasenova

The analysis of the healthcare level in regions

S. Toraighyrov Pavlodar State University, Pavlodar
Material received on 02.07.15.

В данной работе проведена исследовательская работа по определению и сравнению уровня здравоохранения в регионах Казахстана. Цель исследовательской работы – апробация авторской методологии определения уровня жизни населения в внутривнутристрановом уровне исследований.

This article presents the definition and comparison the level of the healthcare in regions of Kazakhstan. The purpose of research work – test the author's methodology for determining the level of living of the population in the intracountry level of researches.

ӘОЖ 330. 59

М. Жанат¹, Ж. Дәуіт²

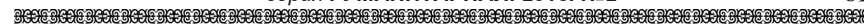
¹ PhD, С. Торайгыров атындағы Павлодар мемлекеттік университеті,
Павлодар қ.

² география магистрі, мұғалім, № 15 жалпы орта білім беру мектебі,
Павлодар қ.

Өңірлердегі халықтың білімге қолжетімділігі деңгейінің талдауы

Мақалада аймақтардағы тұрғын халықтың білімге қолжетімділігі деңгейін анықтау және салыстыру бойынша зерттеу жұмыстары келтірілген. Зерттеу жұмысының мақсаты – авторлық халықтың тұрмыс деңгейін анықтау әдіснамасын зерттеудің елішілік ауқымында апробациялау және елдің аймақтарының тұрмыс деңгейлерін анықтау және салыстыру.

Кілтті сөздер: тұрмыс деңгейі, білім беруге мемлекеттік шығындар, мектепке дейінгі тәрбиемен қамтылу, жалпы орта

біліммен қамтылу, бір тәрбиеленушіге мемлекеттік шығын, бір оқушыға мемлекеттік шығын, бір кәсіби орта білім алушыға мемлекеттік шығын, бір студентке мемлекеттік шығын, білім саласындағы айлық жалақы, халықтың білімге шығыстары

Зерттеу жұмысында авторлық әдістемені ел ішілік талдау жұмыстарында апробациялау мақсатында Қазақстанның өңірлеріндегі 2011 жылғы халықтың тұрмысы деңгейінің құрамдас бөлігі тұрғын халықтың білімге қолжетімділік деңгейін анықтау және өзара салыстыру жұмыстарын жүргіземіз [1]. Ол үшін елдік орташа деңгейді, Астана, Алматы қалаларының және облыстардағы білімге қолжетімділік деңгейлерін талдаймыз.

Білімге қолжетімділік деңгейінің индексінің (I_{LE}) келесі құраушы индекстердің арифметикалық орташа мәндерімен есептеледі:

Білім беруге мемлекеттік шығындар деңгейінің индексі елдің білім беруге мемлекеттік шығындары мен ҰЖТ көлемінің арасалмағы негізінде анықталады;

Мектепке дейінгі тәрбиемен қамтылу деңгейінің индексі мектеп жасына дейінгі барлық балалардың санындағы мектепке дейінгі тәрбиемен қамту мекемелерінде тәрбиеленетін балалардың санының үлесі салмағы көрсеткіші бойынша анықталатын мектепке дейінгі тәрбиемен қамтылу деңгейі көрсеткішінің негізінде анықталады;

Жалпы орта біліммен қамтылу деңгейінің индексі мектеп жасындағы барлық балалардың санындағы (меншік қалыбына қатыссыз), жалпы орта білім беру мекемелерінде білім алушы балалар санының үлесі салмағы көрсеткіші бойынша анықталатын жалпы орта біліммен қамтылу деңгейі негізінде анықталады;

Бір тәрбиеленушіге мемлекеттік шығындар деңгейінің индексі мектепке дейінгі тәрбиеге мемлекеттік жиынтық шығындардың мектепке дейінгі тәрбиемен қамту мекемелерінде тәрбиеленетін балалардың санына қатынасы бойынша анықталатын бір тәрбиеленушіге мемлекеттік шығындардың зерттеу өрісіндегі белгіленген валютамен есептелген шамасы негізінде анықталады;

Бір оқушыға мемлекеттік шығындар деңгейі индексі жалпы орта білім беруге мемлекеттік жиынтық шығындардың жалпы орта білім беру мекемелерінде білім алушы балалардың санына қатынасымен анықталатын бір оқушыға мемлекеттік шығындардың зерттеу өрісіндегі белгіленген валютамен есептелген шамасы негізінде анықталады;

Бір кәсіби орта білім алушыға мемлекеттік шығындар деңгейінің индексі техникалық және кәсіби білім беруге мемлекеттік жиынтық шығындардың техникалық және кәсіби білім беру мекемелерінде білім алушылардың санына қатынасы арқылы анықталатын бір кәсіби орта

білім алушыға мемлекеттік шығындардың зерттеу өрісіндегі белгіленген валютамен есептелген көрсеткіштің негізінде анықталады;

Бір студентке мемлекеттік шығындар деңгейі индексі кәсіби жоғары білім беруге мемлекеттік жиынтық шығындардың ЖОО-дарында білім алушылардың санына қатынасы арқылы анықталатын бір студентке мемлекеттік шығындардың зерттеу өрісіндегі белгіленген валютамен есептелген шамасы көрсеткіші негізінде анықталады;

Білім саласындағы айлық жалақы деңгейі индексі елдің білім беру саласындағы орташа айлық жалақының зерттеу өрісіндегі белгіленген валютамен есептелген сомасы көрсеткішінің негізінде анықталады;

Халықтың білімге шығыстары деңгейі индексі елдегі халықтың білімге (үйшаруашылығының білім беру қызметтерін тұтынуға) айлық шығыстарының айлық тұтыну шығыстарындағы үлесі көрсеткішінің оң мәні негізінде анықталады.

1-кестеде келтірілгендей, 2011 жылы Қазақстанның өңірлеріндегі білім беруге мемлекеттік шығындардың аймақтар бойынша ең үлкен көлемі – 179 031 млн. теңге, Алматы қаласында және ең аз мөлшері – 28 750 теңге, Маңғыстау облысында қалыптасқан. Республика бойынша мемлекеттік бюджеттен бөлініп, білім беруге жұмсалған 948 451 млн. теңгенің 31,35 %-ы Алматы қаласы мен ОҚО-ның (118 262 млн. теңге) үлесіне келеді. Мұндай мемлекеттік шығындардың елдің ӨЖӨ көлеміне арасалмағы республика бойынша 3,4 %-ды құраған. Ал, қалған аймақтардағы мұндай үлестік салмақ 7,8 %-ды құрған. Ең жоғарғы көрсеткіш ОҚО-да құралса, ең төмен көрсеткіш – 0,9 %, Атырау облысында қалыптасқан. Нәтижесінде, өңірлердегі білім беруге мемлекеттік шығындар деңгейі ОҚО-ында ең жоғары, Атырау облысында ең төмен болған [2].

Кесте 1 – Қазақстанның өңірлеріндегі 2011 жылғы білімге мемлекеттің және халықтың шығындары деңгейлері

Аймақтар	Білім беруге мемлекеттік шығындар деңгейі			Халықтың білімге шығыстары деңгейі		
	Білім беруге мемлекеттік шығындар көлемі, млн. теңге	Білім беруге мемлекеттік шығындардың ӨЖӨ көлеміне арасалмағы, %	Деңгей индексі	Үйшаруашылығының білімге шығыстары көлемі, теңге	Үйшаруашылығының білімге шығыстарының тұтыну шығыстарындағы үлесі, %	Деңгей индексі
Ақмола	41 953	5,18	0,6208	2 230	8,98	0,3747
Ақтөбе	50 430	3,41	0,3642	3 970	14,23	0,9921
Алматы	59 383	4,77	0,5602	3 258	10,07	0,5019
Атырау	31 508	0,90	0,0000	3 723	14,30	1,0000
БҚО	38 765	2,93	0,2940	1 967	8,64	0,3346
Жамбыл	48 075	7,58	0,9681	1 575	7,22	0,1667
Қарағанды	71 157	2,97	0,2996	2 623	9,08	0,3858
Қостанай	43 113	3,80	0,4198	1 499	6,29	0,0581
Қызылорда	41 541	4,01	0,4513	2 955	11,60	0,6827
Маңғыстау	28 750	1,64	0,1075	2 054	8,53	0,3215
ОҚО	118 262	7,80	1,0000	1 339	7,49	0,1993
Павлодар	40 591	2,66	0,2548	1 458	5,80	0,0000
СҚО	34 747	5,20	0,6236	1 868	8,43	0,3093
ШҚО	64 674	3,98	0,4466	2 437	9,82	0,4735
Астана қ.	56 471	2,70	0,2610	3 502	9,54	0,4399
Алматы қ.	179 031	3,66	0,3995	5 268	11,82	0,7088

2011 жылы халықтың білімге айлық шығыстарының аймақтар бойынша ең үлкен көлемдері Алматы (5 268 теңге), Астана (3 502 теңге) қалаларында және Ақтөбе (3 970 теңге), Атырау (3 723 теңге) облыстарында, ең аз мөлшері ОҚО-да (1 339 теңге) Павлодар (1 458 теңге) облыстарында қалыптасқан. Республикалық орташа шама 2 649 теңгені құраған. Мұндай шығындардың үйшаруашылығының тұтыну шығыстары көлеміне арасалмағы республика бойынша 9,8 %-ды құраған. Ал, аймақтардағы мұндай арасалмақтық қатынас Атырау облысында 14,3 %-ды құрап, ең жоғарғы көрсеткішті белгілесе, ең

төмен көрсеткіш – 5,8 %, Павлодар облысында қалыптасқан. Қортындысында, өңірлердегі халықтың білімге шығыстары деңгейі Атырау облысында ең жоғары болса, ең төмен деңгейі Павлодар облысында болған (1-кесте).

2-кестеде келтірілгендей, 2011 жылы аймақтардағы мектепке дейінгі тәрбие (МДТ) беру бойынша бір тәрбиеленушіге мемлекеттік жылдық шығындардың ең үлкен көлемі аймақтар бойынша – 177 036 теңге, Алматы қаласында және ең аз мөлшері – 61 730 теңге, ШҚО-ында қалыптасқан. Осы жылы Республика бойынша МДТ-ге мемлекеттік шығындардың бір тәрбиеленушіге шаққандағы жылдық сомасы 105 962 теңге болды. Нәтижесінде, өңірлердегі бір тәрбиеленушіге мемлекеттік шығындар деңгейі Алматы қаласында ең жоғары, ШҚО-ында ең төмен болған.

2011 жылы Қазақстанның аймақтарындағы бір мектеп оқушысына мемлекеттік жылдық шығындардың негізінде есептелген ЖОБ-ге мемлекеттік шығындардың ең үлкен көлемі аймақтар бойынша – 285 599 теңге, СҚО-да және ең аз мөлшері – 126 630 теңге, Астана қаласында қалыптасқан. Осы жылы Республика бойынша ЖОБ-ге мемлекеттік шығындардың бір оқушыға есептелген жылдық сомасы 183 513 теңге болды. Нәтижесінде, өңірлердегі бір оқушыға мемлекеттік шығындар деңгейі СҚО-ында ең жоғары, Астана қаласында ең төмен (2-кесте).

Кесте 2 – Қазақстанның өңірлеріндегі 2011 жылғы білім сатылары бойынша бір білім алушыға мемлекеттік шығындар деңгейлері

Аймақтар	Бір тәрбиеленушіге мемлекеттік шығындар деңгейі		Бір оқушыға мемлекеттік шығындар деңгейі		Бір кәсіби орта білім алушыға мемлекеттік шығындар деңгейі	
	МДТ-ге мемлекеттік шығындардың бір тәрбиеленушіге шаққандағы сомасы, теңге	Деңгей индексі	ЖОБ-ге мемлекеттік шығындардың бір оқушыға шаққандағы сомасы, теңге	Деңгей индексі	ТжКБ-ге мемлекеттік шығындардың бір кәсіби орта білім алушыға шаққандағы сомасы, теңге	Деңгей индексі
Ақмола	124 008	0,5401	238 720	0,7051	152 222	1,0000
Ақтөбе	126 934	0,5655	226 106	0,6258	67 012	0,0063
Алматы	112 947	0,4442	168 638	0,2643	119 792	0,6218

Атырау	97 609	0,3112	172 215	0,2868	125 930	0,6934
БҚО	115 575	0,4670	244 088	0,7389	94 030	0,3214
Жамбыл	101 662	0,3463	173 778	0,2966	81 468	0,1749
Қарағанды	81 860	0,1746	186 037	0,3737	99 084	0,3803
Қостанай	89 572	0,2415	253 026	0,7951	126 817	0,7037
Қызылорда	109 726	0,4163	167 479	0,2570	80 164	0,1597
Маңғыстау	154 943	0,8084	153 125	0,1667	66 847	0,0044
ОҚО	89 362	0,2396	151 571	0,1569	82 007	0,1812
Павлодар	100 481	0,3361	235 271	0,6834	118 594	0,6078
СҚО	74 353	0,1095	285 599	1,0000	130 327	0,7447
ШҚО	61 730	0,0000	194 802	0,4288	100 082	0,3920
Астана қ.	147 760	0,7461	126 630	0,0000	66 469	0,0000
Алматы қ.	177 036	1,0000	156 675	0,1890	71 867	0,0629

2011 жылы Қазақстанның аймақтарындағы бір ТжКБ алушыға мемлекеттік жылдық шығындар негізінде есептелген ТжКБ-ге мемлекеттік шығындардың ең үлкен көлемі аймақтар бойынша – 152 222 теңге, Ақмола облысында және ең аз мөлшерлері – 66 469 теңге, Астана қаласында, Маңғыстау облысында – 66 847 теңге қалыптасқан. Осы жылы Республика бойынша ТжКБ-ге мемлекеттік шығындардың бір білім алушыға шаққандағы жылдық сомасы 94 203 теңге болды. Сонымен, өңірлердегі бір кәсіби орта білім алушыға мемлекеттік шығындар деңгейі Ақмола облысында ең жоғары, Астана қаласында ең төмен болған (2-кесте).

Сол жылы білім саласындағы айлық жалақының республикалық орташа шамасы 59 221 теңге болса, аймақтар бойынша республикалық көрсеткіштен үлкен шамалар 97 143 теңге Астана қаласында, 86 794 теңге Алматы қаласында және 59 492 теңге Атырау облысында болған. Қалған барлық өңірлердегі білім саласындағы айлық жалақы сомасы республикалық орташа деңгейден төмен болған. Ал, елдің өңірлеріндегі білім саласындағы ең төмен айлық жалақы 48 780 теңге БҚО-да қалыптасқан. Сондай-ақ, бұл жылы өңірлердегі білім саласындағы айлық жалақы сомасының ең үлкен шамасы және ең кіші шамасының арасалмағы 2 есеге жуықтаған. Нәтижесінде, өңірлердегі білім саласындағы айлық жалақы деңгейі Астана қаласында ең жоғары, БҚО-ында ең төмен болған (3-кесте) [3].

2011 жылы Қазақстанның аймақтарындағы мектеп жасына дейінгі балалардың МДТ-мен қамтылуының ең үлкен көрсеткіші – 91,7% – Қостанай облысында және ең төмен қамтылу көрсеткіші – 32,3% – ОҚО-да орын алған. Ал, республикалық МДТ-мен қамтылудың орташасы 47,2 %-ды құраған (3-кесте). Жалпы алғанда, сол жылы Алматы (33,2%), Маңғыстау (37,7%), Қызылорда (37,9%) облыстарында және Астана қаласында (35,1%) МДТ-мен

камтылу көрсеткіштері 40 %-дық деңгейге де жете алмаған. Нәтижесінде, өңірлердегі МДТ-мен камтылу деңгейі Қостанай облысында ең жоғары, ОҚО-ында ең төмен болған.

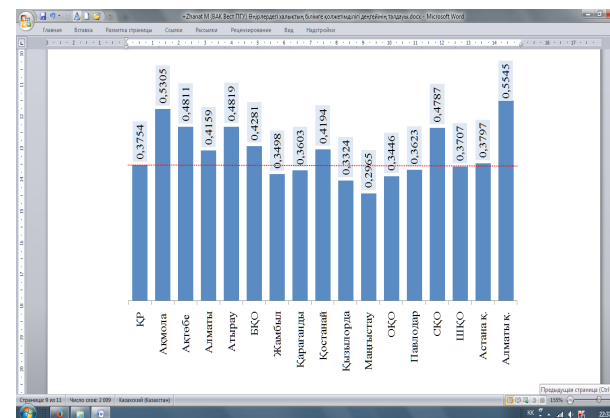
Кесте 3 – Қазақстанның өңірлеріндегі 2011 жылғы білім саласындағы айлық жалақы және МДТ-мен, ЖОБ-мен камтылу деңгейлері

Аймақтар	Білім саласындағы айлық жалақы деңгейі		Мектепке дейінгі тәрбиемен камтылу деңгейі		Жалпы орта біліммен камтылу деңгейі	
	Білім саласындағы орташа айлық жалақы, теңге	Деңгей индексі	Мектепке дейінгі тәрбиемен камтылу, %	Деңгей индексі	Жалпы орта біліммен камтылу, %	Деңгей индексі
Ақмола	54 968	0,1279	52,2	0,3350	78,3	0,5404
Ақтөбе	54 514	0,1186	63,5	0,5253	79,5	0,6508
Алматы	53 839	0,1046	33,2	0,0152	81,2	0,8149
Атырау	59 492	0,2215	53,9	0,3636	82,9	0,9787
БҚО	48 780	0,0000	59,7	0,4613	81,1	0,8080
Жамбыл	50 559	0,0368	42,3	0,1684	79,4	0,6404
Қарағанды	55 738	0,1439	86,6	0,9141	74,9	0,2101
Қостанай	55 401	0,1369	91,7	1,0000	72,7	0,0000
Қызылорда	59 507	0,2218	37,9	0,0943	76,6	0,3765
Маңғыстау	57 465	0,1796	37,7	0,0909	79,9	0,6929
ОҚО	55 114	0,1310	32,3	0,0000	81,5	0,8489
Павлодар	55 379	0,1364	67,1	0,5859	75,8	0,2940
СҚО	54 165	0,1113	61,0	0,4832	77,4	0,4481
ШҚО	56 889	0,1677	72,3	0,6734	76,7	0,3832
Астана қ.	97 143	1,0000	35,1	0,0471	78,3	0,5433
Алматы қ.	86 794	0,7860	49,5	0,2896	83,1	1,0000

2011 жылы, 3-кестеде баяндалғандай, елдің аймақтарындағы мектеп жасындағы балалардың жалпы орта біліммен (ЖОБ) камтылуының ең үлкен көрсеткіші – 83,1 % – Алматы қаласында және ең төмен камтылу көрсеткіші – 72,7 % – Қостанай облысында орын алған. Ал, республикалық ЖОБ-мен камтылудың орташасы 79,2 %-ды құраған. Жалпы алғанда, сол жылы Қарағанды (74,9 %), Павлодар (75,8 %), Қызылорда (76,6 %), ШҚО (76,7 %) облыстарында ЖОБ-мен камтылу біршама төмен болған.

2011 жылдың қортындысы бойынша, өңірлердегі ЖОБ-мен камтылудың ең жоғары деңгейі Алматы қаласында қалыптасса, ең төмен деңгейі Қостанай облысында қалыптасқан.

Қортындысында, 1-суретте бейнеленген, 2011 жылы Республикалық білімге қолжетімділік деңгейінің индексі – 0,3754 болған. Қазақстанның өңірлерінде білімге қолжетімділік деңгейі индекстерінің мәндерінен көретініміздей, Алматы қаласында (0,5545), Ақмола (0,5305), Атырау (0,4819), Ақтөбе (0,4811) облыстарында, СҚО-ында (4787) жоғары, Маңғыстау (2965), Қызылорда (3324) облыстарында, ОҚО-ында (0,3446), Жамбыл облысында (0,3498) төмен болған.

Сурет 1 – Өңірлердегі 2011 жылғы халықтың білімге қолжетімділігі деңгейлері

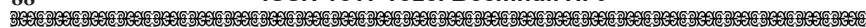
ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1 Zhanat, M. Methodology of determining the level of living. // Life Science Journal. 2013. № 10 (8s). pp. 431-441

2 Финансирование организаций образования. Статистика системы образования Республики Казахстан. / Национальный сборник / – Астана: НЦОСО, 2013 – 193 С.

3 Үй шаруашылықтары тұтыну шығыстарының құрамы. Халықтың тұрмыс деңгейі. Қазақстан өңірлері 2011 жылы. / Статистикалық жинақ / қазақ және орыс тілдерінде / – Астана, 2012. – 400 б.

Материал 02.07.15 редакцияға түсті.

М. Жанат, Ж. Дәуіт

Анализ уровня доступности образования в регионах

Павлодарский государственный университет

имени С. Торайгырова, г. Павлодар

СОШ № 15, г. Павлодар

Материал поступил в редакцию 02.07.15.

M. Zhanat¹, Zh. Davit²

The analysis of accessibility level to education in regions

S. Toraighyrov Pavlodar State University, Pavlodar,

school N.15, Pavlodar

Material received on 02.07.15.

В данной работе проведена исследовательская работа по определению и сравнению уровня доступности образования в регионах Казахстана. Цель исследовательской работы – апробация авторской методологии определения уровня жизни населения в внутривнутристрановом уровне исследований.

This article presents the definition and comparison the level of accessibility of education in regions of Kazakhstan. The purpose of research work – test the author's methodology for determining the level of living of the population in the intracountry level of researches.

УДК 330. 59

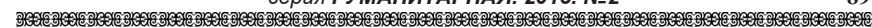
М. Жанат

PhD, профессор, С. Торайгыров атындағы

Павлодар мемлекеттік университеті, Павлодар қ.

ӨНІРЛЕРДЕГІ ТҰРҒЫН ХАЛЫҚТЫҢ ЖИНАҚТАУ ДЕҢГЕЙІНІҢ ТАЛДАУЫ

Бұл мақалада Қазақстанның аймақтарындағы тұрғын халықтың жинақтау деңгейін анықтау және салыстыру бойынша зерттеу жұмыстары келтірілген. Зерттеу жұмысының мақсаты – авторлық халықтың тұрмыс деңгейін анықтау әдіснамасын зерттеудің елішілік ауқымында апробациялау және елдің аймақтарының тұрмысы деңгейлерін анықтау және салыстыру.

Кілтті сөздер: халықтың тұрмыс деңгейі, халықтың жинақтау деңгейі, жеке тұлғалардың жанбасына шаққандағы айлық банктік салымдары, мемлекеттік жинақтар деңгейі, мемлекеттің жанбасына шаққандағы айлық жинағы, табыс-жинақ деңгейі, халықтың жанбасына шаққандағы айлық салымдары, айлық ақшалай табыстары.

Әрбір мемлекеттің ең маңызды ұлттық мақсаттарының бірі болып өз халқының өсіп-өркендеуі, тұрмыс деңгейінің артуы үшін қолайлы жағдайларды қалыптастыру, жетілдіру табылады. Халықтың тұрмыс деңгейі – тұрғын халықтың қолайлы өмір сүруіне қажеттіліктерін қанағаттандыру дәрежесі. Ол халықтың тұрмыс мен тіршілігінің алуан түрлі қырларын жан-жақты сипаттайтын сан түрлі көрсеткіштермен баяндалады. Сәйкесінше, тұрмыс деңгейіне алуан түрлі факторлар әсер етеді. Атап айтқанда, бір жағынан тұрғын халықтың құрамдары мен шамалары үнемі өзгеріп отыратын алуан түрлі қажеттіліктері әсер етсе, келесі жағынан осы шексіз қажеттіліктерді қанағаттандыруға мүмкіндіктердің елдегі табиғи, экономикалық, экологиялық, әлеуметтік, саяси, демографиялық және т.б. ахуалдармен байланысты шектеулілігі ықпал етеді.

Соның бірі, жинақ факторлары – мемлекеттің және ұйшаруашылығының табыстарынан жинақтауы деңгейіне ықпал етуші факторлар. Мұндай факторлардың әсері халықтың тұрмыс деңгейінде жеке тұлғалардың жинақтарының және ұлттық жинақтаудың (мемлекеттік жинақ қорының) шамасының өзгерістері арқылы көрініс береді [1].

Зерттеу жұмысында авторлық әдістемені ел ішілік талдау жұмыстарында апробациялау мақсатында Қазақстанның өңірлеріндегі халықтың тұрмысы деңгейінің құрамдас бөлігі тұрғын халықтың жинақтау деңгейін анықтау және оларды өзара салыстыру жұмыстарын жүргіземіз [2]. Ол үшін елдік орташа деңгейді, Астана мен Алматы қалаларының және облыстардың тұрғын халқының мүліктік қамтамасыздандырылуы деңгейлерін талдаймыз.

Әрбір құраушы индекс зерттеу объектісіне тиесілі бағалаушы қорытынды көрсеткіштің нақтылы мәні және зерттеу өрісіндегі белгіленген ең үлкен, ең кіші мәндері арқылы 1-формулада берілген тәсілмен есептеледі. Тұрмыс деңгейінің зерттеулері үшін мұндай ең үлкен, ең кіші мәндер әлемдік тәжірибелерге негізделі отырып, әлемдік деңгейде ортақ белгіленген болуы тиіс. Егер мұндай, әрбір құраушы индекс көрсеткіштерінің зерттеу өрісіндегі ең үлкен, ең кіші мәндері белгіленбеген болса, онда олар зерттеу өрісіндегі қалыптасқан ең үлкен, ең кіші мәндері арқылы есептеуге болады.

$$I_{Ln-i} = \frac{R_i - R_i^{\min}}{R_i^{\max} - R_i^{\min}} \quad (1)$$

мұндағы, R_i – зерттеу объектісіне тиесілі i -нші қорытынды көрсеткіштің нақтылы мәні;

$R_i^{\max}$ – зерттеу өрісіндегі i -нші қорытынды көрсеткіштің белгіленген (қалыптасқан) ең үлкен мәні;

$R_i^{\min}$ – зерттеу өрісіндегі i -нші қорытынды көрсеткіштің белгіленген (қалыптасқан) ең кіші мәні.

Жинақтау деңгейі индексі (I_{LS} – *index of savings level*):

Халықтың жинағы деңгейі индексі (I_{L3-1}). Аталмыш индекс жеке тұлғалардың жанбасына шаққандағы айлық банктік салымдарының зерттеу өрісіндегі белгіленген валютамен есептелген сомасы көрсеткішінің негізінде 1-формуламен есептеледі;

Мемлекеттік жинақтар деңгейі индексі (I_{L3-2}). Аталмыш индекс мемлекеттің жанбасына шаққандағы айлық жинағының зерттеу өрісіндегі белгіленген валютамен есептелген сомасының негізінде 1-формуламен есептеледі;

Табыс-жинақ деңгейі индексі (I_{L3-3}). Ол халықтың жанбасына шаққандағы айлық салымдары мен айлық ақшалай табыстарының арасалмағы негізінде 1-формуламен есептеледі.

Қорытындысында, елдегі тұрғын халықтың тұрмыс деңгейін мемлекеттік және жеке жинақтардың деңгейі бойынша бағалаушы индекс – жинақтау деңгейі индексі 2-формуламен анықталады:

$$I_{LS} = \sum_{i=1}^3 I_{L3-i} / 3 \quad (2)$$

2011 жылы Қазақстанның аймақтарындағы жеке тұлғалардың банктік жиынтық салымдарының аймақтың жанбасына шаққандағы бір айлық көлемі аймақтар бойынша ең үлкені Алматы қаласында және ең аз мөлшері Алматы облысында қалыптасқандығы туралы мәліметтерді 1-кестеден көреміз. Жалпы алғанда, жеке тұлғалардың банктік жиынтық салымдарының жанбасына шаққандағы бір айлық көлемі Алматы қаласында 11 873 теңге, Астана қаласында 3 252 теңге болған. Бұл республикалық орташа шама 1 666 теңгеден жоғары көрсеткіштер. Ал, қалған барлық аймақтарда жинақ сомасы республикалық орташадан төмен. Аталмыш екі қаладан басқа аймақтармен салыстырғанда әлде қайда үлкен көрсеткіштер Павлодар облысында қалыптасқан. Мұндағы жанбасына шаққандағы жинақ сомасы – 1 013 теңге. Бұл көрсеткіш бойынша ең төмен сомалар Алматы облысында 168 теңге, Жамбыл облысында 277 теңге, Қызылорда облысында 301 теңге болып қалыптасқан. Сондай-ақ, бұл жылы жеке тұлғалардың банктік салымдарының жанбасына шаққандағы айлық көлемінің ең үлкен және ең

кішісінің арасалмағы 70 еседей болған. Сонымен, өңірлердегі халықтың жинағы деңгейі Алматы қаласында ең жоғары болса, Алматы облысында ең төмен болған [3].

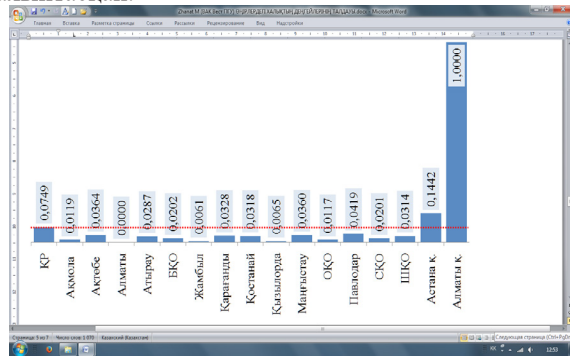
Халықтың жинақтарының ақшалай табыстарына арасалмағы республика бойынша 0,3 %-ды құраса, ең үлкен үлес – 12,2 % – Алматы қаласына, ең аз үлес – 0,07 % – Алматы облысына тиесілі болған. Нәтижесінде, өңірлердегі жеке тұлғалардың салымы мен ақшалай табысы арасалмағы деңгейі Алматы қаласында ең жоғары болса, Алматы облысында ең төмен болған (1-кесте).

Кесте 1 – Қазақстанның өңірлеріндегі 2011 жылғы халықтың жинағы және табыс-жинақ деңгейлері

Аймақтар	Халықтың жинағы деңгейі			Табыс-жинақ деңгейі	
	Жеке тұлғалардың банктік салымдарының жиынтығы, мың теңге	Жеке тұлғалардың банктік салымдарының жанбасына айлық мөлшері, теңге	Деңгей индексі	Жеке тұлғалардың салымдары мен ақшалай табыстарының арасалмағы, %	Деңгей индексі
Ақмола	295 917	405	0,0202	0,0008	0,0037
Ақтөбе	706 977	899	0,0625	0,0017	0,0103
Алматы	321 147	168	0,0000	0,0004	0,0000
Атырау	443 782	817	0,0555	0,0006	0,0020
БҚО	357 528	584	0,0355	0,0010	0,0049
Жамбыл	292 678	277	0,0093	0,0007	0,0028
Қарағанды	1 138 802	839	0,0573	0,0014	0,0083
Қостанай	692 288	787	0,0529	0,0017	0,0107
Қызылорда	214 887	301	0,0114	0,0006	0,0016
Маңғыстау	515 715	945	0,0664	0,0011	0,0056
ОҚО	981 801	375	0,0176	0,0011	0,0058
Павлодар	757 010	1 013	0,0722	0,0018	0,0115
СҚО	329 551	565	0,0339	0,0012	0,0064
ШҚО	1 096 241	786	0,0528	0,0016	0,0100
Астана қ.	2 416 192	3 252	0,2635	0,0034	0,0249
Алматы қ.	17 219 818	11 873	1,0000	0,1220	1,0000

1-суретте бейнеленгендей, 2011 жылы Республикалық жинақтау деңгейінің индексі – 0,0749 болған. Өңірлерде, жинақтау деңгейі индексінің

мәндерінен көретініміздей, Алматы (1,0) мен Астана (0,1442) қалаларында жоғары, қалған облыстарда өте төмен болған. Әсіресе, Алматы (0,0), Жамбыл (0,0061), Қызылорда (0,0065) облыстарында 2011 жылы жинақтау деңгейі өте төмен қалыптасқан.

Сурет 1 – Өңірлердегі 2011 жылғы жинақтау деңгейлері

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1 **Жанат, М., Жумаксанова, К. М.** Халықтың тұрмыс деңгейі: түсінігі және факторларының топтамасы. // Вестник КазНУ. Экономическая серия. – 2014. – № 4 (104). – С. 40-45. ЭОЖ 330.59.

2 **Zhanat, M.** Methodology of determining the level of living. // Life Science Journal. – 2013. – № 10 (8s). – P. 431-441.

3 Банктердегі ағымдағы шоттар, аймақ кесіндісінде, 01.01.2012ж. Депозит нарығы. Ақша-кредит статистикасы. Статистика. Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің сайтынан. [Электрондық ресурс]. URL адресі: <http://www.nationalbank.kz/?docid=244>.

Материал 02.07.15 редакцияға түсті.

М. Жанат

Анализ уровня сбережений населения в регионах

Павлодарский государственный университет
имени С. Торайгырова, г. Павлодар
Материал поступил в редакцию 02.07.15.

M. Zhanat

The analysis of the savings level of the population in regions

S. Toraighyrov Pavlodar State University, Pavlodar
Material received on 02.07.15.

В данной работе проведена исследовательская работа по определению и сравнению уровня сбережений в регионах Казахстана. Цель исследовательской работы – апробация авторской методологии определения уровня жизни населения в внутривосточном уровне исследований.

This article presents the definition and comparison of the savings level in regions of Kazakhstan. The purpose of research work – test the author's methodology for determining the level of living of the population in the intracountry level of researches.

УДК 364.4-056.3

Ф. П. Жилибаев¹, Г. А. Чудинова²

¹докторант, Академия государственного управления при Президенте Республики Казахстан, г. Астана; ²к.п.н., доцент ВАК РК, профессор, Восточно-Казахстанский региональный университет, Усть-Каменогорский филиал МЭСИ, г. Усть-Каменогорск

МОДЕЛИРОВАНИЕ УПРАВЛЕНИЯ ТРАНСФОРМАЦИЕЙ ЖИЗНЕДЕЯТЕЛЬНОСТИ НАСЕЛЕНИЯ СЕЛЬСКОГО СОЦИУМА КАЗАХСТАНА (НА ПРИМЕРЕ ВОСТОЧНОГО РЕГИОНА)

Трансформация жизнедеятельности населения сельского социума Казахстана вызвала необходимость разработки верификативной модели управления трансформации жизнедеятельности населения сельского социума. Предлагаемая гипотетическая модель «построена» на основе актуальных теоретико-методологических подходов к управлению с учетом факторов трансформации жизнедеятельности населения сельского социума, миссии и социального заказа государства и общества, потребностей населения сельского социума, объективных и субъективных условий продуктивного демократического управления, критериев и показателей эффективности трансформации жизнедеятельности населения сельского социума Казахстана (на примере восточного региона).

Ключевые слова: трансформация жизнедеятельности населения сельского социума, демократическое управление, моделирование управления, система демократического управления, «расширенное»

социальная работа, социальный заказ государства и общества, факторы продуктивной трансформации жизнедеятельности населения сельского социума, верификативная модель управления трансформацией жизнедеятельности населения сельского социума.

Современная трансформация жизнедеятельности населения сельского социума Казахстана потребовала разработки структурно - функциональной верификативной модели управления сельским социумом в восточном регионе Казахстана.

В целях разработки искомой модели необходимо было обеспечить исследование наличного доминирующего стиля управления сельским сообществом как генерального условия демократизации управленческого процесса и приоритетного фактора трансформации жизнедеятельности населения сельского социума восточного региона Казахстана [1].

Использованная нами методика Р. С. Немова по диагностике (оценке стиля руководства сельским сообществом при принятии решений) достаточно валидная (надежная) и включает 25 суждений (репрезентирующих, т.е. представляющих 5 различных способов принятия решений), которые представляли достаточно детальную характеристику трех основных стилей руководства сельским социумом и 5 их подвидов:

-единоличный без предварительных консультаций с подчиненными и последующего их информирования о сущности и основаниях принятого решения (директивный стиль);

-единоличный с последующим информированием подчиненных о сущности и основаниях принятого решения (директивно-коллегиальный стиль);

- принятие решений совместно с подчиненными (коллегиальный стиль);

- принятие решений совместно с подчиненными, когда голос руководителя имеет такой же вес, как и голос любого другого члена коллектива (коллегиально-либеральный стиль);

- полное делегирование руководителем функций принятия решений своим подчиненным (либеральный стиль). Каждый из перечисленных способов принятия решений был представлен в методике пятью специальными суждениями, описывающими формы соответствующего поведения руководителя [2].

Стиль принятия решений руководителем сельской инфраструктуры оценивался самим руководителем, а также членами сельского сообщества. Если соответствующая особенность поведения у руководителя присутствовала, давалась оценка «да», если отсутствовала – «нет». В случае сомнений выбиралась оценка – «не знаю». Ответы соответственно оценивались в 2 балла («да»), 1 балл («не знаю») или 0 баллов («нет»). Установлено, что директивный стиль присутствует у 21 из

37 обследованных респондентов, либеральный – у 8, а у 9 управленцев - демократический. (Опрошено 37 управленцев и 779 представителей сельских сообществ Уланского, Акжарского и Тарбагатайского районов Восточно-Казахстанской области).

Исследование уровня развития отношений в сельских сообществах показало, что 17 из 37 исследованных первичных коллективов сел достигли достаточно высокого уровня развития, 10 оказались на низком уровне развития, и 10 заняли промежуточное место [3].

Руководители высокоразвитых коллективов считают, что они в своей практике чаще всего пользуются директивно-коллегиальным методом (37,8%) или коллегиальным (36,8%), столь значимыми для демократизации управления. По их мнению, на чисто директивный стиль принятия решений в совокупности с директивно-коллегиальным у них приходится 46,4 %, т.е. почти половина всех принимаемых решений. Руководители же относительно слабо развитых сообществ полагают, что в своей практике они чаще всего применяют чисто коллегиальный способ принятия решений (48,6 %) и довольно редко обращаются к директивно-коллегиальному (14 %), никогда не пользуясь чисто директивным принятием решений.

Результаты отчетливо показывают, что руководители сельских коллективов более высокого уровня развития, в действительности, считают себя более авторитарными, чем руководители слабо развитых коллективов. Этот вывод подтверждается сравнительным анализом ответов, относящихся к правой половине кривой полигона распределения (рис. 1).

А. Реальный стиль принятия решений

Б. Предпочитаемый стиль принятия решений

Рисунок 1 – Оценка руководителей сельских сообществ (сплошная линия – высокого уровня, пунктирная - низкого) стилей принятия решений : 1–директивный, 2-директивно-коллегиальный, 3-коллегиальный, 4-коллегиально-либеральный, 5-либеральный (то же эти цифры обозначают на последующих рисунках)

Следовательно, члены высокоразвитых сельских сообществ более единодушны и консолидированы в оценке деятельности руководителей и существенно удовлетворены преимуществами демократического стиля с элементами ситуационного применения директивного стиля управления.

При разработке модели управления трансформацией жизнедеятельности населения сельского социума в восточном регионе Казахстана нами изучены модели развития сельских регионов в ряде зарубежных стран (Германия, Великобритания, Швеция, Япония, США).

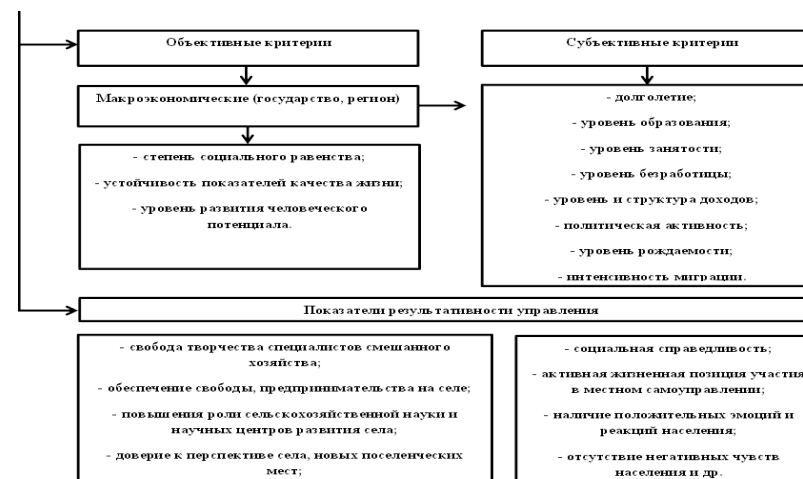
На основе выявленных проблем функционирования системы управления в сельском социуме, обобщения теоретических положений и данных изучения передовой практики сельских регионов ВКО, гипотетическая верификативная (проверенная на практике) модель демократического управления, отражает следующие структурные компоненты (см. рис. 2): миссия государства и общества, социальный заказ государства и общества, социальный заказ сельского социума, факторы повышения качества жизни сельского населения, компоненты качества жизни, ресурсы, государственный институты, потребности и нужды сельского населения установлены доминанты и критерии продуктивного управления (объективные и субъективные) и показатели результативности управления сельским социумом.

С учетом социально-экономических «вызовов» и адекватных теоретико-методологических подходов в представляемой гипотетической модели акцентированы:

- право выбора сельским населением, разнопрофильных форм собственности, приоритетных экстенсивных и интенсивных направлений социально-экономического развития и самообеспечения сельского социума,
- создание комплексных программ развития многотипного сельского хозяйства,

- разработка концепции горных районов, туризма,
- обеспечение функционирования системы реального местного самоуправления посредством учета психологии сельского населения и информационного фактора,
- внедрение эффективных способов трансформации жизнедеятельности населения, актуализировав их множественность в условиях восточного региона Казахстана [4].

Целесообразность разработки искомых моделей вызвана тем, что анализ динамики развития основных сфер жизнедеятельности населения сельского социума Восточно-Казахстанской области препарировал в восточном регионе Казахстана общую тенденцию разбалансированности отраслей социальной сферы сельских регионов, вместе с тем, и некоторые тенденции позитивного их развития, что послужило основанием для моделирования представленных моделей.

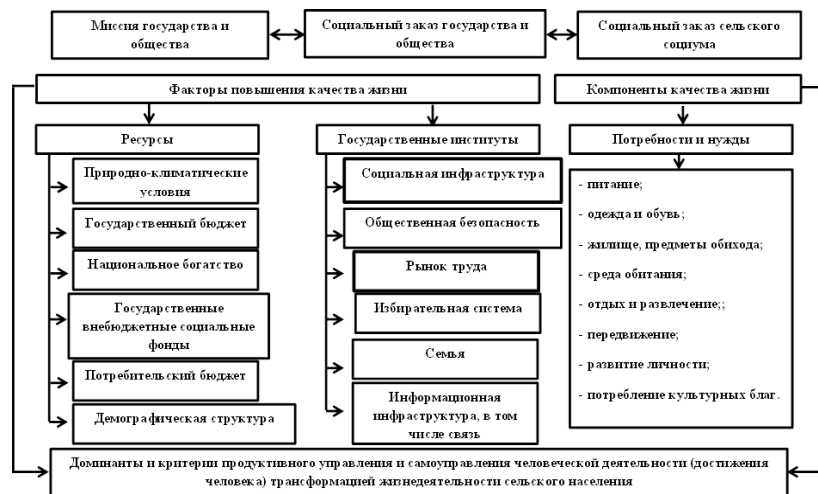

Рисунок 2 – Целостная модель демократического управления трансформацией жизнедеятельности населения сельского социума восточного региона Казахстана

Исходя из модели, в качестве главных проблем, которые вызвали необходимость искомой трансформации, следует отметить значимость внедрения следующей системы мер:

- непривлекательность в сфере рынка труда села и «производимой» им продукции,
- неспособность управленцев осуществить выбор приоритетных направлений развития села в силу недостаточной их компетентности и отсутствия у значительной части управленцев специальной и адекватной подготовки по организации искомой трансформации,
- сложное и замедленное становление фермерства,
- расслоение населения,
- низкое качество медицинского обслуживания,
- недостаточная адекватность востребованного на селе образования у сельских специалистов и нехватка квалифицированных кадров,
- слабая обеспеченность учреждениями, туризма, культуры и спорта,
- несоответствие инженерной инфраструктуры потребностям сельского населения,
- проблемы преступности и др.

В целом, в социальной сфере, по нашему мнению, должны быть четко расставлены отраслевые приоритеты инновационной направленности, исходя из стратегии развития области.

В целях создания благоприятных условий для жизни, работы и отдыха, профессиональной и творческой самореализации жителей села, необходимо ориентирование управления на всестороннее и «адресное» развитие человеческого потенциала и трансформацию социального интеллекта сельских жителей.

Сельское население ВКО, в значительной своей массе, продемонстрировало, в целом, довольно продуктивный уровень искомой трансформации и способность адаптации к новым условиям жизнедеятельности.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1 Послание Президента Республики Казахстан Н.Назарбаева народу Казахстана «Казахстанский путь – 2050: Единая цель, единые интересы, единое будущее», 17 января 2014 г. - официальный сайт Президента Республики Казахстан <http://www.akorda.kz>.

2 Материалы Министерства труда и социальной защиты населения Республики Казахстан - официальный сайт Министерства здравоохранения и социального развития Республики Казахстан <http://www.mzsr.gov.kz>.

3 Материалы Комитета по статистике Министерства национальной экономики Республики Казахстан - официальный сайт Комитета по статистике Министерства национальной экономики Республики Казахстан <http://www.stat.gov.kz>.

4 Программная статья Президента Республики Казахстан Н. А. Назарбаева «Социальная модернизация Казахстана: двадцать шагов к обществу всеобщего труда», 10 июля 2012 г. – официальный сайт Президента Республики Казахстан <http://www.akorda.kz>.

Материал поступил в редакцию 02.07.15.

Ф. П. Жилибаев¹, Г. А. Чудинова²

Қазақстанның ауылдық социум тұрғындары тіршілік іс-әрекеті трансформациясын басқаруды үлгілеу (Шығыс өңірі мысалында)

¹Қазақстан Республикасының Президент жанындағы мемлекет басқару академиясы, Астана қ.,

Шығыс Қазақстан аймақтық университеті, Өскемен МӘСИ филиалы, Өскемен қ.

Материал 02.07.15 редакцияға түсті.

F. P. Zhilibaev¹, G. A. Chudinova

Simulation of the life transformation management of the rural society population in Kazakhstan (on the example of the ceastern region)

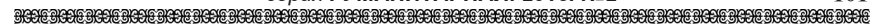
¹Academy of Public Administration under the President of the Republic of Kazakhstan, Astana.

²East Kazakhstan Regional University, Ust-Kamenogorsk branch of MEDI, Ust-Kamenogorsk

Material received on 02.07.15.

Қазақстандағы ауылдық социум тұрғындары тіршілігін трансформациялау ауылдық социум тұрғындары тіршілігін трансформациялаудың верификативті басқару үлгісін әзірлеуге қажеттілік тудырды. Ұсынылып отырған гипотетикалық үлгі ауылдық социум тұрғындары тіршілігінің трансформация факторын, мемлекет пен қоғамның миссиясы мен әлеуметтік тапсырысын, ауылдық социум тұрғындарының қажеттіліктерін, демократиялық тиімді басқарудың объективтік және субъективтік шарттарын, Қазақстанның ауылдық социум тұрғындары тіршілігі тиімділігінің өлшемі мен көрсеткіштерін ескере отырып өзекті теоретика-методологиялық тәсілдемелерге негізделіп жасалған (Шығыс өңірі мысалында).

Transformation of life of the rural population has necessitated the development of Kazakhstan verification management model of the rural society social life transformation. The proposed hypothetical model is "built" on the basis of relevant theoretical and methodological approaches to the management, taking into account the factors of transformation of the rural society social life, the mission and the social order of the state and society, needs of the population of rural society, the objective and subjective conditions for a productive democratic governance, the criteria and indicators of the efficiency of conversion of the rural society life in Kazakhstan (for example, the eastern region).

УДК 316

Т. Н. Зозуля, С. М. Сакенова

¹к.и.н., доцент, ²преподаватель, Павлодарский государственный университет имени С. Торайгырова, г. Павлодар

ОСОБЕННОСТИ СОЦИАЛИЗАЦИИ МАРГИНАЛЬНОГО ЧЕЛОВЕКА

В статье рассматривается проблема маргинальности в современном обществе, выявляются основные подходы ученых к анализу такого феномена, как «маргинализация».

Ключевые слова: маргинал, социализация, маргинальный процесс, ассимиляция, «пограничность», деклассирование, неадаптация.

В 20-х гг. XX века американский социолог Роберт Парк ввел в науку понятие «маргинальный человек». В опубликованной в 1928 году работе «Человеческая миграция и маргинальный человек», Р. Парк использовал это понятие для обозначения специфичного социального и психологического состояния тех иммигрантов, которые приехав в США, достаточно длительное время стараются адаптироваться к жизни американского общества. Оставив позади привычную социальную среду, культурный мир, не освоив пока ценности и нормы нового мира, они не могут сразу и полностью отказаться от старого и целиком подчиниться правилам другого. «Пришелец, писал Парк, оказывается в настолько своеобразной ситуации, что сам становится особенным человеком: промежуточным, то есть маргинальным. Он не знает, как себя вести, каким быть, на что опереться. Что ни сделай – какое-то из сообществ наверняка тебя осудит. Как ни старайся – наверняка ни одно не примет полностью» [1]. Он обозначал этим понятием положение мулатов и считал, что маргинальной личности присущи такие характерные черты, как беспокойство, агрессивность, честолюбие, чувствительность, стеснительность, эгоцентричность. С точки зрения Р. Парка, объективной возможностью создания маргинальных ситуаций является пространственное перемещение, мобильность, миграция. Другой исследователь маргинальности, Э. Стоунквист в работе «Маргинальный человек» (1937) провел эмпирическое исследование на примере социумов многих штатов и смог дать систематическое теоретическое истолкование феномена маргинальности.

Таким образом, Парк и его ученик Стоунквист, по сути, явились основателями теории маргинальности, что позволило оформиться американской школе исследования этого процесса, которая акцентирует

внимание на культурном конфликте при переходе из одной социальной общности в другую как источнике формирования маргинального типа личности.

Традиции Парка и Стоунквиста продолжили европейские социологи А. Антоновски, М. Голдберг, Д. Головенски, Н. Дики-Кларк, А. Керкхофф, И. Краусс, Т. Уиттерманс, Р. Мертон и другие исследователи, акцентирующие внимание, прежде всего, на психосоциальном влиянии на личность двусмысленности статуса и роли, которые возникают при столкновении (конflikте) культур. Но по мере углубления исследований, социологи пришли к выводу, что культурная маргинальность лишь одна из разновидностей маргинальности, различные жизненные обстоятельства приводят к формированию социальной, структурной, ролевой и, так далее, промежуточности, «пограничности» положения человека.

Проблему маргинальности стали активно изучать после политических событий во Франции в мае 1968 года, которые потрясли всю страну. Как известно, основными участниками тех политических событий была молодежь. Власти пытались погасить конфликт, успокоить общество, но значительная часть общества и, в первую очередь, молодежь, студенчество резко выступили против возврата к традиционным порядкам. Поэтому в европейской школе использование термина «маргинальность» получает несколько иное значение. Французские исследователи (А. Фарж, А. Турен, Ж. Леви-Стренж) понимают маргинальность как результат конфликта с общепринятыми нормами, как особую форму социального протеста.

Маргинальность связывалась ими с протестом, добровольным уходом от традиционных ценностей индустриального общества, своеобразными защитными реакциями молодежных субкультур в условиях массовой безработицы.

Немецкие и английские социологи (Я. Штумски, А. Прост, К. Рабан) рассматривают данное явление как следствие социально-экономического деклассирования. В данном случае к маргиналам относят аморфный конгломерат групп, находящихся на самой низкой ступени социальной иерархии, потерявших возможность активно участвовать в социальной жизни, контролировать общественные отношения и тем самым влиять на собственные условия жизни [2].

В словаре «Опыт нового мышления» 1989 года издания под редакцией французского исследователя А. Фаржа, маргинальность рассматривается не как состояние автономии, а как результат конфликта с общепринятыми нормами, выражение специфических отношений с существующим общественным строем.

Уход в маргинальность предполагает два совершенно различных маршрута: либо разрыв всех традиционных связей и создание собственного,

совершенно иного мира, либо постепенное вытеснение (или насильственный выброс) за пределы законности. В любом варианте, будь то результат «свободного» выбора или же следствие процесса деклассирования, которое провоцируется обществом, маргинал обозначает не изнанку мира, а как бы смуты, теневые стороны. Общество выставляет отверженных напоказ, дабы подкрепить свой собственный мир, который считается «нормальным» и светлым [3].

Таким образом, маргинальность в европейской социологии рассматривается с точки зрения социальной структуры. Как правило, главным объектом исследования становятся социально-изолированные группы в структуре общества, то есть маргиналы.

Изучали данную проблему и советские социологи. Но исследование этого вопроса было не совсем глубоким и достаточным. Подтверждением этого является факт того, что в «Словаре русского языка» С. И. Ожегова за 1986 год, насчитывающий 57000 слов, нет этого термина. Явление маргинальности рассматривалось советскими обществоведами в основном в связи с проблемами адаптации, социализации, эталонной группы, статуса, роли. Интерес к проблеме маргинальности заметно возрастает в годы перестройки, когда системный кризис начинает выносить ее на поверхность общественной жизни и требовать научного понимания и объяснения этого феномена.

Постепенно все более четким становится необходимость более углубленного изучения и понимания многозначности и многоаспектности понятия маргинализации. Еще большую сложность это явление приобрело в связи с усиливающимися миграционными потоками в условиях глобализации, следствием которого обнаружилась болезненная и социально-опасная неадаптация мигрантов (иммигрантов) к требованиям урбанистического образа жизни. Известный российский социолог А. И. Атоян даже высказал идею о выделении всего комплекса знаний о маргинальности в отдельную область знания – социальную маргиналистику как междисциплинарный синтез в широкой исследовательской области.

В современных исследованиях можно выделить несколько подходов к изучению понятий «маргинальность» и «маргиналы»: социально-структурный, культурно-ценностный, психосоциальный и экономический.

Функционирование маргинальных общностей связано с маргинальной личностью. Маргинал – это человек, находящийся в пограничной ситуации, на стыке разных культур, отброшенный на обочину жизни существующего общества. Для маргинальных личностей, как правило, характерны одиночество, утрата социальных связей, склонность к девиантному поведению, проявление пассивности или, напротив, агрессивности, определенная аморальность, дискомфортность. Маргинальные группы,

маргинальные личности являются определенным резервом антисоциальности, противостояния существующему обществу.

В дополненном «Словаре русского языка» С. И. Ожегова 2007 года издания, под маргиналом авторы характеризуют человека, оказавшегося вне своей социальной среды, опустившегося, изгоя [4].

В толковом словаре Т. Ф. Ефремовой понятие «маргинал» имеет несколько значений:

Тот, кто утратил прежние социальные связи, находится на периферии своей социальной среды, не приспособился к новым условиям жизни и не имеет устойчивого социального статуса.

Изгой.

Тот, кто находится на грани общества (бомжи, бездомные, безработные и т.п.) [5].

В двухтомной политической энциклопедии 1999 года издания указывается, что появление маргиналов связано с социальной мобильностью, когда меняется социальная принадлежность и происходит адаптация к новой субкультуре и дано более широкое определение понятия «маргиналы»:

Индивиды, оказавшиеся на границе двух различных культур, характеризующиеся такими социально-психологическими особенностями, как отчужденность, внутренняя напряженность, тревожность и неуверенность.

Группы, занимающие периферийное положение в обществе, не принадлежащие к социально значимым структурам.

Политические организации, партии, находящиеся на периферии политического пространства [6].

Маргинальность также связывают с различиями культурных ориентаций, когда та или иная группа отошла от норм традиционной культуры, но новые культурные ориентации недостаточно освоила и в силу этого оказалась в своеобразной пограничной ситуации. При культурном плюрализме современных обществ каждый человек находится в ситуации взаимодействия с различными эталонными культурными системами, включен в различные социальные миры, предъявляющие ему несовпадающие, а нередко и противоречащие друг другу требования. Однако возможность пространственно-временного разведения действий для их удовлетворения позволяет индивиду в каждом из пространств сохранять свою культурную целостность и однозначность. Культурная маргинальность возникает в ситуации (вынужденной или сознательно выбранной личностью) одновременного и однопространственного существования группы или индивида в контексте противоречащих друг другу социокультурных требований [7].

Типичными примерами такого явления могут служить различного рода мигранты, люди, вступившие в смешанные браки, представители

старшего поколения с «молодой душой» и взглядами, женщины-матери с ориентацией на профессиональную карьеру и т.д. Примером социокультурной маргинализации также может служить такая социальная группа казахстанского общества, как оралманы (возвращенцы). К 2005 году с начала 1991 года около 433 тысяч оралманов, или почти 110 тысяч семей этнических казахов, переехало из-за рубежа на постоянное место жительства в Казахстан. Законодательством РК им предоставляются определенные льготы, выделяются квоты для поступления в учреждения среднего профессионального и высшего профессионального образования, предоставляются места в школах и дошкольных организациях, оказывается при необходимости социальная защита.

Однако, несмотря на облегчение экономической адаптации, оралманы часто сталкиваются с проблемами, вызываемыми культурно-языковыми отличиями, что затрудняет налаживание отношений возвращенцев с местными жителями. Культурно-социальная среда стран, из которых прибывают оралманы, значительно отличается от казахстанской. Оралманы с трудом адаптируются к новым социально-культурным ценностям. Одним из институтов социально-культурной социализации является язык. Между тем, значительные массы оралманов (в большей мере тех, кто прибыл не из стран СНГ) практически не владеют русским и современным казахском языком. Их казахский язык в течение многих десятилетий развивался как диалект, где письмо построено на других алфавитах, преимущественно на арабском алфавите. Согласно проведенным исследованиям, 90% оралманов из ближнего и дальнего зарубежья адаптируются к новым условиям жизни, а оставшиеся 10% оралманов, не найдя «своего места» здесь, возвращаются на прежние места жительства.

В электронной свободной энциклопедии Wikipedia маргинальной группой людей названа группа, отвергающая определенные ценности и традиции той культуры, в которой эта группа находится, и утверждающая свою собственную систему норм и ценностей [8].

Авторами исследования был произведен опрос среди пользователей Интернет, по результатам которого большинство молодых людей считают маргинальность определенным состоянием сознания, которое помогает определить индивидуальное направление в жизни, развиваться вне мейнстрима, то есть основного потока информации, людей, общества в целом. Это умение является признаком личностей ярких, но, мягко говоря, неоднозначных, ведь конечные результаты такой жизненной позиции неопределенны, так как эта самая индивидуализация не всегда процесс позитивный, он полон сомнений и связан с тотальным (или частичным) неприятием уже со стороны общества. То есть, если субъект исходя из каких-то своих убеждений, проявляет негативную или не принимающую реакцию к социуму, то и социум, уже

исходя из своего определения, обязан реагировать на это. А так как социум, как явление, более емко и сообщен, то уже субъекту трудно реагировать на его ответные реакции адекватно, что приводит к еще большему замыканию в себе, ассоциальности, недружелюбности, закрытости, мизантропии.

Маргинальность исследуется и в рамках социально-психологического подхода. Подростки и молодые люди, в силу своего психосоциального состояния, находятся в своего рода промежуточном, переходном положении от зависимого детства к самостоятельной и ответственной деятельности взрослого. Немецкий философ, психолог и педагог Э. Шпрингер считал, что в юности происходит вращение индивида в культуру, «в объективный и нормативный дух данной эпохи». Согласно психосоциальной теории известного американского психолога Э. Эриксона, подрастающее поколение должно решить центральную задачу достижения идентичности, создания непротиворечивого образа самого себя в условиях множественности выборов (ролей, партнеров, групп общения и т.д.). То есть данные исследователи считают молодежь маргинальной по своим психологическим характеристикам.

Подростки 14-18 лет только осваивают социальные нормы, культурные ценности и находятся в «поиске». Поэтому многие люди в этом возрасте относят себя к числу неформалов, различным субкультурам, что чаще всего носит временный характер. С 18-19 до 24-25 лет завершается процесс формирования личности, решаются вопросы профессионального выбора и построения планов на будущее [9].

В юности маргинальное состояние является вполне естественным и нормальным явлением. Вопросы самоопределения, самоидентификации, «примирения» различных культурных норм, поиск своего «Я» позволяют нам отнести их к разряду ценностных маргиналов.

Таким образом, в широком смысле, каждый индивид в свое время был маргиналом: окончив школу, но, еще не поступив в университет, поступив в ВУЗ другого, более крупного города и т.д. В случае если маргинальность является временным явлением, переходным моментом, то ничего общественно опасного и проблемного нет. Однако есть и другие варианты, когда социальная маргинальность становится образом жизни и стилем мышления. К таким относят беспризорников, бродяг, бездомных, которые живут по своим законам, отличающимся от законов обычных людей и зачастую просто не желающих возвращаться к нормальной жизни, предпочитая «свободу».

В настоящее время социологи рассматривают проблему маргинализации как процесс мировоззренческих изменений в сознании человека. В XX веке и, особенно во второй его половине, практически во всех странах мира наметился приток сельского населения в города. В крупных городах

появились компактные национальные группы мигрантов, работающих на стройках, в небольших частных компаниях. Почти повсеместно адаптация мигрантов происходит медленно, часто принимает неадекватную форму, имеющего черты девиантного поведения. Нормы традиционной культуры уже подорваны, а городская субкультура еще не усвоена. Главный признак маргинализации – разрыв социальных связей, причем в «классическом» случае последовательно рвутся экономические, социальные и духовные связи. При включении маргинала в новую социальную общность, эти связи в той же последовательности и устанавливаются, причем установление социальных и духовных связей, как правило, сильно отстает от установления связей экономических. Тот же самый мигрант, став рабочим и приспособившись к новым условиям, еще длительное время не может слиться с новой средой [10].

Немалое количество людей ездит на работу в город из близлежащих сел или поселков городского типа. В такой ситуации обостряется проблема «транспортного времени» внутри больших городов. Предельная усложненность квартирного обмена и невозможность свободной купли и продажи жилья превращает чисто бытовую задачу приближения места жительства к месту работы в социально-политическую проблему государственного масштаба.

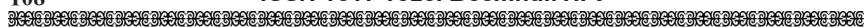
Отсутствие условий для свободного перелива рабочей силы порождает среди мигрантов весьма своеобразные и негативные человеческие качества. Опасно, однако, не само «размывание» городского населения волнами сельских переселенцев, а невозможность при отсутствии социальной инфраструктуры для мигрантов укорениться, организовать, наладить социальные связи в рамках новой для них среды. Для обозначения последствий этого явления используются разные термины: социальная энтропия, социальный распад, некроз социальной ткани и т.д.

Маргинальность – это, прежде всего, конфликтное положение человека, особенность которого заключается в том, что конфликт этот широкий, многогранный: внутренний, культурно-ценностный и внешний, социально-экономический одновременно. Такое состояние является потенциально опасным как для самого индивида, оказавшегося в такой ситуации, так и для общества, в том случае, когда количество таких маргинальных элементов превысит возможный минимум.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1 **Park, R. E.** Human Migration and the Marginal Man // *American Journal of Sociology*. Chicago, 1928. Vol. 33, № 6. – P. 881–883.

2 **Стремиллова, О. В.** Маргинальные слои в социальной структуре российского общества. [http:// www.dissercat.com](http://www.dissercat.com), 2009.

3 **Фарж, А., Рашковский, Е.** «Маргиналы» // 50/50 : «Опыт словаря нового мышления». – М., 1989, – С. 60–65.

4 **Ожегов, С. И.** Словарь русского языка. Под общей редакцией Л. И. Скворцова. – М. : ОНИКС, 2007. – С. 620.

5 **Ефремова, Т. Ф.** Толковый словарь омонимов русского языка. – М. : Аванта+, 2007. – С. 473.

6 Политическая энциклопедия в 2-х томах. – М. : Мысль, 1999. Том 2. – С. 34.

7 Культурология XX века. – СПб. Университетская книга, 1998. Том 2. – С. 34.

8 <http://ru.wikipedia.org>

9 **Кон, И. С.** Психология ранней юности. – М., 1989. – С. 386.

10 **Попова, И. П.** «Маргинальность. Социологический анализ». Учебное пособие. – М. : «Союз», 1996. – С. 495.

Материал поступил в редакцию 02.07.15.

T. N. Zozulya, S. M. Sakenova

Маргиналды адамды әлеуметтендірудің ерекшеліктері

С. Торайғыров атындағы Павлодар мемлекеттік университеті,
Павлодар қ.

Материал 02.07.15 редакцияға түсті.

T. N. Zozulya, S. M. Sakenova

Features of socialization of a marginal person

S. Toraighyrov Pavlodar State University, Pavlodar.

Material received on 02.07.15.

Мақалада қазіргі қоғамдағы маргиналдылық мәселелері қарастырылып, «маргинализация» феноменін талдаудағы түрлі ғалымдардың негізгі көзқарастары сипатталады.

In this article the problem of marginality is considered, and also the main approaches to analyzing of such phenomenon as «marginalization» are described.

УДК 316.4:316.361

¹Т. Н. Зозуля, ²Е. Гаркава

¹к.и.н., профессор, ²студент, Павлодарский государственный университет имени С. Торайғырова, г. Павлодар

МИГРАЦИОННЫЕ ПРОЦЕССЫ И ИХ ВЛИЯНИЕ НА МЕЖНАЦИОНАЛЬНЫЕ БРАКИ

В статье рассматриваются тенденции, характеризующие национальный состав современных казахстанских семей. Приводятся фактические данные, которые показывают особенности и сложности, возникающие в межнациональных семьях и анализируется отношение окружающих к таким бракам. Статья написана на основе социологического опроса, проведенного в Павлодарской области.

Ключевые слова: миграция, межнациональный брак, глобализация, брачность, разводимость.

Важной особенностью политического и социокультурного развития современного общества является глобализация. Глобализационные процессы приводят к глубоким изменениям в экономике, культуре, языковой политике. Реакцией на прогрессирующую унификацию духовной и материальной культуры, является стремление социума сохранить свой национальный культурный базис, свою идентификацию. Но объективно продолжительная межэтническая связь привела к высокой степени интеграции. Социологические опросы, научные исследования политологов и культурологов за последние годы показывают, что образован общий пласт культуры, выступающий в наше время фактором межнациональной стабильности, в том числе и в Республике Казахстан.

Республика Казахстан является традиционно многонациональным государством. По этнической мозаичности оно занимало одно из первых мест в бывшем Советском государстве. В Казахстане проживают представители более 130 наций и народностей. Для каждого из них очень важно сохранить свою самобытность и культуру.

Существенное влияние на сохранение и развитие национальной культуры и национального самосознания оказывает семья. Она оказывает влияние на воспроизводство населения, на состояние производительных сил, на развитие социальной сферы. Именно в семье осуществляется социализация личности, осуществляются процессы идентификации, включая этническую.

Активные процессы глобализации, миграции, межэтнического взаимодействия способствуют тому, что межэтнические браки и национально-смешанные семьи становятся все более распространенным явлением. Межэтническая брачность, будучи показателем стабильности общества, указывает на существование устойчивых толерантных отношений между этносами.

Наиболее массовым источником о составе семей и входящих в них брачных партнеров в XX в. являются Всесоюзные переписи населения. Согласно их данным, в 1959 году на 1 тысячу семей приходилось 103 межнациональных, в 1970 году – 135, в 1974 году – 149 межнациональных семей.

Важным показателем этнических процессов, в частности, аккультурации и ассимиляции в той или иной общности, наряду с другими критериями, являются межнациональные браки и национально-смешанные семьи. Рост числа национально-смешанных браков – один из показателей этнической адаптации, которая, как свидетельствует практика, часто не менее важна, чем адаптация экономическая, климатическая или бытовая. Большое количество браков между людьми разных культур, национальностей, возрастов, социального положения, стало следствием и ярким свидетельством современной мобильности населения практически всех стран мира.

Миграция населения, принявшая в настоящее время громадные размеры, туризм, возможности виртуального знакомства через информационные сети, деловые поездки, академическая мобильность студентов и магистрантов – все это приводит к формированию более тесных отношений между людьми различных культур, создающими возможность заключения межнациональных браков, созданию смешанной семьи. Созданию условий для формирования смешанных семей способствовали самые различные факторы. Так, например, увеличение в среде коренных народов Севера межнациональных браков, при преобладании браков с русскими, было обусловлено переходом на оседлый образ жизни, сселением в многонациональные поселки, совместным обучением в школах-интернатах детей разных национальностей и т.д. Начало этих процессов относится к 1960-м гг. К настоящему времени среди некоторых малочисленных народов Севера (нганасан, энцев, кетов и др.) национально-смешанные семьи составляют более половины семей с их участием.

В общественных отношениях взаимосвязь между семейными и межнациональными отношениями занимает особое место. Межнациональные браки дают возможность каждому человеку построить счастливую личную жизнь, но мировая и отечественная практика показывает, что в большинстве таких союзов супруги сталкиваются с рядом особенностей и трудностей, вызванных различием в воспитании, мировоззрении, культурных и социальных нормах. Любой длительный социальный союз, тем более,

брачный, имеет свои сложности, но в смешанных, бикультурных семьях, он значительно осложняется.

Общепризнанна важность изучения проблемы устойчивости семей, поскольку современная семья в большинстве своем не терпит жесткой внешней регламентации. В наше время институт семьи переживает не лучшие свои времена. Особую озабоченность вызывают неблагоприятные демографические показатели, напрямую связанные с функционированием семьи как социального института: снижение рождаемости, сохранение высокой смертности населения при нарастании его старения, высокое количество разводов, снижение уровня жизни, увеличение беспризорных детей, сокращение числа заключаемых браков, рост числа рождений в незарегистрированном браке, увеличение неполных семей. Ситуация, когда на каждые сто браков приходится до 30% разводов, не может быть признана нормальной. Статистика, к сожалению, подтверждает факт того, что процент разводов выше как раз в бикультурных семьях. Подтверждением этого вывода являются данные исследования, проведенного в Евросоюзе в начале 2009 г. Согласно этой информации, в Европе проживает чуть более 500 млн. человек, ежегодно заключается 350 тыс. интернациональных браков, т.е. таких браков, где один из супругов является гражданином ЕС, и совершается 170 тыс. интернациональных разводов. Например, в отдельно взятой немецкой земле Бавария, с населением 12,5 мил. человек, в 2007 г. было заключено 8110 браков с иностранками. Но одновременно наблюдается рост числа разводов в интернациональных браках. Так, если в 2002 г. на 1660 заключенных браков приходилось 1269 разводов (т.е. 76 %), то в 2007 г., в этой категории число разводов превысило число браков на 30 %.

Именно поэтому ученые стараются привлечь внимание общественности к проблемам современной семьи и, в частности, выявлению тенденций формирования и стабильности национально-смешанных семей. Межнациональные браки способны укреплять межэтническое согласие, то есть идти на пользу обществу. К сожалению, в научной литературе семья, в частности национально-смешанная, в качестве фактора оптимизации межнациональных отношений, исследована недостаточно.

В советский период национально-смешанные браки находились в сфере внимания этнографов, историков, социологов, демографов. Как правило, исследователи констатировали рост количества национально-смешанных семей в стране в целом и в отдельных ее регионах. Согласно данным переписей населения в СССР в послевоенный период, в 1959 году в стране насчитывалось 5200 тысяч семей, где члены семьи принадлежали к разным национальностям, что составило 10,2 % от всего количество семей, в 1970 год – 7909 тысяч таких семей (13,5 %), в 1979 году – 9877 тысяч семей (14,9 %). Прирост с 1959 по 1979 г. составил 59,9 % [1, С. 98].

Из приведенных данных видно, что увеличивалась не только численность, но и доля национально-смешанных семей. Их число с 1959 по 1970 г. увеличилось более чем на 2700 тыс., а с 1970 по 1979 г. – на 2 млн. Как видим, в 70-х годах прирост числа семей смешанного состава несколько замедлился. Таким образом, доля национально-смешанных семей среди всех семей с 1959 до 1970 г. увеличивалась в среднем на 0,3 % в год, а с 1970 г. до 1979 г. – на 0,16 %. Во второй половине 80-х гг. в СССР каждая шестая семья включала людей разных национальностей [2, С. 3].

Еще одна важная особенность в развитии межнациональных семей в эти десятилетия – постепенное сближение доли межнациональных семей в городе и на селе. В научной литературе всегда подчеркивается роль города в расширении межэтнических контактов. Как показывают данные переписей, процессы урбанизации, затронувшие самые основы сельского образа жизни, сказываются и на росте национально-смешанных семей на селе. Если в конце 50-х годов их доля среди всех советских семей в городе была почти в 3 раза выше, чем в селе, то в конце 70-х – уже менее чем в 2 раза. Интересно, что по доле национально – смешанных семей существовали довольно большие различия в регионах страны. Так, по соотношению доли национально-смешанных семей, темпов прироста этой доли за период 1970-1979 гг. все республики бывшего СССР можно условно разделить на три группы: 1) с высокой (более 15 %) долей межнациональных семей, сочетавшейся с высокими темпом прироста этого показателя: Украина, Белоруссия, Молдавия, Латвия, Эстония; 2) со средней долей межнациональных семей (11-15 %) и средними темпами прироста: РСФСР и Литва; 3) со средней и низкой долей межнациональных семей (менее 11 %) при низком и даже отрицательном приросте: Узбекистан, Казахстан, Грузия, Азербайджан, Киргизия, Таджикистан, Армения, Туркмения. Уменьшение доли межнациональных семей в республиках Средней Азии, в том числе Казахстане, отчасти было вызвано этнодемографической ситуацией. Прежде всего, здесь сказались высокая рождаемость среди коренных национальностей этих республик, что обычно приводило к высокой вероятности заключения браков с представителями своего этноса. Но в целом, вплоть до конца 80-х гг., наблюдалась тенденция роста межэтнических браков.

В 90-х гг. прошлого века такие семьи столкнулись с трудностями, вызванными миграционными процессами и острыми межнациональными конфликтами. Распад СССР привел к разрыву не только экономических, хозяйственных связей, но и родственных отношений. Это отразилось и на самочувствии национально-смешанных семей. Многие из них, особенно в регионах межнациональных конфликтов, разрушились. Ухудшилась межэтническая ситуация во многих регионах страны, усилились националистические, центробежные силы.

В Казахстане за период с 1991 года удельный вес межэтнических браков изменился в сторону уменьшения. По данным Агентства Республики Казахстан по статистике, за период с 1999 по 2005 годы удельный вес смешанных браков среди всех браков снизился, с 21,4% до 18,8 % [3].

В Республике Казахстан основными этносами являются казахи и русские, за прошедшее после переписи населения 1999 года их удельный вес в составе населения изменился. Численность и процент казахов увеличились, в 1999 году они составляли 53,3 %, в 2005 году – 57,9 % населения страны. У русских соответственно произошло снижение показателей – с 30,0% до 26,7 % [4]. Именно соотношение основных национальностей оказывает влияние на характеристику и динамику числа регистрируемых межэтнических браков. Число заключаемых браков в Казахстане в целом выросло, число межэтнических браков – практически не претерпело значительных изменений, причем на фоне роста показателей брачности. Необходимо отметить, что в Казахстане в годы советской власти большая доля межэтнических браков заключалась между русскими, украинцами, немцами, татарами и белорусами. Гораздо реже создавались брачные союзы между представителями казахской национальности и других национальностей. К настоящему времени такая тенденция практически мало изменилась. То есть по-прежнему растет количество этнически смешанных семей, но в основном за счет представителей все тех же народов, хотя их численная доля в составе населения Казахстана за два десятилетия значительно сократилась. Этот вывод подтверждают данные таблицы 1 [3, С. 125].

Таблица 1 - Число вступивших в брак с представителями других этносов

	женихи			невесты		
	1999 г.	2009 г.	2010 г.	1999 г.	2009 г.	2010 г.
Всего	18402	25522	25669	18402	25522	25669
Казахи	2199	4910	5090	1542	4185	4246
Русские	5957	7267	7320	7431	8906	8841
Узбеки	240	745	739	200	621	757
Украинцы	2717	2768	2705	2541	2600	2649
Уйгуры	269	621	653	224	527	493
Татары	948	1513	1539	938	1619	1642
Немцы	2844	2220	2112	3137	2249	2147
Другие этносы	3180	4596	4629	2313	4215	4185
Не указана	48	882	882	76	600	709

Для казахов, в сравнении с другими национальностями, проживающими в республике, в целом свойственны более гомогенные браки, причем, этот

показатель выше у женщин. Казахское общество до сравнительно недавнего времени оставалось консервативным. То есть женитьба казаха, особенно образованного, на женщине неказахской национальности, воспринималась обществом достаточно спокойно. Но в последние годы демографы и социологи отмечают новую тенденцию в семейно-брачных отношениях Казахстана – некоторое увеличение количества зарегистрированных браков казашек с представителями других национальностей. Так, по данным Агентства по статистике РК, удельный вес межэтнических браков у казашек составляет 4,17 % от всех браков (сравнение: у русских женщин этот показатель значительно выше – 30,12 %). Браки казашек с неказахами – явление достаточно новое для страны. Правда казахские девушки и раньше заключали браки с представителями других наций. Но это были редкие выборы, тем более, если речь шла о семейном партнере, носителем другой культуры, религии и расы. В таком случае чаще всего девушка в принципе не могла рассчитывать на одобрение ни со стороны своей семьи, ни стороны общества в целом.

Таким образом, удельный вес межэтнических браков у казахов по отношению ко всем зарегистрированным межэтническим бракам в Казахстане имеет тенденцию к увеличению, но особенно важным является гендерная характеристика процесса. Наибольшие проценты межэтнических браков приходится на мужское население, причем разрыв в показателях с женщинами стабильно сохраняется. Мужчинам – казахам предоставлена большая свобода в выборе этнической принадлежности партнера. Но в настоящее время реальность такова, что значительное увеличение количества смешанных браков казашек с не мусульманами или иностранцами является серьезной переменной, которая произошла в обществе за последние полтора десятка лет. Совершенно очевидно, что изменения, произошедшие в институте семьи, будут иметь влияние на традиционалистское общество.

Важным показателем стабильности семейно-брачных отношений является процент разводов. Удельный вес разводов в межэтнических браках по отношению ко всем зарегистрированным разводам в Казахстане, выше, чем в мононациональных браках, что видно по данным таблицы 2 [3, С. 127].

Таблица 2 - Межэтнические разводы

	Число расторгнувших браков с представителями других этносов					
	Женихи			Невесты		
	1999	2009	2010	1999	2009	2010
Всего	7636	14131	14889	7636	14131	14889
Казахи	719	2134	2327	664	3217	3454
Русские	2483	3057	3128	3059	4734	4880

Узбеки	94	172	281	51	166	223
Украинцы	1113	1001	1048	1097	1248	1316
Уйгуры	86	180	222	56	132	154
Татары	369	492	543	416	633	622
Немцы	714	679	682	956	798	873
Другие этносы	1095	1398	1459	864	1333	1314
Не указаны	963	5018	5199	473	1870	2053

Выявление причин более высокого числа разводов в межнациональных семьях требует сложного, кропотливого изучения этой проблемы. Здесь необходимо не только опираться на статистические данные, но и в каждом случае отслеживать специфичные для межнациональных браков сложности совместной жизни. Кроме внутрисемейных отношений на устойчивость семьи, брака заметно влияют родственные, соседские и другие, как говорят социологи, «неформальные» круги общения. Известный исследователь данной проблемы А. Сусоколов считает, что в межнациональных семьях как бы ослаблены внешне «страхующие» связи, поддерживающие стабильность однонациональных семей коренной национальности. Более того, влияние старших родственников на устойчивость межнациональных семей может быть даже противоположным по сравнению с однонациональными семьями.

Необходимо помнить и о том, что разводимость в регионе в значительной степени объясняется долей инонационального населения. Чем больше доля инонационального населения в республике, тем выше число межнациональных семей. Но одновременно большим оказывается и число разводов. В Казахстане статистика фиксирует высокие цифры, характеризующие распад семей. Так, в целом по республике в 1999 году распалось 25583 семьи, в 2009 – 39466, в 2010 году – 41617 [3, С. 126]. Увеличение разводимости нельзя во всех случаях рассматривать как процесс только негативный. Определенный рост числа разводов как предпосылка равноправия полов в семейных отношениях, более гармоничного подбора брачных партнеров, имеет в целом положительное значение.

В эпоху глобализации, резкого увеличения внутренней и внешней миграции, усиления экономических и культурных связей между государствами, становления эгалитарной семьи, объективно будет увеличиваться число межнациональных браков. Этот процесс невозможно запретить, приостановить. Представляется, что в настоящее время необходимо демографам, социологам, культурологам основательно заняться исследованием проблем современной семьи и, безусловно, продолжить изучение такой специфичной и важной составляющей ее – межнациональной семьи.

- 1 Население СССР : Справочник, – М., 1983.
- 2 Сусоколов, А. А. Межнациональные браки в СССР. – М., 1987.
- 3 Агентство Республики Казахстан по статистике, 2010.
- 4 Уалиева, С. Эдриен, Э. «Межэтнические браки, смешанное происхождение и «дружба народов» в советском и постсоветском Казахстане». «Неприкосновенный запас», 2011. – № 6.

Материал поступил в редакцию 02.07.15.

E. T. Zozulya, N. Garkava

Көші-қон үдерістері және олардың ұлтаралық некелерге әсері

С. Торайғыров атындағы Павлодар мемлекеттік университеті,
Павлодар қ.

Материал 02.07.15 редакцияға түсті.

T. N. Zozulya, E. Garkova

Migration processes and their impact on international marriages

S. Toraighyrov Pavlodar State University, Pavlodar.

Material received on 02.07.15.

Мақалада қазіргі қазақстандық отбасылардың ұлттық құрамын сипатталатын тенденциялары қарастырылады. Ұлтаралық отбасыларында пайда болатын қиындықтардың фактілік деректері көрсетіледі және осындай некелерге көпшіліктің көзқарасына талдау жасалынады. Мақала Павлодар облысында өткізілген әлеуметтік сауалнама нәтижелерін негізделді.

In this article the notions, characterizing the national structure of modern kazakh families. The facts are concerning, which shows the features in international families and analyzing the opinion of people to it. The article is written on the bases of sociological analyses in Pavlodar region.

Г. М. Төлеген

магистрант, С. Торайғыров атындағы Павлодар мемлекеттік университеті,
Павлодар қ.

«ПАВЛОДАР-ҚАЗАҚСТАН» АРНАСЫНЫҢ ҚАЛЫПТАСУ ЖОЛЫНДАҒЫ ҚИЫНДЫҚТАР МЕН ДАМУ МҮМКІНДІКТЕРІ

Ғылыми мақалада Тәуелсіздік жылдарындағы қазақ теледидарының даму алғышарттары зерттелді. Жаңа тұрпатқа ие болған телевизияның қалыптасу кезеңіндегі шығармашылық ізденістер, қызметі мен заңдылықтары теориялық тұрғыдан талданды.

Кілтті сөздер: фоторепортаж, киноүлдіргі, студия, пленка.

Қазақстан-Павлодар телеарнасы өзінің көнелігімен ерекше. Жарты ғасырлық тарихы бар телевизия сан-қилы қиындықтар мен сындардан өтіп барып бірталай жетістіктерге қол жеткізді. Оның тарихы сонау Кеңес Үкіметі құлдырамай тұрып басталған еді. Қазақ ССР Министрлер Кеңесі 1961 жылғы 28 ақпанда Павлодарда телеорталық құрылысын салу туралы шешім қабылдады. Осы жылдың көктем айында ғимараттың құрылысы басталып, мұнараны монтаждау басталды. Бұл халықтың асыға күткен армандарының бірі болатын. Ауқымды құрылыс барысын барша павлодарлықтар бірдей бақылады. Осылайша тағатсыздана күткен телеорталық 1965 жылдың 7 қарашасында тұңғыш рет бірінші бағдарламасын эфирге шығарды.

Қазақстан-Павлодар редакциясының алқасы әр кез қоғам сұранысын ескеруге тырысады. Бұрыннан келе жатқан бағдарламалардың бірталайын қысқартып, уақыт талабына сай жаңа жобалар енгізіп отырады.

Сонын нәтижесінде телеарна ұжымы талай жетістіктерге қол жеткізді. «Ертіс информ» жаңалықтары күніне 10 рет (қазақша, орысша) эфирге шығып, елдің күтіп қарайтын бағдарламасына айналды. Сондай-ақ, күнделікті таңертен шығатын «Ертіс таңы» ақпараттық-музыкалық хабары көрермендер көңілінің төрінен орын алды. «Біздің қала»-«Город 718» та халық көзайымына айналып үлгерді. Онда күнделікті өңіріміздегі мәселелер көтеріледі. Бағдарламаны қызыға карап, өз сұрақ, сауалдарын қоюшылар саны күн сайын артып келеді. Осы сынды тағы да көптеген жаңа жобалар эфир есігін айқара ашуда.

Бұл айтылған сөздердің барлығы телеарнаның кешегісі мен бүгінінен қысқаша ғана сыр шертеді. Алайда оның 50 жылдық өмір сүру кезеңін басынан аяғына дейін айқара ашатын болсақ, телевизияның телевизия

болып қалыптасуындағы бірталай қиындықтарды көре аламыз. Бүгінгі күні әні мен сәні жарасқан телестудия аяғынан бір күнде тік тұрып кеткен жоқ. Ол жас сәбише тәй-тәйлап барып қана, алып телевизия дәрежесіне көтерілді. Жергілікті журналисттер үшін көгілдір экран сырлары құпияға толы болды. Телеорталық мұнарасын биікке көтергенімен, шығармашылық ұжым алдында эфир жұмысын бір жүйеге келтіру міндеті тұрды. Әсіресе техникалық тұрғыдан туындайтын гәптер аз болмады.

Ол кездегі ардагер журналистердің сөзіне сүйенсек теледидардың эфирдегі уақытына айтарлықтай шек қойылмаған. Көбіне күні бойы кино көрсетіліп, облыс аумағындағы елді-мекендердің тұрмысынан сыр шертер хабарлар көрсетілген. Олардың көлемі 1 сағаттық уақытты құраған. Нақтырақ айтқанда, бағдарлама авторлары өз еңбектерінде әр ауданның экономикасына, әлеуметтік жағдайы мен мәдени өміріне көбірек көңіл бөлуге тырысқан. Дегенмен, ол кездегі бейнематериалдардың көп дені көзге аса тартымсыз болып келетін. Журналист өндіріс орны жайлы айтатын болса, көбінесе фоторепортаждар ғана беретін еді. Себебі, айтып отырған мәселеге қатысты бейне түсіру ісі сол жылдары үлкен тауқымет саналатын [1, 1].

60-жылдардың басында бүгінгідей сандық форматтағы бейненің мол мүмкіндіктерінсіз жұмыс істеген шығармашылық топтың негізгі материалы кино және фото материал болды. Барлық бейне киноүлдірге түсіріліп, жұмыс процесінде жеделдік жағынан бірқатар қиындықтар туындайтын. Ақпараттық технологиялар дамыған қазіргі заманда қалағаныңша бейнеүлдірді пайдалануға болады. Ал киноүлдірдің тапшы болуына байланысты ол тұста телевизияда үлдір қатты үнемделетін. Оны үнемдеу мақсатында қатаң лимит еңгізілген болатын. Яғни журналист өз материалына, егер шамамен 15 метр үлдір ғана кетірсе, оператор бар болғаны 30 метр ғана үлдірді жұмсай алатын еді. Кейін бұл лимит тіпті 1/1,5 болып кетті. Сондықтан уақыттың тапшылығына байланысты көбіне-көп ол замандағы телевизияда киноматериалдан гөрі фотоматериал көбірек пайдаланылатын.

1975-1985 жылғы екінші онжылдықта техниканың жаңа түрі қабылданды. Республикада облыстар арасында Павлодар студиясында тұңғыш рет түрлі-түсті теледидар көрсетілді. Жаңа техника мен жұмыс технологиясын игеруде телерадио орталығының бас инженерлері Владимир Гуссердің, Геннадий Шестаковтың және басқаларының көмегі зор болды. Олар жаңа техникаларды игеру жолында режиссерлермен, қажеттігіне қарай редакторлармен жаттығу, оқу жұмыстарын ұйымдастырып, тәжірбиеден өткізуге мұрындық болды [1, 18].

Хабар міндетті түрде жарты сағаттық блок негізінде эфирге шығарылады. Оның тек алты минуты ғана киноматериал арқылы бейне көрсетілетін, қалған уақыт журналист пен студия мейманының қабілетіне орай өтетін. Ал хабардағы алты минуттың өзін монтаждау инемен құдық қазғандай болатын.

Атап айтсақ, алдымен түсірілген кинолента жарамды ма, әлде жарамсыз ба, телеорталықтағы кинолентаның сәулесін келтіретін жабдықтаудан өткеннен кейін білетінбіз. Кейбір пленкалар зауыттан жарамсыз келеді. Кейде оператор пленканы дұрыс пайдаланбай, күні бұрын жарыққа тигізіп алады. Екінші қиындығы – пленканың бейнесі көзге анық көріне қоймайды. Сондықтан, оны арнайы айна орнатылған қондырғы арқылы көріп, артығы қайшымен қиылып, қажеттісі желімделіп, қысымдалады. Мұндай технологияда қателік те кетеді. Сондықтан, пленка қашан дайын болғанша тележурналисттің жүйкесі жұқаратын.

1997 жылдан бастап қаржы тапшылығынан тақырыптық хабарлар дайындау арнайы тапсырыстар негізінде жүзеге асырылып, мемлекеттік қаржы ақпараттық хабарлар таратуға жұмсалды. Соған орай арнайы ақпараттық редакцияға басымдық беріліп, ірілендірілді. Бұл кезде ақпараттық бағдарламалар редакциясының бас редакторлары Лидия Петрова (марқұм) мен Ғалым Омарханов тиімді қызмет көрсетті.

Ал одан кейінгі жылдардан бастап тақырыптық хабарлар таратуға мемлекеттік тапсырыстар жасала бастады. Техникалық жабдықтау жұмысы да бірінші қатарға қойылды. Бұл жұмыста ұжымда режиссер, телерадиожурналисі Қазақстан РТРК Қазақстан-Павлодар филиалының директоры Марат Әубәкіров пен оның экономика жөніндегі орынбасары Бағлан Қамарұлы Әбенев ынталы іс-қимылының әсері болды. Соның нәтижесінде дайындалған хабарлардың техникалық және мазмұндық сапасын жақсартуға мүмкіндік туды [1, 22-23].

Кеңестік дәуірде де теледидардың қоғамдық мәніне ерекше көңіл бөлінді. Республикада Алматы, Қарағанды, Шығыс Қазақстан студияларымен қатар алғашқылар болып Павлодар студиясында түрлі түсті хабарлар таратылатын техникалар орнатылды. Облыстық теледидар ашылған 1965 жылдан 1995 жылдар аралығында монтаждау техникасының төрт ұрпағымен жұмыс істелді. Көшпелі теледидар станциясының қызметі пайдаланылды. Көшпелі бұл техника заңғар автобустарға орнатылды. Соған қарамастан Қашыр, Ақтоғай, Павлодар, Ақсу, Май, Шарбақты, Лебязі аудандарынан, Екібастұз қаласынан хабарлар жазылды және осы аудандардағы көрермендер алдында теледидар ұжымының жылдық есебі жасалды. Павлодар қаласында өтетін мемлекеттік мерекелерден тікелей репортаждар берілді.

Облыстық телевизияның даму жолы тек қана техникалық қиындықтармен ғана шектелмейді. Электрондық БАҚ-тың алға жылжуына саяси үрдістердің де әсері тимей қоймады. Баршамызға белгілі бір анық нәрсе бар: мемлекеттік бюджеттен қаржыландырылатын, мемлекетпен қадағаланатын мемлекеттік телеарна билік органдарының қызығушылықтарын ұстанады. Кеңестік кезеңдегі оның классикалық үлгісі – Кеңес Одағының телевидениесі. Ондай теледидардың бәсекелестері болмайды. Дегенмен, дамыған елдерде мұндай

телевидение жок. Зерттеушілер ауыспалы кезеңде отандық телевизиялық жүйенің реформалануының екі кезеңін алға тартады: 1985-1991 жылдар аралығы және 1991 жылдан бастап бүгінгі күнге дейін. Бұл мәселені көтерудегі басты мақсатым тәуелсіздікке дейінгі Қазақстан телевизиясының Кеңес дәуіріндегі даму жолындағы қиындықтармен таныстыру. Яғни, саяси идеология БАҚ-қа қалай әсер етті? Соны анықтау.

Кейбір зерттеушілер кеңестік кезеңдегі теледидарды басқару әдісі бойынша былай классификациялайды:

- теледидар қызметінің уақытын қатаң шектеу;
- жергілікті партиялық жетекшіліктің диктатурасы.

Одан басқа, теледидардың қызметін реттейтін заңнамалық болған жоқ. Сайып келгенде, осының барлығы шығармашылық тұрғыдан өркендеуге кедергі жасады. Телевизия саясат құрбанына айналды. Көгілдір экран дайын өнімді бере салуға дағдыланды. Ал хабар мазмұнын әр тараптандыру, творчестволық ізденіс дегеннің барлығы сыртқа шегерілді.

Осы тұста белгілі журналист Жұмасейт Бижанның марксизм-ленинизмдік саяси көзқарас арнасындағы журналистика саласы жайында айтқан сөздері еске түседі. «КСРО құрамындағы ҚССР-ның БАҚ-тарына, оларда қызмет істейтін журналистерге КПСС-тің, КСРО-ның, ВЦСПС-тың және ВЛКСМ-нің органдары болып саналатын «Правда», «Известия», «Труд», «Комсомольская правда», т.б. орталық баспасөз құралдары және Бүкілодақтық теледидар және радио ұжымдары арқылы республикаларда коммунистік биліктің «кеңестік халықтық» идеологиясын жүзеге асыру негізінде жүруі үшін жанама бақылау жасады. Қазақстан КП Орталық Комитетінің, облыстық партия комитеттерінің басшылары күн сайын жіті тексеріп, қазақ журналистикасының өнімдерін сүзден өткізіп, шығармашылық ауқымына тежеу жасады. КПСС Орталық Комитетінің өктем билігі қазақстандық журналистердің халықаралық саяси, қоғамдық әлеуметтік және жалпыэкономикалық мәселелерге, сондай-ақ КСРО аумағындағы осындай тақырыптарға талдау жасауға даңғыл ерік бермеді. Қазақ журналистикасының даму кезеңдерін белгілеуде әлі де болса, патшалық Ресей тұсындағы газеттердің ұстанымдары туралы ғылыми еңбектер толық мазмұнда жазылмай келеді. Сондай-ақ Қазан төңкерісіне орай қазақ зиялыларының ұстанымдары, олардың ұлттық ішкі сенімдері, тіректері жайында тарихи деректердің аздығы, көбі Ресей мұрағаттарында қалғаны қазақ журналистикасы саласында ұлттық негізде білім мен тәрбие беру үдерісінің даму кезеңдерін дерек пен дәйек негізінен нақтылауда қиындық көрсетіп жүр. Қазақ журналистикасының дамуына ұлттық құндылық пен адамзат құндылықтарын салыстыра отырып зерделемей қол жеткізу мүмкін емес. Бұл бағытта айтарлықтай кемшіліктер бар» - деп атап көрсетеді [2, 9-10].

Тәуелсіздік алған алғашқы қадамдарынан бастап қазақ журналистері елдігімізді нығайтудың алғашқы кезеңдеріндегі демократиялық үдерістерге белсене араласты. Кеңес дәуірінде цензураның қатаң бақылауында болған БАҚ-тың тек қана Компартияның шешімдерін үгіттеу және насихаттаумен шұғылданғаны өткенімізден аян. Міне, соның салдарынан журналистиканы зерттеушілер интерактивті теледидар қызметі 1960 жылдардан басталды деп айтып келді. Ал ақпарат таратудың, ақпарат алудың қазіргі ғалымдар айтып жүрген интерактивті үлгісі бабаларымыздың сөз бостандығына сүйеніп, елі мен жерін қорғайтын және халық несібесін молайтуға дәнекер, ақылды, жауынгер ұрпақ тәрбиелеу үдерісінде ел-жұрт аралық пікір алмасудан туған деп ой түйіндеуге негіз болады деп пайымдаймыз. Бұл өркениетті үдеріс қазіргі тәуелсіз Қазақстанның мемлекеттілігін сәйкестендіру бағытындағы ұстаным болып, әлемнің қуатты елдерімен стратегиялық серіктестік тұрғыда дамудың мотиві бола алады [3, 52].

1985 жылы қоғамның саяси, экономикалық, әлеуметтік өмірінде күрделі өзгешеліктер болды, бұл отандық телевизиялық жүйеге әсер етпей қоймады. Мұның бәрі билік басына М. С. Горбачевтің келуіне байланысты еді. «Қайта құру» идеясы қолға алынып, сонында КСРО сынды ұлы державаның құлдырауына әкеп соқтырды. Жетпіс жылдық тоталитарлық жүйеден кейін бұқаралық ақпарат құралдарына жеті сандық астында жатқан ақпараттар жайында сөз етуге мүмкіндік туды. 1985 және 1991 жылдар аралығындағы глобалдық өзгерістер ТМД елдерімен қатар, Қазақстандағы телевиденияны да жаңаша дамытты.

Журналисттер алдында көгілдір экран айнасын өркениетті хабармен толтыру, тың әдістер табу, интеллектуалдық деңгейді көтеру, ақпараттың жеделдігін, шыншылдығын арттыру сынды жаңа мақсаттар пайда болды. Бүгінгі таңда БАҚ-тың ішкі және сыртқы құрылымының өзгеруі ТМД елдерінде жаңа қоғамдық-экономикалық формацияның қалыптасуы нәтижесінде пайда болды. Ең қолайлысы, қайта құру аса терең өзгерістермен бірлікте бізге әлемдік ақпарат кеңестігіне кіруге мүмкіндік жасап отыр. Мұндай өзгерістер еліміздегі электронды ақпарат құралдарында да байқалуда. Осы процестердің өн бойынан екі нәрсені бөліп айту орынды: біріншіден - ақпарат ағынының елімізге еркін кіру принципі; екіншіден - масс-медиада жаңа экономикалық үлгінің құрылып, тәжірибеде қолданыла бастауы. Қазақстан журналистикасындағы бұл тенденция телевидениеде де жаңа үлгінің қалыптаса бастауын байқатса керек. Телебағдарламалардың сыртқы пішіні ғана өзгеріп қойған жоқ, сонымен бірлікте оның жанрлық құрылымы да өзгеріске ұшырауда. Талдау, ток-шоу, тікелей эфир, жедел сұхбат, ақпараттық хабарламалардағы жүргізуші баяндауынан бөлек, сюжетті даярлаушы тележурналистің кейіпкер сөзіне және әңгіме өзегіндегі жайларға өзіндік пікірі мен ой-түйінінің пайда болуы осы айтылғандарға

дәлел болады. Тележурналистер нарықтық қатынастар кезеңінде кез келген мәселеге талдау жасай отырып, нарық заңдылықтарына айрықша баса көңіл бөлуде. Біздің ойымызша, нарық экономикасына мынадай анықтама берген жөн болар еді: нарықтық экономика - уақыттың белгілі бір мерзіміне созылған әдістер мен мақсаттар комплексінің қоғам мен оның әрбір бөлшегінің экономикалық жағдайын жақсартуды қамтамасыз етуге бағытталуы. Бұл жерде, айрықша атап айтатын жай, нарықтық экономика өз табиғатында тұрақты, орталықтандырылған, әрі кез келген конъюктура кезеңінде қолайлы әрі өзгермелі болып тұрады. Журналистика үшін оның мәнділігі - нарықтық экономика жекелік ерекшеліктің фундаменталдық принципін негіздеп отырып, ол бір мезгілде еркін ақпарат ағыны принципімен тікелей байланыста болуында. Осы мезгілде оның дуализмі көрініс береді: реципиент БАҚ-тың кез келген ақпарат кезін таңдауға ерікті десек те, ол оны толықтай қанағаттандырады деп айтуға болмайды. Екінші жағынан - редакция мен құрылтайшы, әрі БАҚ иесі, бәсекелестік кезеңінде табыс табудың кез келген жолын іздестіреді. Бір-бірімен етене тығыз байланысқан еркіндік, тәуекел және мүмкіндік факторлары нарықтық экономика мен саяси демократияны бір-бірімен етене біріктіреді. Мемлекет қарамағындағы телеарналар күні бүгінге дейін нарық жағдайына баяу бейімделуде. Әрі, бұл саладағы 1990-2000 жылдар арлығындағы «қысқарту» мәселесі де өзінің аз зиянын тигізген жоқ.

Қазақ телевизиясының дүниеге келіп, қаз басып, қарыштай адымдауына республикамыздың билік органдары, баспасөз, театр, кино мен радиодан келген шығармашылық қызметкерлер аянбай еңбек етіп, ат салысты. Материалдық-техникалық мүмкіндіктер мүлде шектеулі алғашқы кезеңінің өзінен бастап-ақ қазақ телевизиясының ұжымы жаңа іске жан сала кірісіп, талай тамаша тапқырлық үлгісін көрсетті.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

- 1 **Бижан, Ж.** Ой толқыны. Павлодар : Типография Сытина, 2015. – 466 б.
- 2 **Бижан, Ж.** Журналист шығармашылығындағы жаңа инновациялық технологиялар: Оқу құралы. – Астана : Фолиант, 2013. – 208 б.
- 3 Сарыарқа самалы, 11.02.2003 ж. 24-25 б.

Материал 02.07.15 редакцияға түсті.

Г. М. Толеген

Проблемы становления и перспективы развития телеканала «Казakhstan-Павлодар»

Павлодарский государственный университет
имени С. Торайгырова, г. Павлодар
Материал поступил в редакцию 02.07.15.

G. M. Tolegen

Problems and prospects of tv channel “Kazakhstan-Pavlodar”

S. Toraighyrov Pavlodar State University, Pavlodar.
Material received on 02.07.15.

В научной статье рассмотрены этапы становления казахского телевидения в годы независимости. Телевизия нового формата была исследована по следующим вопросам: творческие поиски и закономерности ее работы.

In the scientific article there are considered the stages of formation of the Kazakh television in days of independence. Television of new formation was investigated on the following questions: creative searches and regularities of its work.

УДК 323.1(574)

Т. Э. Воронова

Павлодарский государственный университет имени С. Торайгырова,
г. Павлодар

ПОТЕНЦИАЛЬНЫЕ УГРОЗЫ ДЛЯ РАЗВИТИЯ КАЗАХСТАНА, КАК СОСТОЯВШЕГОСЯ ГОСУДАРСТВА

В данной статье рассматриваются проблемы, связанные с потенциальными угрозами для Казахстана в современных условиях. Даются рекомендации по преодолению предпосылок конфликтов.

Ключевые слова: потенциальные угрозы, конфликт, государство, человеческие ресурсы.

За двадцать лет независимого развития, Казахстан добился колоссальных успехов во всех сферах общественной жизни, в том числе, в экономической, социальной, политической и других.

В самом начале пути, Президентом страны были поставлены, весьма амбициозные планы развития, и на сегодняшний день, практически все они выполнены. Об успехах развития независимого Казахстана, свидетельствует Послание Президента страны Н. А. Назарбаева «Казахстан – 2050», где отмечается, что Казахстан состоялся как государство [1]. Под руководством Первого Президента страны Н. А. Назарбаева, Казахстан занял достойное место среди государств мирового сообщества. За два десятилетия было немало трудных периодов: развал СССР и последовавшее за ним трудное время восстановления, мировой финансово-экономический кризис, политические волнения во многих государствах, все это было пережито страной с минимально возможными негативными последствиями. Казахстан занимает полноправное место в большинстве международных организаций. В числе главных активов нашей страны – качество населения, или говоря иначе, - человеческих ресурсов. В Казахстане высокообразованное население с высоким уровнем научного и творческого потенциала. ВВП на душу населения вырос более чем в 16 раз и превысил 12 тысяч долларов США. Государство вошло в пятерку самых динамично развивающихся стран мира, мы вошли в число пятидесяти крупнейших экономик планеты по объему ВВП [1, с. 5].

Процессы, происходящие в стране в транзитный период, породили и определенные проблемы, которые в свою очередь, создают конфликтные ситуации. Декабрьские события 2011 года в Жанаозене явились подтверждением этого неоднозначного развития. По всей видимости, подобные явления не прогнозировались и соответственно не были приняты эффективные меры для недопущения беспорядков. Как известно, одной из основных функций политики, в современном мире, как раз является недопущение подобных конфликтов, и основная задача заключается в том, чтобы перевести возникающие противоречия в рамки цивилизованного политического разрешения конфликтных ситуаций.

Большинство политологов и социологов считают, что существование общества без конфликтов невозможно, подчеркивая, что конфликт является неотъемлемой частью социального бытия, одним из главных двигателей общественного развития, социальной динамики. То есть конфликт это не аномалия, а норма отношений между людьми, необходимый элемент социальной жизни. Конфликт служит выражению неудовлетворенности или протеста. Основной причиной их наличия, для нашей страны, является, прежде всего, незавершенность переходных процессов. Снять напряженность в обществе, можно лишь устранив источники конфликтов. Конфликт как социальное явление дает и негативный эффект, когда он перерастает в вооруженную фазу, особенно при наличии человеческих жертв. На наш взгляд, вопросы конфликтологии, в работах казахстанских ученых, последнего времени, не имели должного освещения. Из значимых исследований последнего времени, можно назвать лишь социологическое исследование, проведенное учеными Казахстанского института стратегических исследований при Президенте РК в 2010 году «Уровень социальной конфликтности: существующие риски и потенциальные угрозы». Выводы большинства участников «круглого стола», по данной проблеме, были довольно оптимистичны. Так, одна из участниц «круглого стола» Р. Шулембаева, в газете «Казахстанская правда», пишет, – «Результаты социологического опроса, проведенного по заказу КИСИ международным институтом региональных исследований «Открытое сообщество», свидетельствуют, что в казахстанском обществе не наблюдается признаков, могущих в будущем привести к акциям массового протеста» [2].

Задачи, выдвинутые в Послании Президента страны, еще более масштабны и грандиозны. Учитывая опыт прошлых лет, мы должны предупредить потенциальные угрозы развития Казахстана, как состоявшегося государства. Ряд угроз, имевших место, в транзитный период могут иметь место и в будущем.

Следует отметить, что мониторинга происходящих в стране процессов явно недостаточно. По всей видимости, это связано с недостаточным

финансированием, но здесь должно быть четкое понимание, что средства, потраченные на научные исследования, значительно меньше тех, что будут тратиться на преодоление последствий конфликтов.

На наш взгляд, настало время, в областных центрах на базе кафедр социологии и политологии ВУЗов и Управлений внутренней политики акиматов создать рабочие группы по мониторингу ситуаций в регионах. Конфликт проще предупредить, чем тратить усилия на его разрешение.

Давая анализ современной ситуации, следует постоянно иметь в виду влияние мирового экономического кризиса, который негативно воздействует на все сферы жизни казахстанского общества, еще более углубляя имеющиеся в обществе противоречия. Кризис затрагивает экономический, социальный, этнический, религиозный, образовательный и другие аспекты жизни казахстанского общества. В данной статье, мы сосредоточили внимание на некоторых социально-экономических проблемах общества.

Как считает российский ученый Г. И. Козырев, человек (группа) может быть неудовлетворен своим социальным статусом, материальным положением и т.д., при этом один вид неудовлетворенности, как правило, накладывается на другой, создавая общую «интегральную» неудовлетворенность. В обобщенном виде уровень напряженности отражает состояние и динамику общественных отношений [3, с. 237].

Целый ряд проблем следует решать на селе. В аграрный сектор вкладываются большие объемы финансирования, однако адекватной отдачи нет. По-прежнему сохраняется высокий уровень безработицы, низкая заработная плата, что является вескими причинами социальной напряженности и миграционных настроений на селе. Одной из таких проблем является материальное состояние граждан, и в этой сфере налицо довольно значительные различия между жителями города и села.

Согласно переписи населения за 2009 год, сельские жители составляют 46 % населения страны. Как правило, сельское население является более бедным, чем городское. Одной из проблем сельской напряженности, как раз является материальное неравенство. При средней заработной плате по стране – 77 482 тенге, средняя заработная плата в сельском хозяйстве составляет – 36 332 тенге, т.е. в два с лишним раза меньше, и не сопоставимо с заработной платой в финансовой и страховой деятельности, где средняя заработная плата составляет – 157 620 тенге [4, с. 72]. Доля населения с доходами ниже прожиточного уровня составляет 13,2 %, это означает, что кроме безработных сюда попадает 7,4% работающих граждан [4, с. 52].

Очагами напряженности и конфликтов служит и имеющая место безработица, молодые люди из села, также находится в более сложном положении. Сельская молодежь не реализовав себя на селе мигрирует в города. Согласно статистическим данным за 2010 год, безработные в городе

составляют 171,2 тыс. человек, и на селе 109,7 тыс., уровень безработицы в стране составляет 5,8% [4, с. 69]. Процесс роста численности сельской молодежи без работы и соответственно без доходов ведет к активной миграции сельских жителей в города, что негативно отражается на рынке труда и способствует росту социальной напряженности в городах. В условиях мирового экономического кризиса, найти работу сельской молодежи, приехавшей в город и не имеющей необходимого образования и квалификации довольно сложно. Молодежь претендует на свое достойное место в обществе и не получая его готово идти на конфликты. Эта группа представляет собой взрывоопасный материал и легко поддается на различного рода призывы. Проведенные Казахстанским институтом стратегических исследований при Президенте РК в 2010 году социологические исследования показали, что проблемы безработицы значительно тревожат граждан страны. Так на вопросы «Какие проблемы беспокоят лично Вас больше всего? Какие на Ваш взгляд, самые важные проблемы стоят в настоящий момент перед Казахстаном?», 49,8% респондентов назвали безработицу [5, с. 18].

Проблемы, имеющие место в стране оказали большое влияние на молодежь. Не случайно возможность акций протеста наиболее всего отмечена в среде молодых людей в возрасте от 18 до 29 лет. Здесь эту возможность подтвердила, практически, четверть опрошенной молодежи (24,2 %) [5, с. 34]. Таким образом, главную роль в потенциальных протестных акциях может играть молодежь. Эта тенденция достаточно опасна, поскольку молодежь является той социальной средой, которая легко поддается манипулированию, в то же время следует постоянно иметь в виду, что молодежь является одним из наиболее активных слоев общества.

Протестный потенциал сосредоточен в основном в городах 25 %, т.е. каждый четвертый (при 16% в сельской местности) [6, с. 105]. Происходящая в последнее время активная и бесконтрольная урбанизация, усиливает конфликтные ситуации в городах. Люди, а чаще всего это молодежь, покинув село, долго не могут адаптироваться к жизни в городе и пополняют армию городских безработных. Ситуация на рынке труда осложняется, и испытывая определенный дискомфорт «новые горожане» усиливают протестный потенциал. Проведенные социологические исследования показывают, что граждане называют в числе возможных причин протестных акций, в первую очередь, экономические. Это 58,1 % опрошенных [6, с. 107].

Хотя в целом исследования последних лет показывают, что в обществе преобладает позитивный настрой, тем не менее, игнорировать имеющиеся проблемы ни в коем случае не следует.

Среди других социальных проблем, требующих разрешения, особо следует отметить, коррупцию, влияющую на все сферы жизни общества. Опасность представляет и то, что она многими, сегодня, воспринимается как

норма современной жизни, и в сознании людей утратило свой криминальный оттенок. Если абстрагироваться от всех других негативных последствий этого явления и сосредоточиться лишь на экономической составляющей, то станет очевидным, что коррупция становится одним из факторов создающих угрозу для общества и способствует созданию потенциальных очагов общественного недовольства. Существующая сегодня система государственных закупок на товары, работы и услуги, на наш взгляд, себя изжила. «Откаты», которые укоренились в данной системе, приводят к тому, что средства, выделяемые на строительство, закупку техники и другое значительно «усыхают». К примеру, в строительстве деньги, уходящие в «откаты», приводят к тому, что исполнители вынуждены экономить на материалах, заработной плате работников, что снижает качество строительства и вызывает недовольство граждан. Выступление дольщиков в Алматы, разрушение домов в Караганде, все это, в определенной мере, последствия коррупционных сделок. Различные формы «откатов» значительно ослабевают ответственность по вертикали отношений. Получив свою долю «отката» руководитель не сможет должным образом потребовать работу. На наш взгляд, систему государственных закупок, следует в корне изменить, а возможно поменять на другую форму.

Продолжают сохраняться и угрозы межэтнических конфликтов. Эти угрозы, в свою очередь, влияют в целом на социальную стабильность республики. Один из известных казахстанских ученых Е. Т. Сейлеханов считает, к причинам возникновения конфликтных ситуаций в области межэтнических отношений, следует отнести:

- перераспределение собственности в результате приватизации, что привело к созданию принципиально новой социальной стратификации;
- переход в иностранную собственность значительной части хозяйственного потенциала Казахстана;
- распределение экономических ниш по этническому признаку;
- региональные различия в уровне социального развития;
- социальная поляризации;
- неурегулированная внутренняя и внешняя миграция;
- перекосы в кадровой политике;
- недостатки языковой политики;
- низкий уровень политической культуры населения;
- проявления национализма и религиозного экстремизма [7, с.265-266].

Для того чтобы политический конфликт не стал неожиданностью, необходимы следующие превентивные меры:

1 Наличие эффективной нормативно-правовой системы, в которой на законодательном уровне заложены основные правовые нормы, как для предотвращения политических конфликтов, так и для их урегулирования и разрешения.

2 Готовность всех субъектов политического процесса соблюдать существующую систему правовых норм.

3 Организация и проведение мониторинга по выявлению потенциально конфликтных зон и принятие мер по предотвращению конфликтов [3, с.347].

Президент страны Н.А. Назарбаев выразил твердую уверенность в светлом будущем нашей страны, которая преодолет все трудности. Выступая на XIV сессии Ассамблеи народов Казахстана, он заявил: – «...казахстанцы могут быть уверены в том, что государство сделает все для преодоления этих трудностей. Я уверен, что Казахстан выйдет на новый виток экономического роста и улучшения благосостояния населения» [8, с.173].

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

- 1 Послание Президента РК Н. А. Назарбаева «Стратегия «Казахстан-2050»: новый политический курс состоявшегося государства» // www.akorda.kz.
- 2 **Шулембаева, Р.** Высокий уровень доверия // Казахстанская правда. – 18 сентября – 2010. – № 246-247 (26307-26308).
- 3 **Козырев, Г. И.** Политическая конфликтология. – М., 2008. – 430 с.
- 4 Предварительные данные за 2010 год // Статистический сборник. – Астана. – 2011. – 250 с.
- 5 Уровень социальной конфликтности: существующие риски и потенциальные угрозы // по результатам социологического исследования. – Алматы. – 2010. – 89 с.
- 6 Современный Казахстан: общественное мнение. – Алматы. – 2011. – 155 с.
- 7 **Сейлеханов, Е. Т.** Политическая система Республики Казахстан: опыт развития и перспективы. – Алматы, 2009. – 292 с.
- 8 Ключи к успеху: Казахстан и мир в преодолении кризиса (2007-2010 гг.). – Алматы, 2011. – 236 с.

Материал поступил в редакцию 02.07.15.

Т. Э. Воронова

Тұрақты мемлекет ретінде қалыптасқан Қазақстанның дамуы үшін әлеуметті қатерлер

С. Торайғыров атындағы Павлодар мемлекеттік университеті,
Павлодар қ.

Материал 02.07.15 редакцияға түсті.

T. E. Voronova

Potential threats to the development of Kazakhstan as an established state

Берілген мақалада заманауи жағдайдағы Қазақстан үшін тікелей қауіп-қатерлермен байланысты мәселелер қарастырылады. Дағдарыстардың алдыналуы бойынша ұсыныстар беріледі.

This article discusses the problems of the potential threats to Kazakhstan at present. Recommendations are given for overcoming conflicts preconditions.

УДК 342.849.2

В. П. Пряхин

политолог, Павлодарский государственный университет имени С. Торайгырова, г. Павлодар

ПРЕДВЫБОРНЫЕ ТЕХНОЛОГИИ В АДМИНИСТРАТИВНО-ГОСУДАРСТВЕННОМ УПРАВЛЕНИИ

В данной статье автор рассматривает важную роль современных политических технологий в избирательном процессе различных уровней. Все многообразие применяемых маркетинговых методов в политике ставит порой специалистов в тупик – выбор определенной технологии и достижение максимальной результативности той или иной методики в каждой конкретной ситуации. Ведь зачастую на кону стоят важные вещи – победа в выборах, результативное публичное выступление, четкая конкретная политическая программа. Кроме того, авторы акцентируют внимание на современные избирательные технологии, которым принадлежит исключительно важная роль в демократическом политическом процессе.

Ключевые слова: выборы, избирательные технологии, избирательная кампания, кандидат, мажоритарная и пропорциональная система, политическая реклама.

Характерной чертой современных избирательных кампаний является то, что их организацией занимаются не сами кандидаты, а электоральные менеджеры. Задача кандидата – как можно больше и успешнее общаться с избирателями. Задача менеджера – максимально эффективно организовать

это общение, обеспечить его информационное сопровождение и техническое обеспечение. Мировой опыт показывает, что сегодня обречены на неудачу те партии и кандидаты, которые действуют непрофессионально, легкомысленно относятся к вопросам планирования, организации избирательной кампании, контроля за ее ходом.

Необходимость управления избирательными кампаниями породила особое направление политических технологий – *избирательные технологии*.

Современным избирательным технологиям принадлежит исключительно важная роль в демократическом политическом процессе. В значительной степени благодаря применению новаторских технологий формирования имиджа партий и лидеров, социологического и информационного обеспечения избирательных кампаний, маркетингового по своей природе воздействия на поведение избирателей, развития политического консультирования и т.д. стало возможным глобальное движение к демократии во всем мире.

Что касается вопроса о *типологии избирательных технологий*, то они подразделяются на *внешние*, т.е. технологии организационно-правового обеспечения выборов, избирательных кампаний, и *технологии отдельных избирательных кампаний*, т.е. целенаправленная деятельность политических субъектов, использующих специальные средства и методы воздействия на электорат.

Представляется, что сегодня в научной литературе сосуществуют два взаимодополняющих подхода к трактовке избирательных технологий. Суть первого заключается в том, что *выборы в целом рассматриваются в качестве демократической макротехнологии формирования органов власти и управления*. Как указывает Ю. А. Веденеев, основное назначение избирательных технологий в любой их модификации – собрать отдельные частички народного суверенитета, носителем которого является каждый гражданин в отдельности, и в концентрированном виде делегировать его законно избранным представителям, уже как политической публично-правовой корпорации [1].

Смысл второго подхода (М. Г. Анохин, В. С. Комаровский) состоит в изучении *системы выборов как совокупности различных технологических подсистем: нормативной* (конституция, избирательное законодательство, инструктивные материалы и др.); *институциональной* (избирательные объединения, блоки, альянсы; избирательные комиссии; институт общественных наблюдателей; избирательные трибуналы и т.д.); *функциональной* (деятельность партий, кандидатов, избирательных штабов и команд и проч.); *информационно-коммуникативной* (работа СМИ, центров изучения общественного мнения, рекламных агентств, предвыборная агитация и проч.); *финансово-организационных* (государственное

финансирование партий и выборов, фондрейзинг); *техничко-организационных* (возможности Интернета, спутниковых систем связи) и др. [2].

Ведущей среди многообразных электоральных технологий является, прежде всего, сама *избирательная система* – набор правил и процедур, определяющих условия участия партий и кандидатов в избирательном процессе, способ преобразования голосов в мандаты. Политические последствия применения той или иной системы давно и успешно изучаются юристами, политологами, действующими политиками. Последние отстаивают, как правило, ту систему, которая выгодна представляемой ими партии: ведь применение двух разных систем к одинаковым электоральным результатам приводит к разному распределению мест в парламенте, изменению соотношения политических сил в стране.

Обычно избирательные системы делят на две большие категории в зависимости от того, каким образом они конвертируют голоса в мандаты. Речь идет *мажоритарной* и *пропорциональной* системах.

Политические последствия применения мажоритарной и пропорциональной избирательных систем были проанализированы классиком современной политологии М. Дюверже, который выявил многоаспектное воздействие электорального режима на структуру партий, их численность, систему межпартийных союзов, представительство, характер деятельности:

1) пропорциональное представительство ведет к системе многочисленных, жестко структурированных, самостоятельных и стабильных партий (за исключением пассионарных движений);

2) мажоритарная система в два тура ведет к системе многочисленных, гибко организованных, взаимозависимых и относительно стабильных партий (во всех случаях);

3) однотуровая мажоритарная система ведет к двухпартийности с чередованием у власти больших самостоятельных партий [3].

В Казахстане предметом оживленной общественно-политической дискуссии был Закон Республики Казахстан «О политических партиях», которым предусматривается ужесточение механизма регистрации партий, их государственное финансирование при условии получения ими определенного процента голосов на выборах и т. д. [4].

Современный период характеризуются стремлением политического маркетинга к вхождению в систему государственного управления. Безусловно, обращение государственного управления к принципам рынка произошло задолго до включения в практику маркетинга.

История демонстрирует массу примеров использования административного маркетинга. Так, еще в начале XIX в. в Великобритании первое рекламное агентство стало практиковать рекламу государственных

органов, в дальнейшем оно выполняло заказ военного ведомства и Адмиралтейства. Позже, в период Первой мировой войны в противоборствовавших странах проводилась интенсивная работа по рекламе военных займов.

Устойчивое использование рекламы государственными институтами характерно для США. Уже в 1930-е гг. администрация президента Ф. Рузвельта использовала политрекламу в качестве механизма и средства государственного управления. В частности, это подтверждают такие фактические данные: в 1936 г. с американским правительством сотрудничали 146 специалистов по рекламе и PR–специалистов [5].

На наш взгляд, потребность в создании специальных структур, отвечающих за распространение и внедрение различных государственных программ, связана с недостаточной эффективностью традиционных государственных механизмов. При этом необходимо учесть, что построение работы на принципе простого информирования через СМИ ставит государственные службы в прямую зависимость от позиций журналистов. Анализ применения маркетинга в государственном управлении показал, что лидерами в данной сфере являются такие страны, как США, Великобритания, Канада.

Политическая практика показывает, что первой маркетинговой кампанией государственного уровня во Франции стала кампания по борьбе за безопасность дорожного движения, начавшаяся в начале 1970-х гг.

Поводом для ее осуществления стало резкое увеличение числа дорожно-транспортных происшествий, что, в свою очередь серьезно пошатнуло демографическую статистику [6, с. 277]. В результате комплексного применения всех управленческих технологий – убеждения, регламентации и санкций правительство Франции сумело добиться необходимого эффекта.

Мировой опыт проведения государственных маркетинговых кампаний позволяет сформулировать основные требования морального характера:

- недопустимо под соображениями государственной, публичной пользы скрывать действия, предпринимаемые в связи с другими обстоятельствами (например, из-за дефицита государственного бюджета);

- не использовать государственный маркетинг в целях популяризации или формирования имиджа конкретного политика, высокопоставленного чиновника, используя бюджетные средства.

В связи с недопущением подобных вариантов в ряде стран используется принцип разделения заказчиков государственного маркетинга от исполнителей коммуникационной кампании. В частности, исполнителями кампаний выступают независимые от государственных структур фирмы. При этом субъектами государственных коммуникационных кампаний выступают:

- независимые структуры;

- министерства и ведомства (как правило, в их структуру входят специальные отделы по информации и коммуникации);
- соответствующие отделы в администрациях первых лиц государства;
- межминистерские структуры;
- органы регионального управления и местного самоуправления.

Следует обозначить *основные цели государственных маркетинговых кампаний*. На наш взгляд, к ним относятся:

во-первых, корректировка моделей поведения граждан, не соответствующих принятым в обществе нормам и ценностям, путем информирования и убеждения;

во-вторых, внедрение в общественное мнение идей, ценностей, принципов поведения, рассматриваемых большинством как положительные.

Как правило, государственный маркетинг наиболее востребован в таких сферах как предупреждение наиболее опасных заболеваний, профилактика несчастных случаев, санитарно-гигиеническое просвещение, защита окружающей среды. В политической сфере к числу подобных направлений относятся развитие политического участия, предупреждение общественно-политических конфликтов, международных, региональных и общенациональных кризисов.

Теоретики политического маркетинга выдвигают *принцип триединства*, согласно которому должны соблюдаться *единство темы, времени, действия* [7].

На наш взгляд, представляет интерес рассмотрение данного принципа более подробно. Так, *единство темы* рассматривается как главное условие эффективности государственного маркетинга.

Выбор темы коммуникационной кампании не может зависеть от деятельности всего министерства или ведомства, следовательно, в данном случае необходимо использовать соответствующие маркетинговые подходы:

- тема должна быть востребована средствами массовой информации;
- кампания должна быть направлена на четко определенный сегмент «рынка»;
- особое внимание должно быть уделено общественному мнению, поскольку реклама эффективна в отношении лишь тех тем, к восприятию которых аудитория уже достаточно подготовлена собственным опытом и информацией, получаемой из СМИ.

Таким образом, обобщение опыта, накопленного в практике развитых демократий в сфере государственной коммуникации, его анализ позволяют обозначить некоторые *выводы*.

Во-первых, существует несколько уровней государственной или публичной коммуникации, которые различаются по таким параметрам, как субъект и объект, цель, характер коммуникации. Согласно данным параметрам, выделяется, например, правительственная коммуникация (правительство

информирует граждан о стратегически важных политических событиях, направлениях развития). Кроме простого информирования населения о наиболее общих проблемах, правительство также разъясняет суть конкретных мер, направленных на решение текущих задач. Например: проблема занятости, борьба с инфляцией, развитие самоуправления. Целью подобных конкретных кампаний является не информирование, а потребность в разъяснении точки зрения правительства, необходимость понимания со стороны рядовых граждан, что может побудить их предпринять реальные действия.

Такие коммуникационные кампании являются составной частью демократического процесса принятия государственного решения. Ко второй категории правительственных коммуникационных кампаний можно отнести те, о которых шла речь выше – кампании социально значимых целей, касающиеся физического и духовного здоровья, безопасности нации.

В процессе осуществления государственной коммуникационной кампании на местном уровне СМИ уже не играют такой значительной роли, здесь применяются другие средства и технологии коммуникации. Огромное значение имеет личностное начало, которое делает региональную и местную коммуникацию более содержательной и эмоционально насыщенной.

Существенной проблемой в повышении эффективности государственной коммуникации является абстрактный характер многих «посланий», которые страдают отсутствием преемственности и последовательности. Многие исследователи отмечают, что при осуществлении кампаний общезначимых целей государство перекладывает всю ответственность за происходящее на граждан, на их неправильное поведение, оправдывая неэффективность собственных служб, избегая обращения к социальным причинам общественных недугов.

Например, общеизвестная проблема дорожной безопасности связана не только с нарушениями водителей, но и с состоянием дорог, добросовестностью работников автоинспекции; профилактика инфекций зависит не только от осторожности граждан, но от стерильности шприцов, качества сывороток, профессиональной ответственности работников медицинских учреждений и т. д.

Таким образом, информирование и мобилизация общества, поиск путей вовлечения граждан в управление не должны приводить к самоустранению государства от решения государственных же по своей сути проблем. Важно помнить, что, несмотря на высокое влияние средств массовой информации на общественное мнение, они не в состоянии самостоятельно справиться с такими проблемами, как, например, СПИД или наркомания.

По нашему мнению, спорным вопросом в осуществлении государственных коммуникационных кампаний является выбор наиболее эффективной организационной модели. Специалисты расходятся во мнении,

должны ли ею заниматься специально создаваемые в государственных учреждениях структуры или дело предпочтительнее поручать независимым рекламным агентствам, консалтинговым фирмам. На наш взгляд, оба варианта могут применяться. В том случае, если государственная структура не желает попадать в зависимость от недобросовестных журналистов, тенденциозно настроенных СМИ, возникает необходимость создания собственного подразделения. Однако, в этом случае, возможно, что государственная коммуникация может оказаться старомодной и, следовательно, неэффективной.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

- 1 **Веденеев, Ю. А.** Развитие избирательной системы Российской Федерации: проблемы правовой институционализации // «Журнал российского права». – № 6, июнь 2006 г. – С. 17.
- 2 **Анохин, М. Г.** Политика: возможность современных технологий. – М. : Изд-во РАГС, 1998 – 69 с.
- 3 **Дюверже, М.** Политические партии / Пер. с франц. – М. : Академический Проект, 2000. – 538 с.
- 4 Закон Республики Казахстан от 15.07.2002 № 344-2 «О политических партиях» // <http://www.pavlodar.com/zakon/?dok=02113&ogl=all>
- 5 **Le Seac'h M. L'**Etat-marketing: comment vendre des idées et des hommes politiques. – Paris, 1981. – 485 p. – С. 257.
- 6 **Латынов, В. В., Хлопьев, А. Т.** Неформальная политическая коммуникация. – М. : Дело, 1997. – 277 с.
- 7 **Почепцов, Г. Г.** Коммуникативные технологии двадцатого века. – М. : Рефл-бук; Ваклер, 1999. – С. 87.

Материал поступил в редакцию 02.07.15.

V. P. Pryakhin

Әкімшілік-мемлекеттік басқарудағы сайлау алды технологиялар

С. Торайғыров атындағы Павлодар мемлекеттік университеті,
Павлодар қ.

Материал 02.07.15 редакцияға түсті.

V. P. Pryakhin

The electoral technologies in public administration

S. Toraihyrov Pavlodar State University, Pavlodar.

Material received on 02.07.15.

Аталмыш мақалада түрлі деңгейдегі сайлау үрдісіндегі қазіргі саяси технологиялардың маңызды ролі қарастырылады. Саясатта қолданылатын түрлі маркетингілік әдістер мамандарды түпкіргі алы соғады – яғни нақты жағдайда белгілі бір әдісті қолдану арқылы максималды – нәтижеге жету. Шындап келгенде, алда мынадай маңызды заттар бар – сайлауда жеңіске жету, топ алдында сөз сөйлеу, нақты саяси бағдарлама. Бұдан басқа, авторлар демократиялық саяси үрдісте маңызды рөлге ие қазіргі сайлау технологияларына баса назар аударады.

In this article the author describes the main role of modern political technologies in the voting process of different levels. All different methods of marketing in politics make the big question to specialists – the choosing of the technology and achieving maximal result of the method.

Because the important things are – victory in the elections, resultive public speech, the concrete political program.

The authors make an accent on modern voting technology, which have the key role in the democratic political process.

УДК 351/354 Т 35

О. Д. Тереник

Таразский государственный университет имени М. Х. Дулати, г. Тараз

ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ АСПЕКТ ФОРМ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ ОРГАНОВ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ВЛАСТИ И МЕСТНОГО САМОУПРАВЛЕНИЯ

«...местное самоуправление – самая близкая к человеку власть, до которой рядовой гражданин может «дотянуться рукой»

В работе исследованы теоретические вопросы форм взаимодействия органов государственной власти и местного самоуправления, а также анализ механизмов и методов взаимодействия органов государственной власти и местного самоуправления.

Автор предлагает рекомендации по решению проблем, существующих в рассматриваемой сфере современного государственного устройства Республики Казахстан.

Ключевые слова: местное самоуправление, Конституция РК, государственные органы власти, механизм взаимодействия, государственное устройство, компетенции, правоотношения, правовая ответственность, гражданское общество, полномочия.

Эффективность совместных действий государственных органов власти и органов местного самоуправления измеряется тем, насколько близко и четко они достигают общих целей и решают общие задачи, стоящие перед ними. Это, в свою очередь, обусловлено степенью организованности системы их взаимоотношений. Поэтому проведенное исследование посвящается анализу форм, механизмов и методов взаимодействия органов государственной власти и местного самоуправления, а также выработке рекомендаций по преодолению проблем, существующих в рассматриваемой сфере современного государственного устройства.

Как указано в Концепции «В настоящее время имеется ряд проблемных вопросов в области организации и осуществления местного самоуправления. Как известно, в развитых странах мира местное самоуправление создавалось в несколько этапов, и этот процесс носил исторически длительный характер.

В Казахстане также прорабатываются подходы к решению проблем местного самоуправления, и фундаментальный вопрос упирается в определение параметров модели местного самоуправления, которая бы соответствовала условиям и реалиям нашей страны. И, как показывает практика, ключевым моментом здесь является правовое урегулирование взаимодействия органов государственной власти и местного самоуправления. Процесс становления и развития местного самоуправления в Казахстане начался сравнительно недавно. Предстоит проделать большую работу по пересмотру законодательной базы, применительно практики, коррекции системы управления и переориентации менталитета населения» [1].

Система взаимоотношений, или механизм взаимодействия государственных и местных органов власти представляет собой систему правовых и организационных взаимоотношений органов государственной власти и местного самоуправления в процессе совместного решения вопросов, представляющих общий интерес. В свою очередь, правовой механизм взаимодействия органов государственной власти и местного самоуправления – это система правовых средств регулирования общественных отношений складывающихся в процессе взаимодействия органов государственной власти и местного самоуправления по поводу совместного решения вопросов, представляющих общий интерес.

По мнению Шевчик Н. А. правовой механизм взаимодействия должен состоять из следующих элементов:

1) правовые принципы, на которых основывается взаимосвязь органов государственной власти и местного самоуправления;

2) правовые нормы, направленные на регулирование отношений между органами государственной власти и местного самоуправления;

3) правовые отношения – отношения, складывающиеся между органами государственной власти и органами местного самоуправления в процессе реализации полномочий по собственным и совместным предметам ведения;

4) правовая ответственность – правоотношение, каждая из сторон которого отвечает друг перед другом по взаимным обязательствам [2].

На наш взгляд, в данный список элементов правового механизма взаимодействия необходимо включить правовые обязанности, – законодательно закрепленные взаимные обязательства, неисполнение которых повлечет правовую ответственность.

«...Субъекты выделенной системы взаимоотношений (т.е. органы государственной власти и местного самоуправления) оказывают направленное вертикальное влияние друг на друга (по признаку «сверху вниз» или «снизу вверх») и характеризуются уровнем взаимодействия (по признаку «государство - местное самоуправление», «местное самоуправление – государство» [3].

Взаимодействие по признаку «сверху вниз» означает воздействие со стороны органов государственной власти на органы местного самоуправления и включает формы взаимодействия по поводу полномочий местного самоуправления и их государственного регулирования.

Отношения «снизу-вверх» иницируется со стороны органов местного самоуправления при необходимости решить какой-либо вопрос, отнесенный к компетенции региональных органов государственной власти.

Кроме названных вертикальных форм взаимодействия следует выделить и *горизонтальные*, (опосредованные) формы взаимодействия органов власти одного уровня. В связи с выделенными формами взаимодействия органов государственной власти и местного самоуправления естественным образом возникает вопрос, каков тот круг общих задач (предметов ведения), выполнение которых собственно и делает необходимым существование механизма взаимодействия?

Важен вопрос определения предметов ведения местного самоуправления – решение вопросов местного значения. К ним следует отнести: управление коммунальным хозяйством, строительство, обслуживание жилья из местного жилищного фонда, местных дорог, обустройство территории, а также множество других вопросов, отнесенных к предметам ведения местного самоуправления. Следовательно, местное самоуправление одновременно содержит в себе элементы как государственного, так и общественного образования, а функции местного самоуправления носят не только

частноправовой, но и публичный характер. Поэтому представляется довольно затруднительным изначально выделить предметы ведения сугубо местного значения, отличные от общегосударственных дел.

Важную роль играет социально-психологический фактор, т.е. готовность населения к осуществлению местного самоуправления. Следует согласиться с мнением ряда казахстанских ученых, в частности Бисенбаева А. К., считающего, что отсутствие практического опыта самоорганизации и свободной реализации инициативы, а также психологической раскрепощенности населения является серьезным препятствием на пути развития местного самоуправления. Местное самоуправление в своем развитии должно опираться на институты гражданского общества, систему форм и методов гражданского участия, которые в нашей стране сами находятся в зачаточном состоянии...» [5].

Остановимся более подробно на проблемах в сфере разграничения полномочий между государственными и местными органами власти.

Как указывалось выше, вопрос о разграничении предметов ведения между различными уровнями публичной и государственной властей, изначально затронут в Конституции РК.

Понятие, порядок организации и деятельности местного самоуправления закреплены в ст. 89 Конституции РК. Упоминаются лишь отдельные вопросы, отнесенные к компетенции местного самоуправления.

Таким образом, в соответствии с Конституцией самостоятельность органов местного самоуправления должна быть гарантирована законом, т.е. установлены специальные экономические, правовые и организационные меры, которые обеспечивали и защищали их права. В настоящее время в нашем законодательстве четко не оговорен объем реальных полномочий местного самоуправления, не установлен исчерпывающий перечень вопросов местного значения. Дело ограничивается утверждением, что вопросы местного значения решаются населением на уровне местного самоуправления самостоятельно (п.1 ст. 89) Конституции РК. Кроме того, в ст. 86, 87 Конституции РК конкретизируется перечень предметов ведения местных органов, а также полномочия по их осуществлению. Предметы ведения закреплены в виде исчерпывающего, закрытого перечня и представляют собой сферы жизнедеятельности, государственно-правовые институты, объекты совместного ведения и правового регулирования.

Дальнейшее развитие нормативной базы на уровне законодательства не дает четкого и однозначного разграничения полномочий между уровнями государственной власти и уровнем местного самоуправления. Урегулирование этого вопроса будет существенным и даже решающим в совершенствовании местного самоуправления.

Также, требует детального урегулирования вопрос о разработке в рамках системы законодательства РК организационного, финансового, материально-технического взаимодействия органов государственной власти с органами местного самоуправления, что играет важную роль в процессе формирования и развития местного самоуправления и права РК. Указанное взаимодействие в значительной степени определяет эффективность осуществления конкретных мер региональной политики государства в деле развития местного самоуправления. За счет него в регионе обеспечивается комплексное решение вопросов обслуживания населения и тем самым политической и социальной стабильности. С другой стороны, через решение вопросов местного значения достигается реализация государственных задач: укрепление основ народовластия, создание условий для обеспечения жизнедеятельности населения.

К полномочиям органов местного самоуправления следует отнести вопросы непосредственного обеспечения жизнедеятельности населения определенного региона в соответствии с Конституцией РК.

Кроме того, местные органы вправе принимать к своему рассмотрению вопросы, не исключенные из их ведения и не отнесенные к ведению других соответствующих образований, а также органов государственной власти. Путем внесения дополнений в существующее законодательство Республики Казахстан, а также через соответствующие нормы иных законов к вопросам местного значения могут быть отнесены иные вопросы. Главная проблема, которая возникает при изучении взаимодействия органов государственной власти и местного самоуправления, заключается в том, что изначально многие местные предметы ведения, являются, одновременно, и государственными. Это касается вопросов образования, здравоохранения, санитарного обеспечения, социальной защиты, охраны общественного порядка, занятости граждан и другим вопросам, которые относятся к предметам совместного ведения.

Таким образом, можно назвать условным деление этих вопросов на «местные» и «государственные». Комплексное социально-экономическое развитие территорий, образование, здравоохранение, социальное обеспечение, энерго-, газо-, тепло-, водоснабжение, охрана общественного порядка, строительство, охрана окружающей среды всегда были традиционно государственными функциями. Согласно Конституции РК указанные полномочия относятся к предметам ведения государства в лице его органов.

В связи с этим возникает вопрос: можно ли эти полномочия отнесены к предметам ведения местного самоуправления? В результате этого органами местного самоуправления, в основе их хозяйственной деятельности, известные своей дороговизной социально-бытовые услуги должны будут обеспечиваться на местах.

Отвлекаясь же от обыденных представлений о весьма сложной проблеме разделения полномочий на местные и государственные, заметим, что правовая квалификация перечисленных вопросов не столь однозначна и предполагает две взаимоисключающие точки зрения. Согласно одной из них все полномочия, которые Конституция РК и прежний закон «О местном самоуправлении в Республике Казахстан» возлагают на местное самоуправление, относятся сугубо к вопросам местного значения, поэтому через реализацию указанных полномочий, раскрывается суть власти на местном уровне. В соответствии с другой все вышеперечисленные вопросы относятся к государственным полномочиям, а Основной закон всего лишь наделяет ими местное самоуправление.

Как утверждает политолог Досым Сатпаев. «Наши чиновники, осознанно или неосознанно, ставят знак равенства между местным МСУ и маслихатами. А это разные вещи, институты местного самоуправления должны отдельными независимыми органами, иметь альтернативные источники финансирования с тем, чтобы быть независимыми от маслихатов». По его мнению, нужно принять сам закон о МСУ, провести бюджетную децентрализацию. Но провести ее, когда все находится в руках акимов, невозможно.

«Акимам невыгодно, если у них в регионе появится отдельный орган с определенной долей самостоятельности, им народный контроль не нужен. К тому же, в этом не заинтересована сама власть, правящая элита. Потом что все 20 лет у нас шел другой процесс, когда создавали централизованную иерархическую систему».

В обоснование иной точки зрения, в соответствии, с которой все вопросы местного самоуправления – суть государственные и право их решения делегировано Конституцией РК можно привести следующие аргументы.

Во-первых, согласно ст. 12 Конституции РК права и свободы граждан гарантируются *государством* и подлежат реализации в соответствии с *государственными* стандартами. Защита прав и свобод человека и гражданина согласно Конституции РК относится к *государственным полномочиям*. Поэтому указанное в Основном Законе на необходимость решения части вопросов по реализации прав и свобод граждан через местное самоуправление само по себе еще не говорит об их отнесении к вопросам местного значения.

Во-вторых, в соответствии с общим принципом определения компетенции органов публичной власти органы местного самоуправления вправе решать лишь те вопросы, которые непосредственно отнесены к предмету их ведения в установленном порядке, что, несомненно, требует правового совершенствования.

В-третьих, реализация перечисленных полномочий не ограничивается решением вопросов местного значения в качестве вопросов непосредственного обеспечения жизнедеятельности населения каждого отдельно взятого местного органа власти, а направленно на обеспечение прав граждан, не проживающих на соответствующей территории. В этом случае местные органы власти должны получать на реализацию конкретного из названных полномочий соответствующие целевые государственные материальные и финансовые средства.

Таким образом, налицо проблема отсутствия четкого правового разграничения полномочий, ресурсов, ответственности и предметов ведения между различными уровнями публичной власти в Казахстане. Это самая серьезная правовая и организационная проблема, стоящая на пути успешного государственного строительства и препятствующая эффективному решению вопросов деятельности органов местного самоуправления, в том числе вопроса наделения органов местного самоуправления отдельными государственными полномочиями. Проблема, которая приводит к разногласиям и конфликтам между органами государственной власти различных уровней и местного самоуправления.

Однако сами органы местного самоуправления не могут самостоятельно устанавливать предметы своего ведения, то есть регулировать свою компетенцию. Принимая во внимание особую значимость местного самоуправления, как одного из основных направлений государственного строительства именно государство должно определять предметы ведения местного самоуправления и регулировать процесс передачи отдельных государственных полномочий органам местного самоуправления.

Таким образом, государство реализует законодательное закрепление полномочий государственной власти в области местного самоуправления (например, как это существенно в ст.89 Конституции РК.

Таким образом, главная роль в разрешении проблем разграничения предметов ведения, полномочий, ресурсов и ответственности между органами государственной власти и местного самоуправления в области регулирования принадлежит государству и органам государственной власти в пределах их полномочий. В целях создания конкретного механизма реализации политики местного самоуправления необходимо принять закон «О разграничении полномочий между местными органами государственной власти и органами местного самоуправления».

Остановимся на формах воздействия государства на местное самоуправление.

Итак, *государственные полномочия в области регулирования местного самоуправления* – это совокупность прав и обязанностей органов государственной власти, определенных таковыми Конституцией Республики

Казахстан, законами и иными нормативно-правовыми актами, реализация которых непосредственно связана с решением государственных, местных и иных вопросов обеспечения жизнедеятельности населения [4].

В связи с этим важно знать, в каких формах осуществляется такое регулирование на уровне государственной власти и особенно, каково ограничение свободы местного самоуправления в части решения им вопросов местного значения. Одновременно вызывает интерес вопрос о праве органов местного самоуправления осуществлять предоставленную им компетенции по делам местного значения, когда государственные органы, имея на то соответствующие полномочия, в силу каких-то обстоятельств не воспользовались правом законодательного регулирования

По нашему мнению, можно выделить следующие взаимосвязанные формы регулирования государственной властью полномочий и отдельных сторон деятельности местного самоуправления:

- регулирование предметов ведения местного самоуправления;
- наделение органов местного самоуправления отдельными государственными полномочиями;
- обеспечение местного самоуправления ресурсами;
- координация деятельности местного самоуправления;
- государственный контроль местного самоуправления

Кроме того, необходимо законодательно закрепить *основные принципы, в соответствии с которыми и будет осуществляться* наделение органов местного самоуправления отдельными государственными полномочиями.

Во-первых, совершенно очевидно, что нельзя наделять органы местного самоуправления теми или иными полномочиями государственных органов, если подобная возможность не предусмотрена законодательными актами РК, если это приведет к нарушению верховенства Конституции РК.

Итак, наделение государственными полномочиями органов местного самоуправления должно базироваться на *принципе законности*.

Во-вторых, не следует допускать передачу государственных полномочий, если это приводит к нарушению прав и свобод человека и гражданина, интересов населения, то есть нарушению принципа *социальной обоснованности* делегирования.

В-третьих, в данном вопросе следует руководствоваться такими принципами, как экономическая целесообразность, рациональность децентрализации, наличие необходимых финансовых, материальных и кадровых ресурсов, то есть исходить из *принципа финансово-экономической обеспеченности делегируемых полномочий*. Вообще эффективность всей системы власти находится в зависимости от рационального распределения полномочий и соответствующих им ресурсов между ее уровнями. От того, какие обязанности возложены на

местное самоуправление, и какие предоставлены ему права, должен зависеть вопрос о ресурсной обеспеченности местного самоуправления.

Здесь можно указать на опыт стран с развитой демократией, в которых практическое решение вопроса разграничения полномочий традиционно базируется на так называемом *принципе субсидиарности*, закрепленном в п. 3 ст. 4 Европейской хартии местного самоуправления. Названный принцип предусматривает, что конкретные публично-властные полномочия должны осуществляться органами публичной власти уровня, обладающего *условиями, материальными и финансовыми средствами*, достаточными для наиболее эффективной реализации соответствующего полномочия [6].

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1 Указ Президента Республики Казахстан от 28 ноября 2012 года – № 438 «Об утверждении Концепции развития местного самоуправления в Республике Казахстан» «Казахстанская правда» от 29.11.2012 г. – № 414-415 /27233-27234/; «Егемен Қазақстан» 2012.11.29. – № 785–788 (27859).

2 **Шевчик, Н. А.** Государственная власть и местное самоуправление: правовые проблемы взаимодействия. – Тюмень, 2001. – С. 7.

3 **Фомина, Г. Г.** Взаимодействие органов государственной власти и органов местного самоуправления // Полис. – 1998. – С. 164.

4 **Фейгин, М. З.** // Указ.соч. – С. 66.

5 **Бисенбаев, А. К.** Становление местного самоуправления и ментальность населения Казахстана / Бисенбаев А. К. // О местном самоуправлении: реалии, проблемы, перспективы. Информационно-аналитический бюллетень. – № 4. – Астана, 2000.

6 Европейская хартия местного самоуправления. 1985 г., Стокгольм.

Материал поступил в редакцию 02.07.15.

О. Д. Тереник

Мемлекеттік билік органы және жергілікті басқару органдарының өзара әрекеттестік формаларының теоретикалық аспектілері

М. Х. Дулати атындағы, Тараз мемлекеттік университеті, Тараз қ.

Материал 02.07.15 редакцияға түсті.

O. D. Terenik

The theoretical issues of the forms of interaction between the state and local governments

M. Kh. Dulaty Taraz State University, Taraz.

Material received on 02.07.15.

Бұл жұмыста мемлекеттік билік пен жергілікті атқарушы органдарының арақатынасының әдістері мен құрылысын талдау, сонымен қатар мемлекеттік билік пен жергілікті атқарушы орган арасындағы қарым-қатынастың теориялық мәселелері зерттелген. Қазақстан Республикасының заманауи мемлекеттік құрылым саласында қарастырылатын мәселелерді шешу бойынша автор ұсыныстар енгізуді ұсынады.

In the paper the theoretical issues of the forms of interaction between the state and local governments, as well as an analysis of mechanisms and methods of cooperation between the public authorities and local self-government. The author proposes recommendations to address the problems existing in this area of the modern Republic of Kazakhstan.

УДК 355.433.61

А. Е. Токтушаков

магистр.соц.н., Павлодарский государственный университет имени С. Торайгырова, г. Павлодар

ПОЛИТИЧЕСКИЕ РИСКИ: ОСНОВНЫЕ ПОДХОДЫ ИССЛЕДОВАНИЯ И МЕТОДЫ АНАЛИЗА

В данной статье раскрыты основные подходы исследования политических рисков. Рассмотрены качественные, количественные, комбинированные методы оценки политических рисков. Проанализированы современные западные модели анализа и оценки политических рисков.

Ключевые слова: качественный подход, количественный подход, комбинированный подход, индексы политического риска, факторы политического риска.

Необходимость использования такого понятия как «политические риски» возникает у крупных американских транснациональных корпораций, в конце 1950-х годов XX века в связи с политическими событиями, которые произошли на Кубе. Транснациональные корпорации понесли значительные финансовые потери из-за нестабильной политической и экономической ситуации в стране. Вследствие этого в крупных западных транснациональных корпорациях создаются специальные структуры, занимающиеся оценкой

уровня риска, которому подвержена деятельность этих корпораций в странах размещения инвестиций.

На современном этапе развития методологии политических рисков, выделяются три общие группы методов их оценки. Это качественные, количественные и комбинированные методы оценки политических рисков. Часть специалистов называет качественные методики субъективными, а количественные методики – объективными. В основе разделения данных методик лежат различия используемой информации в анализе политических рисков. Информация соответственно может основываться либо на субъективных экспертных оценках, либо на первичных объективных данных. Вместе с тем, необходимо отметить, что данное разделение носит довольно условный характер.

Качественный подход реализуется в форме определенного доклада об одной стране, регионе, отрасли. В центре данного типа методик, заточенных на анализ качественных факторов, лежат заключения экспертов. По мнению специалистов в области политических рисков, применение данных методов имеет смысл только при привлечении опытной команды экспертов, знающих социально-политическую, экономическую ситуацию в оцениваемой стране. Несмотря на то, что данный подход носит название качественного, он не отрицает полностью количественные данные. Достаточно сказать, что многие центры данного типа используют в своих методах количественные индексы [1].

Методологической базой качественных моделей является метод обобщенных экспертных оценок, или метод Дельфи. Он представляет собой интегративную процедуру анкетного опроса. Применение метода Дельфи благодаря специальной процедуре опроса и статистического анализа полученных результатов позволяет избежать погрешностей индивидуальной экспертизы, а также прочих недостатков традиционной групповой экспертизы. Преимущество метода Дельфи состоит в использовании обратной связи в ходе опроса, что повышает объективность и надежность экспертных оценок уровня риска.

Одной из моделей качественного подхода оценки политических рисков является модель BERI. В рамках данной модели выводятся два индекса. Первый – это индекс политических рисков (PRI – Political Risk Index). Он отражает оценку 8 социально-политических факторов (6 внутренних и 2 внешних) в той или иной стране и двух индикаторов («симптомов») риска. Эти факторы оцениваются по 7 бальной шкале. 7 баллов означает, что в области социально-политических факторов страна не испытывает никаких сложностей, 0 баллов, напротив означает большие трудности. Второй – это индекс операционных рисков (ORI – Operation Risk Index), отражающий оценку деловой среды и выявляющий основные препятствия на пути развития бизнеса. В данном случае, оценка производится на основе 15 критериев по 4

бальной шкале, где оценка 4 соответствует наиболее благоприятной деловой среде, оценка 0 – неприемлемые условия для инвестиционного развития [2].

Рассмотрим внутренние факторы индекса политического риска (PRI – Political Risk Index). К внутренним факторам индекса политического риска относятся следующие факторы:

- фрагментация политического спектра и властный ресурс каждого сегмента;
- различные способы мышления: ксенофобия, национализм, отношение к коррупции, готовность идти на компромисс;
- разделение на основе языка, этнической принадлежности, вероисповедания и властных групп соответствующих групп;
- социальные условия, включая плотность населения и распределение общественных благ;
- необходимость в запретительных и карательных мерах для поддержания власти;
- организованность и сила радикальных политических групп.

К внешним факторам политического риска причисляют:

- реальная сила основных политических противников и зависимость от нее;
- негативное влияние региональных политических сил.

И наконец, отдельно выделяются симптомы политического риска. К первой группе симптомов относят: социальные конфликты, включая демонстрации, забастовки, митинги, уличные столкновения. Во вторую группу симптомов входит политическая нестабильность, в том числе такие ее проявления как попытки изменения конституционного строя, террористические акты, политические убийства. Кроме того, сюда же добавляют и более масштабные политические изменения: военные перевороты, гражданские войны, революции [3].

Сильной стороной качественного подхода является то, что он позволяет оценить специфику и особенности каждой конкретной социальной, социально-экономической, политической ситуации в стране. Внимательное исследование различных свойств и элементов, определяющих политическую ситуацию, может быть гораздо важнее, чем проведение систематической количественной оценки. Рассмотрение именно качественных свойств, позволяет глубже и более подробно увидеть природу, сущность проблемы.

Количественный подход сложился в результате применения эконометрического моделирования, методы которого рассчитаны на количественные измерения определенных переменных. Количественный анализ политического риска основывается не на суждении или личном опыте эксперта, а на измерении частоты определенных политических событий (революции, восстания, военные перевороты, конституционные изменения и т.д.).

При реализации данного метода на основе доступных статистических данных происходит отбор наиболее значимых показателей, влияющих на оценку риска. Результирующее значение риска R – многофакторная функция, зависящая от значений учитываемых факторов (E). В итоге выходит следующее: $R = R(E_1, E_2, E_3 \dots E_n) = R(E_i)$, где $i = 1 \dots n$.

Примером количественного подхода является модель, разработанная В. Коплином и М. О’Лири. В основе данной модели лежит уравнение следующего вида: $HCT = a + a_1x_1 + \dots + a_nx_n$. Где HCT – показатель стабильности внутриполитической обстановки в конкретной стране (регионе), a – свободный показатель, $x_1 \dots x_n$ – показатели социального, экономического, политического состояния страны, непосредственно воздействующей на стабильность обстановки в ней; a_1 – параметры, которые, как и свободный показатель, оцениваются исходя из статистических данных.

В модели Коплина-О’Лири политическая нестабильность рассматривается как политическое состояние страны, которое характеризуется широким применением насилия против правительства в виде заговоров, государственных переворотов, гражданских войн, межнациональных конфликтов, террористических актов. Кроме того, по мнению авторов, к политической нестабильности относится и нестабильность в правящем классе, высшей политической элите. Это борьба, которая происходит внутри правящего класса, а также нестабильность, обусловленная активизацией деятельности оппозиционных политических сил [4].

Также к количественным (эконометрическим) моделям относят модель PSSI (Political System Stability Index) Ее авторами являются Д. Гендель, Г. Вест, Р. Мидоу. Основаны эти модели на точных причинных взаимосвязях и опираются, прежде всего, на агрегированные статистические данные.

Анализируя последовательные изменения значений во времени количественных показателей, они оценивают ряд факторов политической и социальной среды (в том числе это этнолингвистическая фрагментация, частота смены правительства, правительственные кризисы и т.д.). Political System Stability Index включает в себя три группы индексов, каждый из которых определяется несколькими переменными.

Первый индекс – социально-экономический. В него входят следующие переменные:

- этнолингвистическая фрагментация;
- показатели ВВП на душу населения;
- потребление энергии на душу населения.

Второй индекс – социальная конфликтность. Он определяется тремя категориями, которые образуют соответствующие переменные:

- общественная нестабильность (мятежи, демонстрации, правительственные кризисы);

– внутренние угрозы (вооруженные нападения, политические убийства, государственные перевороты, вооруженная оппозиция);

– принудительный потенциал государства (численность спецслужб на 1000 граждан).

Третий индекс, это индекс политического процесса. Здесь идет речь о следующих четырех показателях:

- уровень политической конкуренции;
- эффективность законодательной системы;
- частота конституционных изменений;
- бессистемная смена высшего политического руководства.

Также к количественной группе методов относится экологический подход (Ecologian Approach) Г. Кнудсена. Он базируется на тезисе, высказанном Т. Гурром и Д. Дэвисом о том, что высокая степень национальной фрустрации будет существовать там, где есть большой разрыв между ожиданиями людей и их фактическим благосостоянием. Когда страна достигает высшей точки национальной фрустрации, то она находится на пороге социально-политического кризиса. Уровень ожиданий измеряется переменными: уровень грамотности; количество выпускаемых газет на 1000 человек; распространенность радио и телевидения на 1000 человек; относительный уровень урбанизации; степень распространенности профсоюзов. Уровень благосостояния измеряется на основе таких параметров, как уровень детской смертности, количество больничных коек на 100 человек, количество врачей на 100 человек, количество врачей на 100 человек, развитость водопроводных сетей, валовой внутренний продукт на душу населения, общий объем инвестиций в процентах от валового внутреннего продукта [5].

Важной проблемой, с которой сталкиваются эксперты и аналитики при попытке оценить политические риски, является проблема отсутствия необходимого объема репрезентативной статистической информации о наступлении тех или иных рискованных случаев, связанных с действием политических факторов. Ввиду невозможности сформировать выборку, обеспечивающую должный уровень надежности результатов исследования, применение статистических или эконометрических методов при оценке политических рисков становится довольно ограниченным.

Достоинство количественного подхода – наличие возможности сравнивать разные страны и регионы по степени риска, используя какой-то единый числовой фактор риска, которые суммирует относительное влияние определенных индикаторов.

Вместе с качественными и количественными методиками анализа политических рисков, на практике используется комбинированный подход. Комбинированный подход в определенной степени позволяет соединить субъективное восприятие среды с количественным анализом объективных

данных. Это важно для более точного формирования оценок политического риска. Появление этого подхода связано с тем, что политический риск представляет собой многоаспектный, сложный, противоречивый феномен, требующий для своего изучения гибкой прогнозной методикой, которая могла бы интегрировать в себя разные методы [6].

Комбинированные методы используют в своей инструментарию, как экспертные оценки, так и анализ объективных количественных показателей. В рамках данного метода проводится анализ построения индекса страны на основе двух базовых индикаторов:

- численные показатели (используется статистико-экономический анализ для определения веса переменных);
- экспертные оценки качественных показателей (например, социально-политического развития).

Тем самым общий вес переменных анализируется и связывается с экспертными оценками. Полученные результаты, в конечном счете, сводятся в итоговый индекс.

В качестве примера следует отметить деятельность зарубежной транснациональной компания Futures Group Company, которая в своей работе использовала комбинированный подход в оценке политического риска. Один из докладов этой компании называется Political Stability Prospects. Он сочетает в себе данные наблюдений в формальных моделях с экспертными оценками. Оценка производится поэтапно. На первом этапе специалисты компании разрабатывают «исторический индекс» политической стабильности, основанный на измерениях частоты дестабилизирующих ситуаций в стране и экономических отклонениях, ведущих к политической нестабильности [7].

Индексы выводятся в результате экспертных заключений о вероятных неблагоприятных событиях в политической сфере и данных наблюдений в формальных моделях. На следующем этапе оба индекса соединяются в единый индекс политической нестабильности, который выражается в процентах. Прогнозирование риска включает в себя экстраполяцию индекса политической нестабильности, наделяя наиболее свежие данные более высокими весами.

Помимо количественного, качественного и комбинированного подходов в настоящее время на практике широко используются модели аналитического агентства PRS Group. Это модель PRS и модель International Country Risk Guide (ICRG). И первая и вторая модели в целом характеризуют инвестиционную среду и в то же время построены таким образом, что легко адаптируются к отдельным инвестиционным проектам.

Модель PRS рассчитывает риск для инвесторов на двух стадиях. Сначала распознавая три наиболее вероятных сценария развития политической ситуации для каждой страны в течение двух периодов времени, а затем

начисляя вероятность развития ситуации по каждому из сценариев в течение 18 месяцев и 5 лет. Для каждого сценария развития политической ситуации в стране эксперты устанавливают уровень возможных изменений в «политическом беспорядке» (political turmoil) и степень каждого из 11 типов правительственного вмешательства, которые могут повлиять на инвестиционный климат. Общая вероятность отрицательных изменений в политическом режиме и факторах, оказывающих влияние на бизнес, принимаются за 100%. Вероятности суммируются и затем преобразовываются в индексы (буквы): от А+ до D для каждого из трех инвестиционных секторов: финансовые операции (банковская сфера), иностранные прямые инвестиции и экспорт в рынок страны [8].

Аналитический продукт, выпускаемый PRS Group, представляет собой отчет, который содержит 70 страниц и включает в себя комментарии и анализ, основанный на недавних событиях, профили ключевых политических «игроков», всесторонний анализ всех сценариев развития прогноза. Кроме того, это описание исторического и политического фона и данные относительно правительственных, политических институтов, окружающей среды и ключевых секторов экономики. Отчет содержит информацию о 17 факторах, определяющих уровень политического риска, и прогноз по их возможному изменению (12 из них составляют 18 месячный прогноз, плюс 5, которые добавляются для составления 5-летнего прогноза).

Среди факторов, учитываемых при составлении 18 месячного прогноза, есть следующие: «политический беспорядок»; ограничение иностранной коммерческой деятельности; ограничение на владение иностранным капиталом частной собственностью в данной стране; дискриминация налогообложения (формальная и неформальная); валютный контроль; барьеры импорта; задержки оплаты; финансовое и денежно-кредитное расширение; тарифные барьеры; ограничения по возмещению (формальные и неформальные правила, касающиеся прибыли, дивидендов и вложения капитала); трудовая политика; иностранный долг.

Также четыре дополнительных фактора, используемые для построения 5 летнего прогноза: инвестиционные ограничения; торговые ограничения; внутренние экономические проблемы; внешние экономические проблемы.

PRS использует эти 17 факторов для определения суммарного текущего уровня риска, сначала определяя уровень рисков для каждого из факторов, а затем прогнозируя изменение уровня риска в каждом из трех наиболее вероятных сценариев политической ситуации. Для начисления суммарного рейтинга политического риска используются числовые эквиваленты вероятностей роста уровня риска по каждому из факторов.

Индекс International Country Risk Guide рассчитывается по трем категориям: политический риск, экономический риск, финансовый риск,

который складывается из трех отдельных рейтингов по каждой категории. Политический риск составляет 100 пунктов, финансовый и экономический по 50 пунктов соответственно. Индекс странового риска складывается из суммы трех индексов, разделенной на два. «Очень низкий уровень риска» считается от 80 до 100 пунктов, в свою очередь «очень высокий уровень риска» – от 0 до 49.5. Оценка уровня политического риска включает в себя анализ 12 переменных, которые имеют различный удельный вес.

Отчет International Country Risk Guide включает в себя анализ текущей ситуации, годовой прогноз и пятилетний прогноз. Анализируются два сценария: «лучший» и «худший», для того чтобы менеджеры могли составить представление о будущем и застраховать инвестиции. Отчеты International Country Risk Guide ежемесячно пишутся по 140 странам и доступны в режиме онлайн. Политический риск определяется по 12 компонентам, экономический и финансовый – 5. Всего в итоге выходит 22 компонента [9].

К политическим компонентам, определяющим политическую стабильность, относят следующие факторы. Это политическая стабильность, социально-экономические условия, инвестиционный профиль, внутренние конфликты, внешние конфликты, коррупция, участие вооруженных сил в политике, религиозная напряженность, общественный порядок, этническая напряженность, демократическая ответственность, качество бюрократии.

К финансовой составляющей относят: иностранный долг как процент от валового внутреннего продукта; иностранное долговое обслуживание как процент от экспорта товаров и услуг; текущий счет как процент от экспорта товаров и услуг; чистая ликвидность; стабильность обменного курса.

К экономической составляющей относится: валовой внутренний продукт на душу населения; реальный ежегодный рост валового внутреннего продукта; ежегодный рост инфляции; баланс бюджета как процент от валового внутреннего продукта; баланс текущего счета как процент валового внутреннего продукта.

Каждому компоненту начисляется числовая ценность – пункты риска. Чем больше число пунктов, тем ниже потенциальный риск. Таким образом, определяется удельный вес каждого фактора (общая сумма пунктов по всем 22 критериям: 200). Пункты риска, начисленные каждому компоненту риска или показатель, рассчитанный для каждой категории риска, или показатель суммарного риска выявляют степень риска. В каждом случае, чем выше число, тем ниже риск. Это позволяет определить степень риска в рамках единственного компонента риска, категории риска или суммарного риска. Оценки политического риска производятся на основе субъективного анализа доступной информации, в то время как финансовые и экономические оценки риска – на основе относительно объективных данных [10].

Таким образом, было рассмотрено основное содержание методологии оценки политических рисков. В контексте общих методологических принципов исследованы основные характеристики существующих подходов. Проанализированы качественные, количественные, комбинированные методы оценки политических рисков. Более подробно раскрыты современные западные модели анализа политических рисков. Это модели Коплина-О'Лири, PSSI (Political System Stability Index), экологический подход Г. Кнудсена, модель PRS и модель International Country Risk Guide.

Каждый метод оценки политических рисков имеет свои как определенные преимущества, так и недостатки. Так, преимущество количественного метода заключается в том, что той или иной компании удается довольно быстро просмотреть факторы или переменные, и найти в них какие-то внутренние взаимосвязи. Однако, при применении данного метода, теряются некоторые детали, которые, в конечном счете, могут быть очень важны с точки зрения обобщения данной проблемы. Безусловно, заслуживает внимания комбинированный подход, который характеризуется большей гибкостью и обладает способностью интегрировать в себе различные методики. Учитывая ускоренные процессы интернационализации, глобализации и транснационализации, применение его на практике является уместным.

В заключение следует отметить, что современные процессы, связанные с глобальным финансово-экономическим кризисом, мировой политической и социальной нестабильностью, процессами дестабилизации в целом ряде регионов мира, актуализировали проблему изучения методик оценки политических рисков. Более того, в настоящее время возникает необходимость улучшения методик не только оценки политических рисков, но прогнозирования и предсказания будущих событий (как на краткосрочную, так и долгосрочную перспективу). В этой связи, требуются более гибкие модели оценки политических рисков, которые могли бы применяться в текущих политических, социальных, экономических процессах.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

- 1 **Бычков, Д. В.** Методы и прикладные модели анализа и оценки политических рисков // Вестник РУДН, – 2008. – № 3. – С. 70-78.
- 2 **Матвиенко, Ю. И.** Политический риск: о некоторых методах и прикладных моделях его анализа и изучения // Социология Власти. – 2012. – № 2. – С. 12-16.
- 3 **Решетников, Г. О.** Формализованные методы управления политическими рисками // Вестник МГИМО. – 2011. – № 4. – С. 163-170.

4 **Кузнецова, О.** Современные западные подходы к оценке международных политических рисков // Аналитические призмы. – 2004. – № 4. – С. 43-54.

5 **Соколов, А. В.** Политический риск от теории к практике // Поколение. – 2009. – 136 с.

6 **Крохина, Е.** Технология риск-менеджмента // Власть. – 2006. – № 8. – С. 25-30.

7 **Джус, И. В.** Политические риски: Оценка, анализ, управление рисками. М.: ИМЭМ РАН, 2002. – 199 с.

8 **Островская, Э.** Риск инвестиционных проектов. – М.: ЗАО Издательство экономика, 2004. – 269 с.

9 **Плясуля, Г. И.** Анализ политического риска. – Новосибирск, 2003. – 284 с.

10 **Брга, А.** Политические риски: основные подходы исследования и управления // Безопасность Евразии. – 2005. – № 2. – С. 653-657.

Материал поступил в редакцию 02.07.15.

A. E. Toktushakov

Саяси тәуекелдер: зерттеудің негізгі тәсілдері мен талдау әдістері

С. Торайғыров атындағы Павлодар мемлекеттік университеті,
Павлодар қ.

Материал 02.07.15 редакцияға түсті.

A. E. Toktushakov

Political risk: basic research approaches and methods of analysis

S. Toraighyrov Pavlodar State University, Pavlodar

Material received on 02.07.15.

Бұл мақалада саяси тәуекел зерттеу негізгі тәсілдері қарастырылған. Сапалы, саяси тәуекелдерді сандық, аралас әдістері бағалау көрсетілген. Талдау және саяси тәуекелдерді бағалау қазіргі заманғы батыс үлгілерін талдау бейнеленген.

In this article the main approaches of the study of political risk. The qualitative, quantitative, mixed methods evaluation of political risks. Analyzed modern western models of analysis and evaluation of political risks.

УДК 328.185

Л. С. Дубовицкая, О. Б. Дубовицкая

Павлодарский государственный университет имени С. Торайгырова,
г. Павлодар

АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ ПРАВОВОГО МЕХАНИЗМА ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ КОРРУПЦИИ

Целью научной работы является: решение наиболее значимых теоретических и практических проблем, обусловленных концептуальными направлениями борьбы с коррупционными и должностными преступлениями; систематизация современных теоретических взглядов и идей, связанных с антикоррупционной деятельностью, а также разработка на данной основе научно-обоснованных путей и методов дальнейшего совершенствования антикоррупционной деятельности.

Ключевые слова: Коррупция, коррупционные преступления, должностные преступления, противодействия коррупции, борьба с коррупцией.

В научной, учебной и общественно-публицистической литературе существуют различные определения коррупции. Толковый словарь русского языка характеризует коррупцию как подкуп взятками, продажность должностных лиц, политических деятелей [1, с. 292]. Это понятие включает в себя взяточничество (дачу вознаграждения для совершения лица с позиции долга), nepotизм (замещение по протекции доходных или выгодных должностей родственниками или «своими людьми») и незаконное присвоение публичных средств для частного использования.

Коррупция – сложное социальное и правовое явление и понятие. Многие исследователи подчеркивают комплексный, системный характер этого явления и понятия. Справедливо связывают его со всеми социальными процессами данного общества, с учетом социально-политических, демографических, национально-психологических и этнических особенностей конкретной страны или государства. Некоторые исследователи говорят о коррупции как о целой относительно самостоятельной правовой науке и учебной дисциплине – корруптологии, вкладывая в это понятие «пути

совершенствования уголовной политики и законодательства о воздействии на организованную преступность и коррупцию» [2].

Рассматривая коррупцию как социальное явление, возникает закономерный вопрос: почему она существует? В чем причины, порождающие ее? В отечественной философской науке под причинностью (от лат. – *causa*) принято понимать объективную связь между явлениями, одно из которых – причина – при определенных условиях порождает другое – следствие [3]. Исходя из этого философского положения, в отечественной криминологии утвердилось мнение, что под причинами как преступности в целом, так и коррупции, следует понимать те социальные явления, которые порождают и воспроизводят преступность и преступления как свое закономерное следствие.

В переводе с латинского «коррупция» (*«corruptio»*) означает «подкуп», «порча», «упадок», «совращение». Общепринятое понятие коррупции закреплено в словаре русского языка: «Коррупция – моральное разложение должностных лиц и политиков, выражающееся в незаконном обогащении, взяточничестве, хищении и срастании с мафиозными структурами» [4].

В справочной литературе обычно выделяются две составляющие понятия коррупции:

1) разложение экономической и политической систем в государстве, выражающееся в продажности должностных лиц и общественных деятелей;

2) преступление, выражающееся в использовании должностным лицом прав, предоставляемых ему по должности, в целях личного обогащения [5]. Нисколько не претендуя на всеобъемлющий охват такого сложного социального явления, как коррупция, выделим основные связанные с ней проблемы. Публичная власть и коррупция [6].

На наш взгляд, многие ученые сходятся во мнении, что коррупция как социальное явление возникла одновременно с государством и прошла длительный путь эволюции. «Коррупция является обратной стороной деятельности любого централизованного государства, которое претендует на широкий учет и контроль» [7].

Злоупотребление должностными полномочиями (ст. 307 УК РК) – это использование лицом, уполномоченным на выполнение государственных функций, либо приравненным к нему лицом своих служебных полномочий вопреки интересам службы в целях извлечения выгод и преимуществ для себя или других лиц или организаций либо нанесения вреда другим лицам или организациям, если это повлекло существенное нарушение прав и законных интересов граждан или организаций либо охраняемых законом интересов общества или государства наказывается штрафом в размере от ста до двухсот месячных расчетных показателей или в размере заработной платы или иного дохода осужденного за период от одного до двух месяцев

либо лишением права занимать определенные должности или заниматься определенной деятельностью на срок до трех лет, либо арестом на срок до четырех месяцев, либо лишением свободы на срок до двух лет [8].

Коррупция обусловлена тем, что ее общественная опасность нередко переплетается с совершением других корыстных преступлений, чаще всего с хищением чужого имущества. Посягая на нормальную деятельность государственного аппарата, коррупция и взяточничество к тому же подрывают их авторитет. В связи с этим дискредитируют органы власти и управления, что ведет к нарушениям принципа социальной справедливости и законности.

Связь между коррупцией и порождающими ее проблемами двусторонняя. С одной стороны, эти проблемы усугубляют коррупцию, а их решение может способствовать уменьшению коррумпированности, а с другой – масштабная коррупция консервирует и обостряет проблемы переходного периода, мешает их решению. Отсюда следует, что во-первых, уменьшить и ограничить коррупцию можно, только одновременно решая проблемы и условия ее порождающие, и, во-вторых, решению этих проблем будет способствовать противодействие коррупции со всей решительностью и по всем направлениям.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1 Коррупция в сфере государственного управления //Резолюция Восьмого Конгресса ООН по предупреждению преступности и обращению с правонарушителями. – Нью-Йорк, 1990. – С. 150-153.

2 **Иванов, А. М.** Корруптология – правовая наука и учебная дисциплина: путь совершенствования уголовной политики и законодательства о воздействии на организованную преступность и коррупцию. – Владивосток, 2002. – С. 2.

3 **Абдрахманов, С. З.** Субъект коррупционных преступлений (уголовно-правовые и криминологические аспекты): Автореф. канд. юрид. наук. – Караганда, 2002. – 11 с.

4 См.: **Ожегов, С. И. и Шведова, Н. Ю.** Толковый словарь русского языка // Российская АН. Институт русского языка им. В. В. Виноградова. – М. : Азбуковник, 1997. – С. 298.

5 См.: Политология: Словарь-справочник / М. А. Василик, М. С. Вершинин и др. М. : Гардарики, 2001. – С. 124.

6 **Минаков, П. А.** Публичная власть и коррупция // Право и политика, 2007. – № 3. – С. 15.

7 См.: **Латов, Ю. В., Ковалев, С. Н.** Теневая экономика: Учебное пособие для вузов. – М. : Норма, 2006. – С. 58, такие же мысли высказывают

Попов Ю. Н., Тарасов М. Е. Теневая экономика в системе рыночного хозяйства: Учебник. – М. : Дело, 2005. – С. 76.

8 **Агыбаев, А.** Отчет по теме фундаментального исследования: «Уголовно-правовые и криминологические проблемы борьбы с коррупцией». Материалы науч.- практ. конференции. – Алматы, 2002. – С. 3-4.

Материал поступил в редакцию 02.07.15.

Л. С. Дубовицкая, О. Б. Дубовицкая

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы әрекеттің құқықтық тетігінің көкейкесті мәселелері

С. Торайғыров атындағы Павлодар мемлекеттік университеті,
Павлодар қ.

Материал 02.07.15 редакцияға түсті.

L. S. Dubovitskaya, O. B. Dubovitskaya

Pressing questions of legal mechanism of counteraction to corruption

S. Toraihyrov Pavlodar State University, Pavlodar.

Material received on 02.07.15.

Аталған ғылыми жұмыста жемқорлықтың алдын-алу мәселелерін жетілдіру және оны құқық қорғау органдарының қызметкерлерінің тәжірибесінде қолдану тиімділігін арттыру жолдары теориялық тұрғыдан қарастырылған. Сондай-ақ жемқорлықпен күрес және оның алдын-алу шараларын жаңғырту бойынша ұсыныс сипатындағы тұжырымдарды жасау және заңдарға енгізу мәселелері қарастырылған.

The aim of the research is decision of the most important theoretical and practical problems, arising from the conceptual directions of the fight against corruption and misconduct of duties; systematization of the modern theoretical views and ideas related to anti-corruption activities, as well as development on this basis of evidence-based ways and means to further improve the anti-corruption activities.

Н. Дюсебаев

магистрант, Қазақстан Республикасы Президентінің жанындағы Мемлекеттік басқару академиясы Сот төрелігі институты, Астана қ.

ЖАЛҒАН КӘСІПКЕРЛІК МЫСАЛЫНДА КӘСІПКЕРЛІК ҚЫЗМЕТТІ ЖҮРГІЗУДІҢ ҚАҒИДАТТАРЫН БҰЗАТЫН ҚЫЛМЫСТАРДЫ ҚЫЛМЫСТЫҚ-ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕТТЕУДІҢ ШЕТЕЛДІК ТӘЖІРИБЕСІ

Аталмыш мақалада жалған кәсіпкерлік мысалында кәсіпкерлік қызметті жүргізудің қағидаттарын бұзатын қылмыстарды қылмыстық-құқықтық реттеудің шетелдік тәжірибесі АҚШ, Ұлы Британия, Франция, Германия, Швеция, Жапония сынды елдердің тәжірибесінде қарастырылған.

Сонымен қатар 2014 жылы өзгерістер енгізілген Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексіндегі жалған кәсіпкерлікпен байланысты қылмыстарға қатысты баптарға талдау жасалынған.

Кілтті сөздер: жалған кәсіпкерлік, қылмыс, қағидат, қылмыстық-құқықтық реттеу, шетелдік тәжірибе, қылмыстық баптар.

Экономикалық қылмыстармен күрес мәселесі тек отандық құқықтанушылар үшін өзекті ғана емес, сонымен қатар шет мемлекеттер тәжірибесі мен заңнамасы үшін аса өзекті.

Оның қызметінің жағымсыз салдарын азайтумен сипатталатын экономикалық қылмыстармен күрес, ұлттық экономика үшін кешенді тәсілмен қарау керектігін дәлелдейді, ол өзіне экономикалық, әлеуметтік, ұйымдастырушылық-басқарушылық, қылмыстық-құқықтық (салмақталған қылмыстық саясат пен қолайлы қылмыстық заңнамамен анықталатын), әкімшілік-құқықтық, жедел іздестіру, идеологиялық және халықаралық шараларды біріктіруі керек [1].

Экономикадағы әкімшілік-жетекшілік әдістерден еркін нарыққа қазіргі таңда өту бірқатар қылмыстар құрамын қылмыссыздандыру (алыпсатарлық, жеке кәсіпкерлік қызмет) және экономикалық қарым-қатынастарды қылмыстандырумен (кенес дәуіріндегі Қазақстанның бұрынғы қылмыстық заңнамасы үшін тіптен таныс емес жаңа қылмыстық-құқықтық деликттердің пайда болуы) бірге жүргізіліп отыр. Б. В. Волженкин дұрыс атап өткендей: «Әрбір елдің заңнамасы экономикалық және әлеуметтік дамудың нақты ерекшеліктерін, қылмыстардың сипаттамаларын, тарихи тәжірибені және

дәстүрлерді, сонымен бірге, құқықтық дәстүрлерді, ұлттық психологияның және т.б. ерекшеліктерін ескеруі қажет» [2].

Кәсіпкерлік қызметті жүргізудің ережелері мен қағидаттарын бұзатын қылмыстардың жіктелімін қарастырайық.

Қазақстандық құқықтанушы Қ. И. Оспанов кәсіпкерлік қызметті жүргізудің келесі қағидаттарын атайды:

Кәсіпкерлік қызметтің еркіндігі;

Кәсіпкерлік қызметте қолданылатын түрлі меншік формаларының заң алдында теңдегі;

Бәсекелестіктің және монополиялық қызметтің еркіндігі;

Кәсіпкерлік қызметтің мақсаты ретінде пайда алу;

Кәсіпкерлік қызметтегі заңдылық;

Кәсіпкерлік қызметті мемлекеттің реттеуі [3].

Кәсіпкерлік қызметті және басқа да экономикалық қызметті жүзеге асырудың бекітілген жалпы қағидаттарын бұзатын қылмыстарға Б. В. Волженкин жіктелімі бойынша келесілер жатады:

Заңсыз кәсіпкерлік;

Заңсыз банктік қызмет;

Жалған кәсіпкерлік;

Заңсыз жолмен табылған ақшалай қаражатты немесе басқа мүлікті заңдастыру (ізін жасыру).

Экономикалық қылмыстар жөніндегі Еуропа Кеңесі мамандары тобымен келесі құқыққа қайшы істер бекітілді: «монополиялық қылмыстар; ұйымдардың алаяқтығы; сенімді теріс пайдалану, параға сатып алу; сандық айла-амал; жалған ұйымдар; бухгалтерлік құжаттарды бұрмалау; экономикалық талаптар мен стандарттарды бұзу; тауарларды сипаттаудағы қасақана олқылық; бәсекелестіктегі опасыздық; қаржылық бұзушылықтар; әлеуметтік қажеттіліктер үшін салықтан жалтару; кедендік бұзушылықтар; валюталық айла-амал; биржалық және банктік бұзушылықтар; қоршаған ортаға зиян келтіретін бұзушылықтар; ақшаның ізін жасырудың түрлі әдістері» [4].

Аталмыш экономикалық қылмыстардың ішінде «жалған ұйымдар» және «ұйымдар алаяқтығы» әлеуметтік қауіп-қатері дәрежесі бойынша отандық жалған кәсіпкерлікпен ұқсас.

Жалған кәсіпкерлік мысалында ҚР экономикалық қылмыстарды қылмыстық-құқықтық реттеу ерекшеліктерін қарастырайық.

ҚР жаңа қылмыстық кодексінің 215-бабына сәйкес «жалған кәсіпкерлік, яғни кәсіпкерлік қызметті жүзеге асыру ниетінсіз, кредиттерді заңсыз алу немесе салықтан босату немесе тыйым салынған қызметті жасыру немесе өзге де мүліктік пайда алу мақсатында немесе осындай әрекеттердің жасалуына жәрдемдесу мақсатында жеке кәсіпкерлік субъектісін құру не

басқа заңды тұлғалардың олардың шешімдерін айқындау құқығын беретін акцияларын (қатысу үлестерін, пайларын) иемдену, сол сияқты оларға басшылық ету болып табылады» [6].

Жалған кәсіпкерлік екі мың айлық есептік көрсеткішке дейінгі мөлшерде айыппұл салуға не аталған мөлшерде түзеу жұмыстарына не екі жылға дейінгі мерзімге бас бостандығын шектеуге не сол мерзімге бас бостандығынан айыруға жазаланады:

Мынадай:

1) бірнеше рет;
2) адамдар тобының алдын ала сөз байласуымен;
3) мемлекеттік функцияларды орындауға уәкілеттік берілген адам не оған теңестірілген адам не лауазымды адам не жауапты мемлекеттік лауазымды атқаратын адам жасаған дәл сол іс-әрекеттер, егер олар өзінің қызмет бабын пайдалануымен ұштасса;

4) басқа жеке (заңды) тұлғаның келісімінсіз оның құжаттарын, не жалған құжаттар пайдаланып жасалған дәл сол іс-әрекеттер - мүлкі тәркіленіп, ал 3) тармақта көзделген жағдайларда белгілі бір лауазымдарды атқару немесе белгілі бір қызметпен айналысу құқығынан өмір бойына айыра отырып, үш мыңнан жеті мың айлық есептік көрсеткішке дейінгі мөлшерде айыппұл салуға не сол мөлшерде түзету жұмыстарына не үш жылдан жеті жылға дейінгі мерзімге бас бостандығын шектеуге не сол мерзімге бас бостандығынан айыруға жазаланады.

Осы баптың бірінші немесе екінші бөліктерінде көзделген, қылмыстық топ жасаған немесе аса ірі залал келтірген іс-әрекеттер – мүлкі тәркіленіп, белгілі бір лауазымдарды атқару немесе белгілі бір қызметпен айналысу құқығынан өмір бойына айыра отырып немесе онсыз, жеті жылдан он жылға дейінгі мерзімге бас бостандығынан айыруға жазаланады.

Қазақстанның Заңнамасында жалған кәсіпкерліктің әлемдік тәжірибеде қайталанбас болып табылатын тұжырымдамасы бар. Ол құқық қорғаушы органдарға келесі жаза қолдануға мүмкіндік береді:

- Заңды тұлғаны немесе кәсіпкерді жалған кәсіпкерлік иесі деп жариялау, оның нәтижесінде компанияның тіркелуі және компания қатысқан барлық құқықтық қатынастар (яғни келісім-шарттар, соның ішінде заң аясында қызмет жасайтын салықтөлеушілермен де) күшін жояды;

- Корпоративтік табыс салығы үшін алынбаған, осындай ұйым жүзеге асырған сатып алу шығындарын сатып алушыларға жариялау, ал тиісті «кіріс-шығыс» ҚҚС сомаларын - есепке алудан шығарып тастау;

- Қылмыстық заңнамаға сәйкес осындай субъектіні құруға және басқаруға қатысқан тұлғаларды қудалау.

АҚШ, Ұлы Британия, Франция, Германия, Швеция, Жапония елдерінің қылмыстық заңнамасын салыстырмалы талдау аталмыш елдерде жалған

кәсіпкерлік үшін жауапкершілік қарастырылған арнайы норманың жоқтығын көрсетеді. Алаяқтық пен сенімді теріс пайдалану үшін жауапкершілікті реттейтін бірқатар нормаларда аталмыш қылмыс түрлері үшін қылмыстық жауапкершілік қарастырылған. Бізге аян болғандай, кейбір шет мемлекеттердің қылмыстық заңнамасы кодтандырылған, сәйкес қылмыстық-құқықтық нормаларды басқа актілерде, мысалы, экономикалық заңнамада, табуға болады [2].

Экономикалық қызметті реттейтін шетелдік заңнама АҚШ-та корпоративтік құқықтың, Жапонияда шаруашылық, шаруашылық-қылмыстық құқықтың, Францияда экономикалық құқықтың, Ұлы Британия мен Германияда акционерлік құқықтың бар екендігін жеткілікті кең көрсетеді.

Жоғарыда аталған заңнамаға сәйкес кәсіпкерлік қызметпен айналысатын тұлғалар мен ұйымдар қызметін тіркеуге алу және лицензиялау жүзеге асырылады, сонымен қатар олармен реттелетін нормаларды бұзған жағдайда жауапкершілік тағайындалады. Экономикалық қызмет саласын реттейтін шетелдік заңнамаларда «заңды жауапкершіліктің кең шоғырын ұсынатын және түрлі органдармен қабылданатын түрлі нормативтік актілермен қарастырылған әкімшілік, қылмыстық, кәсіпкерлік, азаматтық құқықтық нормалар өзара тығыз араласып кеткен» [7].

Алдын-ала бақылауға сүйене отырып, ҚР ҚК қарастырылған жазалар халықаралық тәжірибелермен салыстырғанда айтарлықтай қатал емес (мысалы салыстырғанда, Сингапурда төленбеген салық сомасына міндетті айыппұл 300%-400% және қосымша айыппұл 50 000 сингапурлық долларға дейін жетеді, сонымен қатар бас бостандығынан айыру да мүмкін). Бұл құқыққа қайшы істі жүзеге асырғаннан түсетін пайда кей жағдайларда ғана нақты болатын жазадан асуы мүмкін дегенді білдіреді.

Қазақстандық «жалған кәсіпкерлік» түсінігінің аналогы болып шет мемлекеттерде «fraudulent trading» табылады, яғни «кәсіпорынның контрагенттерін немесе басқа да үшінші тұлғаның контрагенттерін яки алаяқтық мақсатта кәсіпорын құру және кәсіпкерлік қызмет жүргізу жағдайы» деп анықталуы мүмкін «корпоративтік алаяқтық» немесе бизнесті жүргізудегі алаяқтық.

Әлемдегі жалған кәсіпкерлік концепциясы түрлі жолдармен реттеледі, дей тұрғанмен, маңызды фактор болып құқық қорғау органдарының олардың құқықтық жүйесінде қарастырылған салықтан жалтару және салықтық алаяқтықпен күрес жүргізу үшін тиімді құралдарының бар болуы табылады.

Ұлы Британияда 2006 жылы қабылданған алаяқтық туралы заң алаяқтықты қылмыстық іс ретінде анықтайды және оның үш түрін көрсетеді: адастыру арқылы алаяқтық, ақпаратты жасыру арқылы алаяқтық және өкілеттілікті теріс пайдалану арқылы алаяқтық. Сонымен қатар ол алаяқтықтың басқа да түрлеріне жаза бекітеді.

Ұлы Британиядағы қылмыстық сот төрелігі туралы заңдар (қоғамдық тәртіпте де) соттардың құзыретін, сот істерін жүргізу тәртібін, айыппұл мөлшерін, сонымен қатар сот төрелігін жүзеге асыру үшін қажетті басқа да тәртіптерді бекітеді. Осыған қарамастан, 1987 жылғы заң аса ірі көлемдегі алаяқтық жөніндегі Бас Прокурорға есеп беретін Бюро (Serious Fraud Office) құру үшін негіз болып табылады.

1987 жылғы қылмыстық сот төрелігі туралы Заңға сәйкес аса ірі көлемдегі алаяқтық жөніндегі Бюро директоры ірі алаяқтық немесе күрделі алаяқтық схемасы туралы куә болатын кез келген фактілерді тергеу жөнінде құзыреті бар. Тергеу нәтижесі бойынша Бюро директоры құжаттарды сотқа жібереді, оның шешімімен кәсіпорын алаяқтық деп танылып және кейіннен жабылуы мүмкін [8].

АҚШ-та «жалған кәсіпкерлік» тікелей түсінігі, Нью-Йорк штатының заңнамасына бірдей, мүлдем қарастырылмаған. Аса жақын концепция ретінде «алаяқтықты», сонымен қатар жеке қылмыстарды құрайтын салықтан жалтаруды атап айтуға болады.

АҚШ-та құқық бұзушылықтар екі түрге бөлінеді, олар әкімшілік құқық бұзушылықтарға (misdemeanors) және қылмыстық істерге (felonies) жақын болып келеді. Федералдық заңнамаға сәйкес, әкімшілік құқық бұзушылықтар бір жылға дейін бас бостандығынан айыру жазасын қарастырады және үш дәрежеге бөлінеді (А,В,С). Қылмыстық істер ауырлығына байланысты бес дәрежеге бөлінеді және әдетте кем дегенде бір жыл федералдық түрмеде бас бостандығынан айырылады [9].

Біздің пікірімізше, жалған кәсіпкерлікке шетелде қолданылатын концептуалдық көзқарастың жағымды да жағымсыз да жақтарын қарастыру керек.

Жалған кәсіпкерлікпен күресте бес тәсілі қолданылады:

- Компания тіркелуін жарамсыз деп тану және оның барлық келісім-шарттарын жарамсыз деп табу;
- Құқық бұзушы-компанияларды тарату;
- Салық салудан жалтаруды болдырмауға бағытталған салықтық заңнамалардың жалпы қағидаттары мен тәртіптері негізінде салықтық пайданы ұсынудан бас тарту;
- Құқық бұзу туралы ақпараттандыру;
- Жазаларды қолдану.

Біздің түсінігімізше, қазіргі таңда Қазақстан бірінші тәсілді қолдануға күш салып отыр, ол екінші, үшінші және төртінші тәсіл сынды халықаралық тәжірибеде айтарлықтай кең қолданылмайды.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1 **Городецкий, А. Е.** О новых теоретических подходах и практике противодействия организованной экономической преступности //

Актуальные проблемы борьбы с организованной преступностью в сфере экономики: материалы Международной научно-практической конференции. - г. Москва. - 17 декабря 2009 года / под ред. А. Г. Хабибулина. М. : Академия экономической безопасности МВД России, 2010. - 524 с.

2 **Волженкин, Б. В.** Преступления в сфере экономической деятельности (экономические преступления). - СПб. : Изд-во «Юридический центр Пресс», 2002. - 641 с.

3 **Оспанов, Қ. И.** Құқық негіздері. Оқу құралы / Қ.И. Оспанов. - Алматы: Жеті жарғы, 2010. - 304 б.

4 **Волженкин, Б. В.** Экономические преступления. - СПб. : Издательство «Юридический центр Пресс», 1999. - 312 с.

5 **Тленчиева, Г. Д.** и др. Проблемы борьбы с экономической преступностью в Казахстане. - Алматы: Жеті-Жарғы, - 187 с.

6 Қазақстан Республикасының 2014 жылғы 3 шілдедегі № 226-V Қылмыстық кодексі (2014.07.11. берілген өзгерістер мен толықтырулармен) <http://online.zakon.kz>.

7 **Аистова, Л. С.** Незаконное предпринимательство. СПб. : Издательство «Юридический центр Пресс», 2002. - 283с.

8 <http://citywire.co.uk/money/tax-evasion-costs-treasury-15-times-more-than-benefit-fraud/a378274>.

9 <http://www.law.cornell.edu/uscode/text/18/3559>.

Материал 02.07.15 редакцияға түсті.

Н. Дюсебаев

Зарубежный опыт уголовно – правового регулирования преступлений, нарушающих принципы ведения предпринимательской деятельности на примере лжепредпринимательства

институт Правосудия академии Государственного управления при Президенте Республики Казахстан, г. Астана
Материал поступил в редакцию 02.07.15.

N. Dyussebayev

The international experience of criminal-legal regulation of crimes that violate the principles of doing business on the example of pseudo-entrepreneurship

Institute of Justice at the Academy of Public Administration under the President of the Republic of Kazakhstan, Astana.
Material received on 02.07.15.

В данной статье рассматривается зарубежный опыт уголовно - правового регулирования преступлений, нарушающих

принципы ведения предпринимательской деятельности на примере лжепредпринимательства на опыте стран как США, Великобритания, Франция, Германия, Швеция, Япония.

Кроме того, сделан анализ статей касательно преступлений связанных с лжепредпринимательством в измененном Уголовном кодексе Республики Казахстан от 2014 года.

This article examines the international experience of criminal-legal regulation of crimes that violate the principles of doing business on the example of pseudo-entrepreneurship on the experience of countries like USA, UK, France, Germany, Sweden, Japan.

In addition, the article gives an analysis of crime related to pseudo-entrepreneurship in the redesigned Criminal Code of the Republic of Kazakhstan of 2014.

ӘОЖ 342 (574)

Н. А. Кадралиева, А. Я. Мусаева, С. С. Суркова

М. Х. Дулати атындағы Тараз Мемлекеттік университеті, Тараз қ.

ҚАЗІРГІ ТАҢДА НОРМАТИВТІК АКТІЛЕРДІ ЖҮЙЕЛЕУДІҢ МАҢЫЗДЫЛЫҒЫ

Нормативтік құқықтық актілерді жүйелеу - ықшамдау, ретке келтіру, оны бірыңғай ішкі үйлесімді жүйеге түсіру дегенді білдіреді. Нормативтік-құқықтық актілерді жүйелеу құқықтық реттеуді одан әрі дамыту және жетілдіру, қоғамдық өмірдің қозғалысын, өзекті қажеттіліктерін оңтайлы да тиімді бейнелеу үшін керек. Заңдар мен өзге де актілердің түрлі ыңғайдағы жиынтықтарын, жинақтарын әзірлеу мен басып шығару әдістері берілген.

Ключевые слова: әдіс, жүйелеу, нормативтік-құқықтық актілер, заң.

Нормативтік құқықтық актілерді жүйелеу - ықшамдау, ретке келтіру, оны бірыңғай ішкі үйлесімді жүйеге түсіру дегенді білдіреді. Бұл орайда жүйелеу кезінде қолданылып жүрген қалыптарды ретке келтіру (күші жойылған жекелеген баптарды, тармақтарды, тармақшаларды, абзацтарды мәтіннен алып тастау және керісінше, оған кейінгі барлық өзгерісті, толықтыруды, осындай өзгерістер немесе толықтырулар енгізген актілер деректерін көрсете отырып енгізу; актіден қалыптық нұсқаулар жоқ бөліктерді алып тастау, мәтінінде мұндай бөліктердің болмау себептері туралы белгілер

жасау; қалыпты актіге қол қойған адамдар туралы мәліметтерді алып тастау, қолданылып жүрген актілерді заңдардың салалары бойынша болу ғана емес, заңдарды жаңарту (түрлі кодекстер, ережелер, жарғылар және т.б. жасау). Заңдарды жүйелеуді реттестіру, яғни заңдарды белгілі бір ретке келтіруге, қалыпты актілердің мазмұнын өзгертпей жиынтықтар мен жинақтар шығаруға және қолданылып жүрген құқық қалыбын белгілі бір мәселе бойынша тиісінше қайта қараумен байланысты қалыпты материалды тәртіптеуге, яғни кодификацияға бөлу заң әдебиетінде кеңінен мәлім әрі сырт кейпінде де қолданылып жүрген қалыпты реттеуді жинақтастырушы, сондай-ақ белгілі бір өзгерістерді, яғни өзгерістер енгізілген қағидатты сипаттағы жаңа қалыпты актілерді басып шығаруды білдіреді.

Нормативтік-құқықтық актілерді жүйелеу құқықтық реттеуді одан әрі дамыту және жетілдіру, қоғамдық өмірдің қозғалысын, өзекті қажеттіліктерін оңтайлы да тиімді бейнелеу үшін керек. Қалыпты құқықтық актілерді іздеудің оңайлылығына, олармен халықтың қалың бұқарасының, қоғамдық белсенділердің таныс болуына қол жеткізуде, жұртшылықтың құқықтық санасын өрістетуде, азаматтардың өз конституциялық құқықтарын пайдалануын және заңдық міндеттерін тиісінше орындауын, мемлекеттік аппараттың қызметін ойдағыдай қамтамасыз етуде, сондай-ақ қалыпты құқықтық актілерді есепке алу үшін жүйелеудің маңызы зор. Сөйтіп, қалыпты құқықтық актілерді жүйелеу демократияны дамыту мен жетілдіруге, заңдылықты, мемлекеттік және қоғамдық өмірді нығайтуға ықпал етеді.

Қазіргі құқық тәжірибесінде қалыпты құқықтық актілерді жүйелеудің төрт тәсілі қолданылады:

Заңдар мен өзге де актілердің түрлі ыңғайдағы жиынтықтарын, жинақтарын әзірлеу мен басып шығару (инкорпорация). Әдебиетте кездесетін ин корпорация ұғымын қорыта келе оның мынадай аса маңызды белгілерін тұжырымдауға болады:

- 1) жүйелеу түрлерінің бірі ретінде инкорпорацияның белгісі – қалыпты құқықтық актілерді тәртіпке келтіру болып табылады;
- 2) инкорпорация дегеніміз – қалыпты құқықтық актілерді әлдебір жүйе бойынша заң шығарушының жариялаған мәліметтері;
- 3) мұндай актілердің мазмұнындағы өзгерістердің көрсетілмеуі;
- 4) актілерге сыртқы редакциялық-техникалық өңдеу жүргізу: барлық соңғы шыққан актілерге өзгерістерді енгізу, лауазымды адамдардың қойған қолдарын алып тастау, күші жойылған деп танылған қалыпты емес, уақытша бөліктерді алып тастау және т.б.

Заңдарды инкорпорациялаудың ең қарапайым мысалы қолданылып жүрген акт мәтініне барлық кейінгі ресми өзгерістерін енгізіп, оны жаңа өзгертілген нұсқасында жариялау болып табылады.

Егер акт жаңа нұсқасында ресми басылымдарда жарияланатын болса, онда бұл әдіс қалыпты актілерді қайта жариялау деп аталады.

Белгілі бір ірі қалыпты құжаттарды немесе бүкіл заңдарды тұтастай өңдеп инкорпорациялау әлдеқайда терең әрі құқық қолдану тәжірибесінде мейлінше тиімді болып табылады. Мұндай инкорпорациялау қызметінің нәтижесінде пәндік, салалық, ведомстволық немесе өзге де қағидат бойынша заңдардың, басқа қалыпты құқықтық актілердің түрлі жинақтары мен жиынтықтары жасалады.

Сөйтіп, қалыпты құқықтық актіні жинаққа, жиынтыққа кіргізбес бұрын оны өңдеп алу қажет:

- күші жойылған жекелеген баптарды, тармақтарды, тармақшаларды, абзацтарды мәтіннен алып тастау керек және керісінше, кейінгі барлық өзгерістерді, толықтыруларды енгізген актілердің дерегін көрсете отырып, қосу қажет;

- актіден қалыпты нұсқаулары жоқ бөліктерін алып тас тап, мәтінде осы бөліктердің алыну себептері туралы ескертпе жасау керек;

- қалыпты актіге қол қойған адамдар туралы мәліметтер алынып қалады. қалыпты-құқықтық актілерді былайша сырттай өңдеу олардың қалыптық мазмұнын қозғамайды. құқық қалыптары ешқандай өзгертілмей, осы жүйелеу кезінде қандай күйде қолданыста болса, сол қалпында инкорпорацияланады. Бұл ретте қалыпты-құқықтық актілердің деректері, тармақтарының нөмірлері, абзацтары және Т.б. толық сақталады.

Оның нақ осы белгісі – актінің қалыптық мазмұнының өзгермей сақталуы - жүйелеудің әлдеқайда жетілген түрі ретінде инкорпорацияның консолидациядан (топтастырудан), кодификациядан (сұрыптаудан) және актілерді есепке алудан негізгі ерекшелігін білдіреді.

Заңдардың инкорпорациялануын сипаттаған кезде, әдетте, оның жалпы және жеке (материалдық көлемі бойынша); хронологиялық (тізбектік) және жүйелік (жүйелеу тәсілі бойынша); республикалық және ведомстволық (пән бойынша) ресми, жартылай ресми (официозный) және бейресми (заңдық табиғаты бойынша) болып бөлінеді.

Заңдарды жүйелеудің екінші түрі – кодификациялау (сұрыптау), өзінің кең ұғымында заңдарды жетілдірудің және тәртіпке келтірудің үлгілі әрі мейлінше тиімді нысанын білдіреді. Ол қоғамдық қатынастардың айтарлықтай ауқымды саласын реттеуші және әдетте, құқықтың белгілі бір саласын, қосалқы саласын, жеке құқық тұтқасын құрайтын қолданыстағы күллі қалыпты материалды терең де жан-жақты талдау және қайта қарау негізінде жүзеге асырылады. Жүргізілген талдау нәтижесіне сүйене отырып, заң шығарушы ғылыми өлшемдердің негізінде қоғамдық қатынастарды құқықтық реттеу қажеттілігіне қарай болашақ сұрыптаушы актінің тақырыбын айқындайды, уақыт тезінен өтіп, өзінің мәнін сақтап қал-

ған қолданыстағы қалыптық нұсқауларды тандап алады, сөйтіп, оларды сұрыптаушы актінің жобасына енгізеді, ескірген қалыптық ережелер мен әлдебір түзетулерді қажет ететін ережелерді анықтайды, қоғамдық өмірдің дамуындағы ағымдарды бейнелейтін жаңа нұсқауларды әзірлейді. Сонымен, дамыған құқықтық жүйеде сұрыптаушы акт, әдетте, тиісті мәселе бойынша барлық негізгі ережелерді өз бойына табиғи жинақта ған, оларды белгілі тәртіпке жүйелеген жиынтық акт болып табылады. Ол сонымен қатар, қоғамдық қатынастарды құқықтық реттеуге белгілі бір, кейде айтарлықтай елеулі өзгерістер және тың, ерекше ережелер де енгізеді, қолданылып жүрген заңдардың сапалы өңделген қорытпасына айналады. Сұрыптаушы актіні тиісті заң шығарушы орган бекітеді және бұл тұрғыда сұрыптау құқықты туындатудың негізгі нысандарының бірі болып табылады.

Сұрыптаушылық қызмет барысында жаңа құжатты бекітумен қатар, әдетте, сұрыпталған актіні қабылдаумен байланысты бұрын қолданылып келген қалыпты актілер және олардың іс жүзінде күші жойылмаған бөліктері күшін жоюға ұсынылады. Сондай-ақ егер жаңа сұрыпталған актінің қабылдануына орай белгілі бір түзетулер жасау қажеттігі туындаса, қолданылып жүрген актілерге енгізілетін өзгерістер әзірленеді. Сөйтіп, заңдарды ескірген, уақыт талабынан қалған, тиімділігі аз актілерден тазарту мәселесі шешіледі.

Құқықтық реттеуде тұжырымдаушы бола отырып, сұрыптау сонымен қатар қоғамдық қатынастарды құқықтық реттеу тәжірибесінде қоғамның соңғы қажеттіліктерін қанағаттандыру мақсатын да көздейді. Басқаша айтқанда, сұрыптау - белгілі бір қолданылып жүрген қалыптарды бекіту және оларды жүйелеу ғана емес, сонымен қатар жаңа құқықтық нұсқауларды әзірлеу, заңдардың мәтіндерін жетілдіру болып табылады. Сұрыптаудың нақ осы қасиеті оны құқықшығармашылық қызметтің мейлінше жетілген түрлерінің бірі ретінде қарастыруға мүмкіндік береді.

Сұрыптауды, әдетте, жүйелеу және ең бастысы – заң актілерін жетілдірумен байланыстырылады. Сондықтан оның нәтижелері тек өзіне тән ерекше қасиеттермен сипатталатын негізгі әрі мейлінше заң күші бар сұрыпталған акт түрінде көрінеді. Бұдан шығатын қорытынды, сұрыпталған актіде айтарлықтай ұзақ уақыт кезеңіне (белгілі бір болашаққа) арналған тұрақты қалыптар болуы тиіс. Сұрыпталған акт әрекетінің тиімділігі көп ретте сол қоғамдық қатынастар дамуының ағымын, оның қозғалысын заң шығарушы қаншалықты дәл ескертетініне байланысты болады.

Сұрыптаушы акт салыстырмалы алғанда дербес қалыпты нұсқауларды біркелкі түзілген жүйеге келтіре отырып, әдетте, қоғамдық қатынастардың белгілі бір саласын реттеуді жанартады. Оның бойында жаңалық сипаты міндетті түрде болады, өйткені сұрыптау кезінде қоғамдық қатынастарды құқықтық реттеудің белгілі бір аясына жаңа бөлшектер енгізіледі, заңдардағы

бос кеңістіктің, ақаулардың орны толтырылады. Сұрыптаушы акт жекелей алғанда ірілендірілген (топтастырылған) актіден осылай ерекшеленеді.

Қазақстан Республикасының құқық шығарушы органдары қабылдайтын сұрыпталған актілер қолданылып жүрген заңдардың негізін құрайды, бірақ ағымдық көлемі бойынша шағын заңдардың және өзге де қалыпты құқықтық актілердің кең шеңберін қабылдауға тосқауыл болмайды [8, с.87].

Заңдарды ретке келтірудің жоғарғы нысаны, оны жаппай сұрыптау болып табылады, тиісті мемлекет өкіметі жоғарғы органның (не өкімет пен басқарудың) барлық жаңартылған және белгілі бір ғылыми негізделген жүйе бойынша түзілген қалыпты нұсқауларын қамтыған сұрыптау жүргізу негізінде заңдардың барлық саласында бірыңғай кең ауқымды акт (оны көбіне «кодекстердің кодексі» немесе «кодекстер жиынтығы» деп те атайды) жасалады. Республика заңдары дамуының қазіргі кезеңінде сұрыптаудың мұндай нысанына әзірге қол жете қоймас, бірақ оны келешекте ескеру қажет, сонда заңдардың барлық саласында өңделген, жаңартылған әрі осы заманғы бүкіл талапқа сай келетін сұрыпталған актілеріміз болады. Осы орайда құқықшығармашылығы барысында, мемлекеттік буындардың құқық қолдану қызметінде және қолданылып жүрген қалыптарды нақты құқықтық қатынастарда іске асыруда қалыпты құқықтық актілерді жүйелеудің күллі ұтымды тәсілін пайдалану өзекті мәселе болып қала береді.

Жүйелеудің үшінші түрі – консолидация (топтастыру), яғни қалыпты актілердің көптігін бір ірілендірілген актіге біріктіру. Жаңа іріленген акт оған енген қалыпты актілерді ауыстырады, өйткені, құқық шығарушы орган оны жаңадан қабылдап отыр және өзінің ресми деректері: атауы, қабылданған күні, нөмірі әрі лауазымды адамның қолы бар. Былайша айтқанда, топтастыру мемлекеттік органдардың құқық шығару қызметінің бір түрін білдіреді.

Соған қарамастан, бұл құқық шығарудың өзгеше тәсілі.

Оның басты ерекшелігі – топтастыру кезінде қоғамдық қатынастарды құқықтық реттеудің мазмұны өзгермейді. Бұрын қабылданған актілердің қалыпты нұсқаулары жаңа актіге өзгеріссіз біріктіріледі. Олар ең әрі кеткенде редакциялық жөндеуге түседі: қарама-қайшылықтары, қайталанулар, үздік-создықтығы жойылады, мазмұны ұқсас қалыпты нұсқаулар және Т.б. бір тармаққа жинақталады.

Топтастыру шаруашылықты басқару, салық салу, әкімшілік жауапкершілік мәселелері бойынша қалыпты актілерді тәртіпке келтіру мақсатында, бір сөзбен айтқанда, ондаған, жүздеген шашыранқы қалыпты нұсқауларды олардың мазмұнын өзгертпей біріктіруге болатын жердің бәрінде құқық шығару қызметінде пайдаланады.

Жүйелеудің төртінші түрі - қалыпты құқықтық актілерді есепке алу, яғни оларды жинау, сақтау және бақылау жағдайында ұстау, сондай-ак

есепке алынған құжаттар арасынан қажетті құқықтық ақпаратты табуды қамтамасыз ететін іздеу жүйесін жасауды білдіреді.

Есепке алудың негізгі міндеті құқықтық ақпараттарды жинау және қажеттісінен жедел іздеп табуға мүмкіндік беретін күйде ұстап тұру болып табылады. Есепке алуға болатын актілерді жинау түрлі тәсілдермен жүзеге асырылады. Олардың едәуір бөлігін қалыпты құқықтық актілерді ресми жариялайтын жинақтардан алуға болады.

Есепке алынған қалыпты актілер жиыны ақпарат қорын құрайды, қалыпты актілер онда белгілі бір тәртіпте сақталады. Бірнеше жүздеген немесе мыңдаған актіден тұратын қор, әдетте, заң шығарушылық буындар бойынша бөлімдерге бөлінеді. Актілер бөлімдер ішінде мерзімдік ретпен орналасады. Картотека бірыңғай сыныптау негізінде жүргізіледі. Заңдар салалары бойынша сыныптау бөлімдеріне, бөлімдер бөлімшелерге, ал кейінгісі қажетіне қарай жекелеген тармақтарға бөлінген.

Қандай қалыпты актілер қолданыста екенін, оларға қандай өзгерістер мен толықтырулар енгізілгенін білу үшін есепке алынған актілер мәтініне, кейінгі барлық өзгеріс пен толықтыру енгізіліп отырады, яғни олар бақыланған күйде ұсталып тұрады. Әлдебір мәселе (тақырып) бойынша қабылданған қалыпты құқықтық нұсқаманы тез тауып алу үшін ақпарат-іздеу жүйесі жасалады.

Іздеу мынадай түрде жүргізіледі:

1) құқықтық ақпаратқа туындаған қажеттілік қандай тақырыпты немесе қандай актілерді табуға жататыны жөнінде сұрақ түрінде рәсімделеді;

2) түскен сұрауға сай келетін әліпби-пән сөздігі немесе заңдар салаларының айдары бойынша тақырыптар тізбесі анықталады;

3) журнал бөлімдері немесе картотека айдарлары бойынша сұрау тақырыптарына сай келетін қалыптар бар қалыпты актілер анықталады;

4) берілген сұрауға сай келетін қалыптарды актілер мәтінінен оқу арқылы іріктеу жүзеге асырылады [9, с. 64].

Қазір басқару саласында осы заманғы техника, соның ішінде компьютер машиналары барған сайын кеңінен қолданылып жатқан кезде автоматты ақпарат іздеу жүйесін жасау үшін мол мүмкіншіліктер ашылуда. Қолмен іздеу жүйесінен автоматты іздеу жүйесінің артықшылығы – құқықтық ақпарат іздеуді айтарлықтай жетілдіреді және мемлекеттік буындар мен заңды тұлғалардың оған деген қажеттілігін мейлінше толық қанағаттандыруды қамтамасыз ете алады.

Қазіргі кезде Қазақстанда ведомстволық актілерді мемлекеттік тіркеу жолға қойылған. Мемлекеттік тіркеуге мынадай жағдайда тиісті ведомстволар өз актілерін жібере алады. Қалыпты актіге: 1) қалыпты актіні шығару негіздері (министрліктерді, мемлекеттік комитеттердің, ведомстволардың құзыреті, жоғары органның шешімі, т.б. жағдайлар); 2) осы мәселе жөнінде бұдан

бұрын қабылданған қалыпты актілер туралы және оларды өзгерту туралы ұсыныстардың қабылдануы немесе мемлекеттік тіркеуге ұсынылған актінің қабылдануына байланысты күші жойылған деп тану туралы мәліметтер көрсетілген анықтама тіркеледі. Бұл жұмысты Қазақстан Республикасы Әділет министрлігі министрліктердің, мемлекеттік комитеттер мен ведомстволардың қалыпты актілерді табыс еткен кезден бастап 30 күн ішінде жүзеге асырады. Егер қалыпты актіні қосымша зерделеу жүргізу және сарапшыларды тарту қажет болса ол тіркеу мерзімін ұзарта алады.

Қалыпты актіні тіркеуге мынадай жағдайда рұқсат берілмеуі мүмкін, егер ол:

- азаматтардың заңдарда белгіленген құқықтары мен бостандықтарына нұқсан келтірсе немесе оларға заңдарда көзделмеген міндеттерді жүктейтін болса;
- оны шығарған орган құзыретінің шегінен шығатын болса;
- мүдделі министрліктермен, мемлекеттік комитеттер және ведомстволармен келісілмеген болса, егер мұндай келісім міндетті түрде заңда айқындалып көрсетілсе. Тіркеуге рұқсат етілмеген қалыпты актілерді қазақстан Республикасының Әділет министрлігі оларды шығарған органға олардың заңға сәйкес келмейтіндігі туралы қорытындылармен бірге қайтарып береді. Бірақ бұл шешімге наразылық келтіріп, шағымдануларына болады.

Демек, есепке алуды құқықтық ақпаратқа өз қажеттілігін қанағаттандыру үшін не өзге субъектілерді құқықтық ақпаратпен қамтамасыз ету үшін іс жүзінде барлық мемлекеттік буын мен заңды тұлғаға сату мақсаттарында жүзеге асырады.

Сонымен, жүйелеу – бұл нормативтік актілерді реттеу, оларды белгілі бір жүйеге келтіру. Ол заңнаманы қолдану ыңғайлылығын арттыру үшін, көпшілікке түсінікті болуын қамтамасыз ету үшін қажет.

Сайып келгенде, нормативтік құқықтық актілерді жүйелеудің ерекшеліктері мынада:

1) әр мерзімде қолданыста жүрген актілерді бір-бірімен салыстыру және оларды талдау;

2) құқық нормаларының мазмұнындағы қарама-қайшылықты, құқықтағы ағаттылықты, бір мәселелерге арналған актілердің көптілігін жоюды, сонымен бірге ескірген нормаларды табу;

3) жаңа актілердің жобаларын дайындау, қолданылып жүрген актілерге өзгерістер мен толықтыру енгізу туралы ұсыныстарды әзірлеу;

4) жаңадан қабылданған актілер, өз күшін сақтайтын бұрынғы актілерді белгілі жүйеге топтастырып, заңдар жинағы мен жиынтықтарына жиыстыру.

Заңдарда жүйелеудің жеңілдеу ұғымы – бұл оларды ықшамдауға бағытталған қызметтің бағыты.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1 **Абсиметова, К. Д.** Актуальные проблемы применения нормативных постановлений судебными органами. В сб. материалов конференции «Юридическая природа нормативных постановлений Верховного Суда РК». – Астана, 2009. – С. 182.

2 **Власенко, Н. А.** Язык права. – Иркутск, 1997. – С. 143.

3 **Черданцев, Ф. Ф.** Юридические конструкции, их роль в науке и практике. // Правоведение, 1972. – № 3. – С.14.

4 Подробнее об этой проблеме см. в разделе «Актуальные проблемы применения нормативных постановлений судебными органами».

5 **Кашанина, Т. В.** Юридическая техника. – М., 2007. – С. 182–183.

6 **Тумов, В. В., Малиновская, Н. В.** Фикции как фактор становления иудейского и римского права// Вестник ВГУ. Серия право, 2008. – № 1. – С. 45–48.

7 **Кашанина, Т. В.** Юридическая техника. – М., 2007. – С. 190.

8 Нормативные постановления Верховного Суда Республики Казахстан. – Астана, 2009. – С. 85.

Материал 02.07.15 редакцияға түсті.

Н. А. Кадралиева, А. Я. Мусаева, С. С. Суркова

Значимость систематизации нормативных актов на сегодняшний день

Таразский государственный университет имени М. Х. Дулати, г. Тараз
Материал поступил в редакцию 02.07.15.

N. A. Kadraliyeva, A. Ya. Musaeva, S. S. Surkova

The importance of the legal regulations systematization today

M. Kh. Dulaty Taraz State University, Taraz.
Material received on 02.07.15.

В данной статье рассматривается значение систематизации, особенность, виды и методы нормативных актов. Систематизация нормативно-правовых актов правового регулирования, развития и совершенствования общественной жизни, настоятельная необходимость для оптимальных и эффективных потребностей визуализации.

In this article there is described the importance of organizing, features, types and methods of regulation. Systematization of the legal acts of legal regulation, development and improvement of social life, the urgent need for appropriate and effective visualization of legislation.

А. Ж. Кадыркулов

М. Х. Дулати атындағы Тараз мемлекеттік университеті, Тараз қ.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА КӘМЕЛЕТКЕ ТОЛМАҒАНДАРДЫҢ ҚҰҚЫҚ БҰЗУШЫЛЫҒЫН АЛДЫН АЛУҒА БАЙЛАНЫСТЫ ҚҰҚЫҚТЫҚ НОРМАЛАРДЫ ЖЕТІЛДІРУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Бұл мақалада Қазақстан Республикасында кәмелетке толмағандардың құқық бұзушылығын алдын алуға байланысты құқықтық нормаларды жетілдіру мәселелері қарастырылған.

Кілтті сөздер: кәмелетке толмағандар, құқық бұзушылық, құқықтық нормалар, ювеналды полиция, ювеналды сот, омбудсмен.

Кәмелетке толмағандар арасындағы құқық бұзушылықты алдын алу, қоғамдағы құқық бұзушылықтың алдын алудың аса маңызды аспектісі болып табылады.

Кезінде нарық заманының нарбелін қайыстырған қиыншылықтарына кезіктік, уақыт өзгеріп, ұрпақ ауысты дедік, әйтеуір еліміздің ертеңгі болашағынан саналатын жастар тәрбиесін уыстан шығарып алғанымызды күні бүгіндері кеш аңғарып отырмыз. Қазір сол Одақ тұсындағыдай қуатты жастар қозғалысын қанша жерден қалпына келтіреміз деп талпынғанымызбен ісіміз ілгерілемей, шатқаяқтап келеді. Сонау Кеңес заманындағы «Октябрат», «Пионер», «Комсомол» ұйымдарының жастар өмірінде қандай рөл атқарып, олардың патриоттық сезіміне қалай әсер еткендігін енді аңғарғандаймыз. Сол ұйымдарға кіру, галстугін, значогін тағу үлкен мәртебе болып, ал кіре алмағандары намыстанып, көңілдері құлазитын. Сәл тәртіп бұзғандары қоғам алдында жиналыс арқылы талқыланатын болған. Сол себепті осы секілді жастарды жинақтылыққа, білімге, тәрбиеге бастайтын ұйымдар – бірінші кезекте бой көтеруі қажет деп ойлаймын. Қазір де мұндай ұйымдар жоқ емес, айталық облысымыздағы көптеген мектептерде «Мирас» ұйымдары жұмыс жасауда. Осы секілді ұйымдар барлық мектептерде орын алса – мұның да тәрбиеге зор ықпалы болар еді.

Соңғы жылдары есепте тұрған жасөспірімдер саны да өскен. Бұған себеп, қит етіп, қия басқан тәртібі «қиын» баланың жауапкершілігін құқық қорғау органдарына ысырып тастайтын білім ошақтарының әрекеттері. Мысалға, осыдан 2 жыл бұрын Алматы қаласында колонияға жіберілген балалардың

ұзын саны 1600-ді маңайлаған екен. Береке бірлігі азайған отбасылардан шыққан 1200-ге жуық баланың есепке алынуының [1] өзі, құлықсыз жүргізілген тәлім-тәрбие мен мектептің ата-ананы кінәлап, немесе керісінше ата-аналар қауымының білім ошақтарын жазғырып, жасөспірімдер тағдырын ары-тарт, бері тартқа салып, қақпақыл ойнатуынан орын алып отырған жағдай екендігін еске салады. Ал, мектептердің қамқорлығы мен ата-анасының аялы алақанына зәру панасыз сәбилердің мынау тұрлаусыз тіршіліктен іздеп табатыны – қылмыс пен тәртібі темірдей қатал колониялар ғана.

Жасөспірімдер жасайтын жантүршігерлік қылмыстардың қаулап өсіп, нашақорлықтың дендеген дертке айналуы қалай десек те тәлімді тәрбиенің жоқтығы мен қамқорлықтың аздығынан.

Әйтпесе, түнгі клубтарда есірткі таратылып, ақылы компьютер клубтары жан дүниесі жақсылық деп соққан жасөспірімнің санасын жақсылықтан ада жат қылықтармен улар ма еді. Жастардың алды кісі өлтіріп, адам тонаса, соңы күн көріс үшін тәнін саудалап, жезөкшелікке түссе, бұл да өз кінәміз, қоғамымыздың қасіреті. Қазір Алматыдағы Абай мен Саин көшелері қиылысында былайғы жұрт «балалар бұрышы» деп атап кеткен, кішкентай жезөкшелердің тұратын мекен-жайы бар екендігін бөлкім біреу білсе де, біреу білмес. Айтуға ауыр болса да ақиқаты осы. Олардың негізгі дені әке-шешелері маскүнемдікке салынып, ынтымағы бұзылған, жұмыссыз отбасылардан шыққан қыздар.

Жоғарыдағы мәселенің шығуына әсер еткен себептердің бірі – жұмыссыздық мәселесі. Осы себептен, мемлекетіміздің әлеуметтік саясаты ең алдымен жұмыс орындарын көбейтуге, қамқоршылары баланы оқытуға жағдайы келмеген кезде, кәмелетке толмағандарға мемлекеттің есебінен жоғарғы және арнайы орта білім алу мүмкіндігін қамтамасыз етуге бағытталуы тиіс.

Жасөспірімдер арасындағы заңға қайшы мінез-құлықтың алдын алудың неғұрлым тиімді шарасы, еліктегіш, құбылмалы мінез-құлқымен ерекшеленетін кәмелетке толмағандарды, әсіресе, қоғамға қарсы бағытталған жасөспірімдер топтарының лидерлерін дер кезінде анықтауға және олардың айналадағы адамдарға теріс ықпал жасауына жол бермеу болып табылады.

Тәртіпсіздік көрсеткен жасөспірімді өз сыныптастары алдында талқыға алып, оған заң талаптарын жете түсіндіріп, санасына жеткізу қазіргі оқу орындарының, ондағы ұстаздардың бірден-бір міндеті болуы керек. Мектептерде жиі-жиі ІБ-нің кәмелетке толмағандар инспекторының қатысуымен, кәмелетке толмағандар қылмыстарының алдын алу мақсатында, әр түрлі семинар, тәрбие сағаттары өткізіліп тұрса; есепте тұрған жасөспірімдерді әр түрлі спорттық көркемөнер, мәдени шараларға тарту мәселелері жүйелі түрде қарастырылып, тегін қызмет көрсететін ұйымдар, үйірмелер ашылса бұл да біраз мәселені реттеуге ықпалын тигізер еді.

Қазақ: «Қарақұстың ұясынан сұңқар ұшып шықпайды» деген. Мәселен, бала мектепке дейін қалай тәрбие алу керек деп емес, сол бала дүниеге келгенше тәрбиені қалай қалыптастыру керек деп ойланғанымыз жөн. Демек, талантты балаға да, тіпті әдеттегі қарапайым балаға да имандылықтың дәнін әу бастан егуіміз керек. Бала дүниеге келгеннен бастап, оның бойына дәстүрді, дінді сіңіру қажет. Ең бастысы, баланы мақтағанда «ағылшынша сайрап тұр», «орысша мүдірмей сөйлейді», «скрипкада ойнайды» – мұның бәрі оның тәнінің жеткен жетістігі. Ал, енді «Менің балам өте кішіпейіл», «өте жанашыр», «өте иманды», «өте бауырмал» деген сөз мақтаныштың алдыңғы сапында тұруы керек. Мен айтар едім – алдымен біліміне емес, тәрбиесіне көңіл аудару қажет. Тәрбие болғанда да, бүкіл тәрбиенің барлық бұйдасын алып келіп, имандылықтың құзырына байлап қою керек. Сонда ғана имандылықтан аттамаған, инабатты бала, ибалы бала – елінің есі де болады, әйелінің сесі де болады, батыр да, ақын да болады. Рас, қазір де дінге бет бұрған жастар баршылық. Қайта егде адамдардан көрі жастардың мешітке жиі барып, намазға жығылып, ораза ұстағанын байқап жүрміз. Ислам – Аллаһ тарапынан Адам әлейсаламнан бастап, қияметке дейін адамзатқа келген хақ дін. Яғни, жас па, кәрі ме, мәселе онда емес, Аллаһ Тағаланың алдында пенделердің бәрі тең. Әйгілі орыс жазушысы Лев Толстой «Саналы адамның ең ақырғы табан тіреген жері – Ислам» – деген. Ұлтымыздың ұлы ойшылы Абай: «Аллаһның өзі де рас, сөзі де рас» – деп өсиет айтса, атақты ғалым Альберт Эйнштейн де «Ғылыми ізденістің үлкен жетістігі – жаратушыға деген иман» деп атап көрсеткен. Міне, ақыл-ойдың кеменгерлерінің барлығы да өмірдің мән-мағынасын зерттей келе жаратушы бір Аллаһның барлығына иман келтірген. Ал, енді Аллаһқа мойынұсынып, ақырет күніне сенген азамат еш уақытта әділетсіздікке, қаталдық, зорлық-зомбылыққа бармауға тырысады. Осындай себептерден де, өскелең ұрпақтың Исламға белсене бет бұруын қалаймын.

Жас ұрпақ – қоғамдағы болашағы мол, екпінді әлеуметтік топ. Жастар қандай болса, белгілі дәрежеде біздің ертеңіміз де соған сәйкес болады. Сондықтан бұл мәселені мемлекеттік деңгейде қолға алар шақ келді.

Қылмыстылықпен күресте ең маңызды іс – оның алдын алу, одан сақтандыру екендігі белгілі. Осыған орай, жастардың психикалық және физиологиялық тұрғыдан сау болуына, олардың сыртқы әлемнен өзара қарым-қатынасы барысында және көмелетке толмағандар жасайтын қоғамға қауіпті әрекеттерге қатысты қолданылатын құқықтық нормаларды насихаттауға бағытталған арнайы бағдарламаны қабылдау аса қажет-ақ. Әрі аталмыш бағдарлама аясында біз мынадай іс-шаралардың жүзеге асырылғанын қалар едік:

1) жастарды кітап оқып, театрға баруға, жалпы рухани өсуге ынталандыру, олардың өмірге деген дұрыс көзқарасын қалыптастыру;

2) «Балаларға көмек көрсету орталығын» ашу, әрі мұндай орталықтарда қамқорлықсыз қалған балаларды, жетім балаларды, ата-анасы тастап кеткен балаларды, қараусыз қалған және қайыршылықпен айналысатын балаларды, әр түрлі себептермен күнелтуге қаржысы жоқ балаларды жан-жақты қамқорлыққа алу және тиісті тәлім-тәрбиемен қамтамасыз ету;

3) ұйымдастырушылық бағытында республикалық, аймақтық, облыстық және аудандық, ауданаралық жасы көмелетке толмағандар тұлғасы ерекшеліктерін қылмыстың алдын алуда ескерілуі нақтылы түрде қаралу;

4) Республика шеңберінде арнаулы мемлекеттік криминологиялық орталық, ғылыми зерттеу институты ашылып, оның басты бір бағыты – жасы көмелетке толмағандар қылмысының алдын алу мәселелері мен идеялары болуы қажет. Ол орталықтың бөлімшелері (топтары, лабораториялары) әрбір аймақ, облыстарда жұмыс жасауы қажет. Бұл жұмысқа жастар тәрбиесіне байланысты барлық мемлекеттік мекемелердің (әсіресе, білім, еңбек, әлеуметтік қорғау мекемелерінің), құқық қорғау органдарының, қоғамдық ұйымдардың, педагогикалық, психологиялық, медициналық, тағы басқа әлеуметтік (профилактикалық) субъектілердің белсене қатысуын қамтамасыз ету;

5) көмелетке толмаған қылмыскерлермен жұмыс жүргізетін әлеуметтік және әлеуметтік-педагогикалық қызметтердің бөлімшелерін, яғни:

- ювеналдық полиция;
- ювеналдық соттар;
- реабилитациялық (патронаждық) қызметтер;
- омбудсмен (көмелетке толмағандар құқығы жөніндегі өкілі) қызметін

әр облыста, ауданда ашу [2];

6) бұрын сотталып, рақымшылық алған, берекесіз отбасыларынан шыққан жасөспірімдердің мамандық алып, жұмысқа араласуына жағдай жасау, олар үшін еңбекке бейімдеу орталықтарын құру;

7) міндетті квоталарды белгілеу жолымен көмелетке толмағандарды жұмысқа орналастыру және жастарға әлеуметтік көмек көрсету мен қазіргі жағдайға бейімдеу жүйесін қалыптастыру;

8) жастарға арналған әлеуметтік қызметтер кешенін, оның ішінде, жастардың еңбек биржасын, әлеуметтік-психологиялық көмек орталықтарын, наркологиялық қызметтер, балалар мен жастарға арналған баспаналар, жасы көмелетке толмаған құқық бұзушыларға арналған әлеуметтік сауықтандыру мекемелерін, заңдық көмек беру және демалыс орталықтарын көптеп құру;

9) оқу орындарында психо-педагогикалық қызметтер құру, сонымен бірге олардың типтік ережелерін жасау;

10) балаларды қорғау мәселесі жалпы әлеуметтік қорғау проблемасынан ажыратылуы тиіс.

Сонымен, ұсынылған шаралар, біздің пікірімізше, жасөспірімдердің құқықтық санасын жоғары деңгейге көтеруге, қоғамның ұмытыла

бастаған моральдық құндылықтарын қайта қалпына келтіруге, көмелетке толмағандардың құқығын қорғау жөніндегі комиссияның жұмысын жандандыруға, барлық мүдделі ұйымдардың жұмысын үйлестіруге көмектеседі. Көмелетке толмағандар арасындағы қылмыстылықтың алдын алу, оларды тәрбиелеу, сондай-ақ, ата-аналардың бала тәрбиелеу ісіндегі жауапкершілігін жоғарылату, көмелетке толмағандардың мүддесін қорғау сияқты мәселелерді комплексті түрде шешуге мүмкіндік береді.

Бала тәрбиесіздігі үшін отбасыларға да пәрменді іс-шаралар қажет. Әлгідей отбасыларды арнайы есепке қойып, ата-аналық құқығынан айыру, панасыз балаларды жетімханаға орналастыру... қысқасы, атқарылар іс-шаралар шаш етекпен... Алайда бұл бағыттағы жұмыс нәтижелері көңіл көншітпейді. Бұл жағдайдың шешімі, баласы қылмысқа тартылған ата-анаға қызмет орнында жиналыс ашу, сөгіс беру, болмаса қызметтен шеттету секілді әкімшілік жазалардың бірін жүктейтін болса. Себебі, көптеген құқық бұзушылықтар, адам өлтіру, зорлау, ұрып-соғуға баратындар – қалталылар мен жоғары шен-шекпенділердің балалары, ал қалғаны ғана жоқшылықтан болады екен. «Тамағы тоқтық, көйлегі көктік аздырар адам баласын» – деген осы болар. Сонда ғана, түнгі ойынханаларда топталып, жеңіл көлікпен ұйтқи зулап, ұрынарға қара таппай жүрген жасөспірімдер тәрбиесінің беті бері қарар. Себебі, қылмыс – дерт, дерттің тарауы оңай, ал, залалсыздандыру қиын.

Қорыта айтқанда, бүгінгі таңда жас ұрпақ өзіне ерекше назар аударуды, әрі тәрбиелеу бағытындағы ықпалды шараларды үздіксіз жүргізіп отыруды, сонымен қоса қоршаған дүниенің заңдылығын дұрыс түсіну үшін үздіксіз көмек көрсетіп отыруды қажет етуде. Олай болса, болашақ бүгіннен басталатынын ескере отырып, жас ұрпақ мәселесіне мемлекеттік деңгейде көңіл бөлгеніміз абзал. Жастар проблемасын асқындырмай, алдын алған елде ғана кемел келешек болары сөзсіз.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1 Алматы облысында көмелетке толмағандардың қылмыстылығымен күресу жайлы 2012 жылдың 12 айы бойынша статистикалық мәліметтер. – Алматы облысы ІД. 2013.

2 **Ветров, К. Г.** Профилактика правонарушений среди несовершеннолетних. – М., 2003.

Материал 02.07.15 редакцияға түсті.

А. Ж. Кадыркулов

Совершенствования правовых норм связанные с правонарушениями несовершеннолетних в Республике Казахстан

Таразский государственный университет имени М. Х. Дулати, г. Тараз
Материал поступил в редакцию 02.07.15.

A. Zh. Kadyrkulov

Improving the legal regulations related to prevention of the juvenile delinquency in the Republic of Kazakhstan

M. Kh. Dulaty Taraz State University, Taraz.
Material received on 02.07.15.

В данной статье автор рассматривает совершенствование правовых норм, связанных с предотвращением правонарушений несовершеннолетних в Республике Казахстан.

In this article the author considers the improvement of the legal provisions relating to prevention of the juvenile delinquency in the Republic of Kazakhstan.

УДК 304.42

М. А. Сулейменов

к.и.н., доцент, Инновационный Евразийский университет, г. Павлодар

ПРОБЛЕМЫ ФОРМИРОВАНИЯ ПРАВОВОЙ КУЛЬТУРЫ В УСЛОВИЯХ СОЦИАЛЬНОЙ МОДЕРНИЗАЦИИ ОБЩЕСТВА

Статья посвящена проблемам формирования правовой культуры. Это является основополагающей парадигмой развития нашего общества.

Ключевые слова: правовая культура, гражданское общество, правовое государство.

Современная правовая культура – это правовая культура развитого и эффективно функционирующего гражданского общества и правового государства. По своей сути и основной идее она должна представлять собой культуру признания, защиты и осуществления прав и свобод человека и гражданина в качестве высших ценностей.

Прежде всего, речь идет о начале процесса наполнения понятия «социальное государство», содержащееся в начальных строках нашей Конституции [1].

В этом ракурсе проблемы правосознания для модернизационных процессов в современном казахстанском обществе имеют важное значение. Многие дефиниции, определяющие настоящее явление, во многих его существенных характеристиках идентичны. С этих позиций, по нашему мнению, правосознание представляет собой совокупность мысленных и чувственных оценок правовых явлений, правовых отношений. Его место в ряду и иерархии иных феноменов правовой сферы дает исследователям не менее богатую пищу для осмысления. В научной литературе правосознание определяется как составная часть, или вид, общественного сознания, структурно-логическим наполнением которого являются взгляды, убеждения, идеи, относящиеся к праву [2].

Данное понятие в абстрактном плане может соответствовать определению правовой идеологии. Однако, довольно сложное содержательное состояние рассматриваемого явления не позволяет и даже самым всеобъемлющим его категориально-понятийным дефинициям отразить наиболее характерные признаки. В структуре правосознания существуют еще чувственные элементы, образующие правовую психологию. На это налагается функциональная природа правосознания. В правовой системе в этом смысле правосознание выполняет довольно значительную социально утилитарную нагрузку: трансформирование информационных потоков по схеме «правовая система – субъект правовой деятельности» и обратно. Настоящий обмен информацией реализуется в сфере правосознания через юридические категории, теоретико-концептуальные построения, правовые чувства, посредством которых люди оценивают правовую реальность. Из-за того, что коммуникационные связи носят перманентный характер, правосознание склонно отражать в целом внутреннее состояние и направленность правового развития, исполнять роль интеллектуальной основы правовой системы.

Понимание правосознания как внутренней компоненты развивающейся правовой системы позволяет воспринимать ее не только как некую данность, но и определенное субъектное начало. Указанная сторона наиболее проявляет себя на важных фазах социальной эволюции. Переходный период общественного развития, протекающий ныне на постсоветском пространстве, отражает через правосознание духовный климат всей правовой системы. Поэтому пертурбации, имманентные правосознанию в подобной ситуации, наиболее рельефно проявляют свою существенную и функциональную природу, чем заслуживают особого внимания исследовательского сообщества.

Признаки переходности имеют место практически во всех компонентах современной отечественной правовой системы. Правосознание же этого

времени можно расценивать как не совсем сложившееся, сформированное явление. С этой точки зрения ему свойственны признаки, соотносящиеся с фрагментарностью, противоречивостью и радикальностью.

Фрагментарность правосознания, поставленная нами на первое место, объективно обусловлена распадом, нарушением налаженных связей на некогда едином духовно-правовом пространстве. При этом ранее преваляровавшие, правовые ценности оказываются отвергнутыми (довольно часто непродуманно, из-за конъюнктурных соображений), а в отношении новых общественный консенсус еще не сложился. Волевой демонтаж, коррозионные процессы, которым, в подобной ситуации, подвергается мировоззренческий остов правовой сферы создают социальную напряженность. Отсутствие же системы передачи правового опыта между поколениями субъектов права подвергает ее еще большему испытанию на прочность.

Противоречивость транзитного правосознания детерминирована изъянами, несовершенством тех компонентов правовой системы, состояние которых оно предназначено отражать в идеях, чувствах. Проблемное самочувствие целого ряда правовых вопросов и заимствование, порой носящее самоцелейой подтекст, а не рациональный подход, наработок мировой правовой культуры вызывают в процессе их восприятия, понимания и усвоения в значительных общественных кругах затруднения. Более того, препятствуют должному формированию сложившихся правовых традиций в массовом сознании.

Как отмечено выше, правовая система развивающегося явления. Последнее, в условиях транзитного общества, обретает довольно динамичный характер. Кроме того, закономерное углубление реформ, как правило, свойственное таким социумам, сопровождаются противоречиями, трудностями преобразований. Такой расклад способствует росту радикальных настроений среди значительной части населения. При известных обстоятельствах вполне могущих вызвать на практике деструктивные акции. Вместе с тем, данное обстоятельство не должно означать скорого удовлетворения социально-ориентированных ожиданий общества, отдающих популизмом. В нашем случае оно не может ассоциироваться с лавинообразным преобразованием правовой системы в течение исторически кратковременного периода. Последовательное, отвечающее приоритетам правового регулирования повышение условий жизни большинства членов общества более отвечает потребностям устойчивого правового развития. И в этом контексте, на постсоветском пространстве, казахстанский пример наиболее показателен. Изначально, с распадом СССР, руководство страны избрало приоритетом своей преобразовательной деятельности экономическую область. Высокие результаты, наличествующие здесь сегодня, с одной стороны вывели Казахстан в число лидирующих субъектов в рамках СНГ по уровню жизни

и другим индикаторам, с другой – позволяют теперь предметно заняться задачами политико-правового реформирования [3].

Кризис правосознания в переходный период общественного развития возникает вследствие разрыва структурно – логической связи потребностей и интересов, ценностных ориентаций и установок, норм и традиций, осознанных правовых образов, сформировавшихся у субъектов правовых отношений. Однако, указанное обстоятельство лишь часть айсберга. Имманентность правосознания, равно как и всей правовой жизни, к перманентному изменению налагает на них большую и важную социальную функцию. Парадоксальность переходной ситуации в духовно-правовой сфере, следующая из этого, заключается в том, что правосознание не только отражает уже сложившиеся правовые явления, но и предопределяет характер ее духа, устройства в обозримом будущем.

Таким образом, правосознание – важный инструмент органической модели правового воспитания человека, общества, формирования правовой культуры. Отсюда движение к стратегической цели – правовой государственности – должно идти не только по линии совершенствования законодательства, но и сопровождаться повышением уровня правосознания людей. В этом случае обретение на отечественной почве реальных очертаний высокими образцами политико-правового устройства общества, государства, известных из мирового опыта станет естественным следствием изменения в укладе жизни, традициях, мировоззрении и ориентациях людей. Тогда они способны обрести необратимость, станет неотъемлемым атрибутом казахстанского социума.

В среде ученых бытует утверждение, что правовая реформа возможна лишь при известном уровне развития правосознания. Из чего берут начало попытки ускоренного внедрения в правосознание общества, индивида новых идеалов, принципов, ценностей, как правило, заимствованных у признанных авторитетов процесса правового созидания. Правда, порой, ассиметричных и по форме, и по содержанию, национальным ментальности, культуре. Тем не менее, волевая перезагрузка массового правосознания имеет место и нередко ее спутником выступает неуместное превознесение роли новых правовых идей. Собственно сам ход, направленность и темпы развития правосознания обретают черты поспешности, а показатели их мониторинга зачастую ложным образом выставляются в большей мере в позитивном свете. Конечно же, со временем, эволюционным способом между политическими и правовыми культурами казахстанской и иной природной принадлежности число составляющих, рознящих их должно уменьшаться, найдут свое выражение и другие явления подобного свойства. Например, «будет постепенно возрастать удельный вес носителей субкультур активной

группы», что является важным признаком уровня развития правосознания в конкретном обществе, залогом его прогрессивного движения.

Еще одним подтверждением нашего тезиса о сложном содержательно – структурном характере правосознания является то, что, наряду с динамизмом, оно наделено такими свойствами как устойчивость, сопротивляемость новым идеям и принципам. Ведь человеческое сознание, как правило, в целом чрезвычайно консервативно к инновациям. Для преодоления же укоренившихся в сознании, в том числе и правовых взглядов, и даже предрассудков, требуется значительно более солидный период времени, чем для обновления нормативно-правовых баз. Состояние и динамика правовой системы в обществе переходного типа показывают, что процесс трансформации правообразования, системы права и системы законодательства может занять относительно короткие сроки, в то время как правовое сознание, приобретенное в процессе длительной жизнедеятельности, априори не может и не должно подвергаться чрезмерно поспешным переменам.

Данная посылка строится на том, что правосознание — явление не только относительно автономное в отношении многочисленных внешних условий, раздражителей, но, в общем-то, неизменное на протяжении целых исторических периодов. Основная мысль заключается в том, что правосознание есть духовная основа правовой системы, придающая ей устойчивость даже при экстраординарном сценарии социального развития. Настоящее свойство правосознания помогает исполнению им полезной функции социального регулятора. При всех изменениях, порой самых кардинальных, экономики и политики оно способствует воспроизводству некоего типа/стандарта/образца, наиболее отвечающего общему представлению об отечественном правовом мышлении. В условиях развивающейся молодой казахстанской государственно-правовой системы именно указанное свойство правосознания может стать основой возрожденной традиции права нашего народа. Правосознание и правовая культура народа обеспечивают непрерывность развития правовой традиции, гарантируют правовую преемственность.

В переходный период субъекты права тяготеют к новым ценностным ориентациям, но в течение определенного времени им приходится прибегать к услугам прежних стандартов правосознания либо мириться с их существованием. Далеко не все из них имеют негативный характер. Отдельные стереотипы правосознания выполняют весьма утилитарную функцию, в частности, представления об иерархии нормативно-правовых актов или чувство уважения к закону. Поэтому общественное правосознание способно выполнять консервативно-конструктивную функцию постепенного приспособления новых социальных институтов к меняющимся общественным условиям. Это убедительно демонстрирует история формирования старейшей английской

правовой системы, где консервативность – важное условие эффективной и предсказуемой эволюции. Право, будучи ее продуктом, может приспосабливаться к меняющимся условиям, сохраняя универсальное гуманистическое начало. Уважительное отношение к праву формируется, когда оно становится частью традиции и в течение длительного времени функционирует в относительно неизменном виде, вбирая нововведения и следуя по пути социального прогресса. Именно такого подхода не хватает многим обществам переходного типа к правовым системам, стремящимся решать реформистские задачи многообразных преобразований посредством демонтажа прежнего социального механизма, порой до основания, а не рационального приспособления и постепенного совершенствования правовых институтов под задачи нового дня.

При этом принципиально важно стремиться к творческому воспитанию собственного и самобытного правосознания, перекликающегося с сознанием и психологией народа, вобравших в себя элементы его этических, исторических, культурных, религиозных и иных традиций. Предстоит также, видимо, большая и серьезная работа по унификации правосознания частных лиц и общественного правосознания в целом, ориентированных и выстроенных на указанной «народной почве».

История показывает, что технический и технологический прогресс значительно опережает скорость психологической адаптации общества к этим изменениям. Изменение технологического уклада в необходимых масштабах требует само по себе много времени. Также очевидно, что без трансформации общественного сознания никакая адаптация общества к изменениям в его экономической жизни и технологическом укладе невозможна.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1 Послание Президента Республики Казахстан Н. А. Назарбаева народу Казахстана. 28.01.2011 г. / <http://www.akorda.kz/>.

2 См., например: Проблемы общей теории государства и права: Учебник / под ред. Нерсесянца В. С. М., 1999; Проблемы теории государства и права: Учебное пособие / под ред. Марченко М. Н. – М., 2001.

3 Алгоритм «казахского чуда» или неизвестный Казахстан глазами инвестора // Биржевой лидер. – 2010. – № 5 / <http://www.profi-forex.org/category4723.html>.

Материал поступил в редакцию 02.07.15.

М. А. Сулейменов

Қоғамның әлеуметтік жағдайларында құқықтық мәдениетті қалыптастырудың мәселелері

Инновациялық Еуразия университеті, Павлодар қ.
Материал 02.07.15 редакцияға түсті.

М. А. Suleimenov

Problems of legal culture forming in the conditions of social modernisation

Innovative Eurasian university, Pavlodar.

Material received on 02.07.15.

Мақала құқықтық мәдениетті қалыптастырудың мәселелеріне арналған. Бұл біздің қоғамымыздың дамуында негізгі бағыт болып табылады.

The article is devoted to problems of formation of legal culture. This is the fundamental paradigm of our society.

УДК 351/354

Р. С. Иксан¹, Д. А. Кум²

магистрант¹, к.ю.н.², Костанайская академия МВД РК имени Штракбека Кабылбаева, г. Костанай

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН В БОРЬБЕ С ПРАВОНАРУШЕНИЯМИ В СФЕРЕ БЫТА

Необходимость совершенствования законодательства по предупреждению и профилактике семейно-бытовых правонарушений обусловлен не только программными документами Республики Казахстан, но и сложившейся криминогенной ситуацией в данной сфере общественных отношений. В статье выявлены и проанализированы отдельные законодательные проблемы профилактики бытовой деликтности, сформулированы пути их решения.

Ключевые слова: совершенствования законодательства, семейно-бытовые правонарушения, бытовые правонарушения.

Переход от плановой к рыночной экономике и демократии оказал определенное влияние на ситуацию в Республике Казахстан. Сложная экономическая ситуация и нарушения прав человека сказались на решении вопросов гендерного равенства. На протяжении последних лет проблемы насилия в отношении женщин, дискриминация на рынке труда, а также

недостаточное представительство женщин в политике и на уровне принятия решений остаются особенно актуальными и острыми.

На современном этапе развития административного законодательства проблемы, относящиеся к социальной сфере, приобрели особую остроту, в частности вопросы совершенствования бытовых отношений в обществе. Они постоянно рассматриваются на всех уровнях государственной власти, обсуждаются на заседаниях Правительства, на региональных уровнях, в том числе субъектами профилактики бытового насилия. Предусмотрены пути решения данной проблемы в Плате нации «100 шагов вместе», разработанном президентом Казахстана Н.А. Назарбаевым, где 30 шагом предусмотрено: «Создание МЕСТНОЙ ПОЛИЦЕЙСКОЙ СЛУЖБЫ, подотчетной местным исполнительным органам и местному сообществу. Компетенция местной полицейской службы: вопросы охраны общественного порядка, противодействия бытовой преступности, дорожно-патрульная служба, «нулевая» терпимость к мелким правонарушениям» [1].

Все это свидетельствует о том, что совершенствование бытовых отношений представляет собой неотъемлемую задачу нашего общества. Игнорирование проблем, возникающих в данной сфере, приводит, как показывает жизнь, к негативным явлениям. Практика свидетельствует, что там, где быту, семье, досугу населения не уделяется должного внимания, наблюдается рост правонарушений, в том числе и преступлений. Именно поэтому так вопрос совершенствования законодательства в сфере предупреждения и профилактики бытового насилия актуален для нашей страны.

В Казахстане к вопросам противодействия бытовому насилию уделялось большое внимание со стороны государственных органов, неправительственных правозащитных организаций, задолго до принятия закона. Обсуждались многие его варианты и формы реализации. Но принятие специального закона о профилактике бытового насилия и ряда сопутствующих нормативных правовых актов Республики Казахстан по недопущению бытового насилия в семье и оказанию помощи его жертвам, не решили все проблем профилактики бытового насилия.

В этой связи, депутатами Мажилиса Парламента РК был инициирован проект Закона «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам противодействия бытовому насилию», который был принят 18 февраля 2014 года [2].

Закон направлен на повышение эффективности применения мер индивидуально профилактики к правонарушителю. Основные изменения коснулись следующего:

- 1) дано правовое понятие организации по оказанию помощи жертвам бытового насилия;
- 2) сформулировано новое определение семейно бытовых отношений;

3) исключили из понятия экономического насилия последствия такого насилия в виде нарушения физического и (или) психического здоровья;

4) изменили компетенцию ОВД по направлению жертв бытового насилия в организации по оказанию помощи. Теперь направлять туда потерпевших можно только с их согласия;

5) исключили компетенцию уполномоченного органа в области образования, здравоохранения и социальной защиты населения разрабатывать и утверждать стандарты оказания специальных социальных услуг жертвам бытового насилия;

6) предусмотрели оказание потерпевшим от бытового насилия специальных социальных услуг организациями по оказании помощи независимо от их места проживания, а также обращаться в местные исполнительные органы о предоставлении гарантированного и (или) дополнительного объема специальных социальных услуг;

7) наделили полномочиями участковых инспекторов полиции и участковых инспекторов полиции по делам несовершеннолетних выносить защитное предписание бытовому насильнику с учетом мнения потерпевшего;

8) увеличили сроки вынесения защитного предписания с 10 до 30 суток без санкционирования таковых действий органами прокуратуры;

9) уточнили механизм установления особых требований к поведению правонарушителя, предусмотрев меру административно-правового воздействия в виде запрета бытовому насильнику проживать в любом жилище совместно с потерпевшими от бытового насилия

В ходе исследования основных предложений действующего закона, мы не смогли согласиться с некоторыми изменениями и дополнениями в законодательные акты по вопросам профилактики бытового насилия.

Проанализируем необходимость и актуальность некоторых принятых изменений и дополнений в специализированный закон «О профилактике бытового насилия».

Дано правовое понятие организации по оказанию помощи жертвам бытового насилия – «юридические лица, осуществляющие предоставление потерпевшим специальных социальных услуг и (или) помощи в соответствии с настоящим Законом» [2].

По нашему мнению эта поправка ни о чем. В пункте 2) статьи 15 «Организации по оказанию помощи» подробно даны функции этих организаций, где и так понятно, что эти организации, а организации могут быть только юридическими лицами. Поэтому поправка выглядит, что «масло это что-то масляное»

Аналогичную характеристику можно дать и пункту 3-1) статьи 15: «оказывают потерпевшим специальные социальные услуги, а также обращаются в их интересах в местные исполнительные органы

районов, городов областного значения с заявлением о предоставлении гарантированного и (или) дополнительного объема специальных социальных услуг, предоставляемых сверх гарантированного объема». Согласно статье 5 Закона и так понятно, что местные исполнительные органы должны оказывать такие услуги [3]. А обращаться (предоставлять информацию) в местные исполнительные органы должны все субъекты профилактики бытового насилия в порядке межведомственного взаимодействия.

Не смотря на то, что в отчетах неправительственных организаций и иных субъектов профилактики бытового насилия указывают, что созданы временные приюты (реабилитационные Центры) для жертв, пострадавших от бытового насилия, они существуют формально. Из-за отсутствия государственного финансирования деятельность их приостановлена или прекращена полностью. Причиной этому также является отсутствие правовых оснований их существования, не определена их ведомственная принадлежность, не разработаны соответствующие Стандарты оказания социальных услуг жертвам бытового насилия и т.п.

Пунктом 1, п.п.3) статьи 15 Закона «О профилактике бытового насилия» предусмотрена возможность временного проживания потерпевших, а значит, на законодательном уровне должны предусматриваться правовые основания существования временных приютов (убежищ) в виде социальных гостиниц или общежитий. Порядок и организация их работы должна определяться Стандартами оказания социальных услуг жертвам бытового насилия.

Также возникает вопрос о целесообразности нового толкования понятия «семейно-бытовые отношения», которое сводится к определению круга субъектов исследуемых общественных отношений. Сравнительный анализ некоторых понятий семейно-бытовых отношений выявил различный подход к их толкованию.

Положительным фактом здесь следует считать то, что добавлены субъекты охраны и защиты, которыми сейчас признаются дети, попавшие в трудную жизненную ситуацию из-за бытового насилия, или в отношении их совершается или есть угроза совершения бытового правонарушения.

В новом определении семейно-бытовых отношений исключили слова «в пределах индивидуального жилого дома, квартиры или иного жилого помещения». Стремление законодателей признавать правонарушения, совершенные по бытовым мотивам вне места проживания конфликтующих сторон, обоснованы, так как правонарушения, совершенным в общественных местах и на улицах, нельзя применить специализированные меры индивидуальной профилактики, направленные на исключении контактов агрессора с жертвой бытового насилия. То есть нельзя вынести защитное предписание, установить особые требования к поведению правонарушителя или запрет на приближение.

Но, несмотря на это, правонарушения по бытовым мотивам, совершенные в общественных местах или на улице, нельзя признавать семейно-бытовыми, так как в диспозиции ст. 73 КРКоАП квалифицирующие признаки правонарушения выражены в виде: «*Нецензурная брань, оскорбительное приставание, унижение, повреждение предметов домашнего обихода и другие действия, выражающие неуважение к лицам, состоящим с правонарушителем в семейно-бытовых отношениях, нарушающие их спокойствие, совершенные в индивидуальном жилом доме, квартире или ином жилище...*» [4]. Статус КРКоАП выше закона, поэтому семейно-бытовыми правонарушениями будут признаваться только те правонарушения, которые совершены в пределах индивидуального жилого дома, квартиры или иного жилища.

К недостаткам можно отнести и субъектов семейно-бытовых отношений, которые проживают совместно или проживали совместно, но не имеющие никаких родственных связей. Например, конфликт возник между хозяином квартиры и лицом, который когда-то арендовал комнату в квартире, а значить они совместно проживали.

Законом от 18.02.14 года исключили из понятия экономического насилия последствия такого насилия в виде нарушения физического и (или) психического здоровья.

Следует считать справедливым данное изменение в понятие «экономического насилия» с точки зрения правоприменительной практики. То есть, если экономическое насилие в быту будет реально существовать, но в виду крепкого здоровья жертвы бытового насилия не будет последствий физического или психического вреда здоровью, то привлечь к ответственности бытового насильника было нельзя. Тем более, что прямо никакой юридической ответственности в кодифицированном законодательстве не предусмотрено за экономическое бытовое насилие, за исключением статьи 139 УК РК «Неисполнение обязанностей по уплате средств на содержание детей, уклонение от уплаты средств на содержание нетрудоспособных родителей, нетрудоспособного супруга (супруги)» [5].

До 2011 года эта норма (статья 140) находилась в УК РК и была декриминализована Законом РК от 18.01.2011 года № 393-IV «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам дальнейшей гуманизации уголовного законодательства и усиления гарантий законности в уголовном процессе» [6].

С 1 января 2015 года данное правонарушение приобрело статус преступления, так как санкция стала предусматривать наказание, связанное с лишением свободы. Следует отметить, что комментируемое правонарушение, минуя статус уголовного проступка, из административного правонарушения

стало уголовным преступлением, что противоречит Концепции правовой политики Республики Казахстан о гуманизации уголовного законодательства.

На практике бывают случаи, когда бытовой насильник не признается в совершении бытового насилия и отказывается подписывать защитное предписание. Поэтому в первой части статьи 20 Закона РК «О профилактике бытового насилия» необходимо исключить последнее предложение: «В случае отказа от подписания в защитном предписании делается запись об этом», так как противоречит вышеизложенной там фразе «...при отсутствии оснований...». Отказ от подписи защитного предписания бытовым насильником как раз является основанием применения задержания вместо защитного предписания, так как этим самым бытовой насильник публично дает понять, что он не будет выполнять правовые запреты к его поведению, изложенные в защитном предписании.

Следует отметить положительные изменения и дополнения в механизм вынесения защитного предписания. Во-первых, увеличили сроки вынесения защитного предписания с 10 до 30 суток без санкционирования таковых действий органами прокуратуры.

Во-вторых, увеличено количество должностных лиц ОВД, которым предоставлено право самостоятельно, без участие в этом процессе прокуратуры, выносить защитное предписание.

Во-третьих, защитное предписание может защищать и охранять от бытового насильника не только потерпевшего от бытового насилия, но и несовершеннолетних, а также недееспособных членов семьи.

В-четвертых, Законом установлена периодичность проверки поведения бытового правонарушителя не менее одного раза в семь календарных дней. Ранее такие категории профилактируемых лиц, согласно приказу МВД РК, необходимо было проверять один раз в два дня [7].

Уточнили механизм установления особых требований к поведению правонарушителя, предусмотрев меру административно-правового воздействия в виде запрета бытовому насильнику проживать в любом жилище совместно с потерпевшими от бытового насилия, в случае наличия у правонарушителя другого жилища.

Таким образом, теоретическое осмысление проблемы административно-правовых отношений в сфере быта традиционно вызывает трудности, ибо этот институт связан со всеми (не менее сложными) институтами административного права. Сущность эффективной борьбы с бытовым насилием должна обуславливать главные черты как материальных, так и процессуальных административно-правовых норм, т. е. управленческого процесса и административно-процессуальной деятельности.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1 **Н. А. Назарбаев.** 100 конкретных шагов. // Казахстанская правда №93(27969). – Астана, 21.05.2015 года.

2 О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты РК по вопросам противодействия бытовому насилию». Закон РК от 18.02.2014 года №175.

3 О профилактике бытового насилия. Закон Республики Казахстан от 4 декабря 2009 года №214.

4 Кодекс Республики Казахстан об административных правонарушениях от 5 июля 2014 года №235.

5 Уголовный кодекс Республики Казахстан от 3 июля 2014 года №226.

6 О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам дальнейшей гуманизации уголовного законодательства и усиления гарантий законности в уголовном процессе. Закон Республики Казахстан от 18.01.2011 года № 393-IV.

7 Об утверждении Инструкции по осуществлению профилактического контроля за лицами, состоящими на профилактическом учете в органах внутренних дел. Приказ МВД РК от 15 июля 2014 года №432.

Материал поступил в редакцию 02.03.15.

Р. С. Ықсан, Д. А. Ким

Тұрмыс саласындағы құқық бұзушылықтармен күресуге Қазақстан Республикасының заңнамасын жетілдіру

Шракбек Кабылбаев атындағы
ҚР ПМ Қостанай академиясы, г. Костанай
Материал 02.07.15 редакцияға түсті.

R. S. Yksan, D. A. Kim

Improving the legislation of the Republic of Kazakhstan in the fight against crimes in the sphere of everyday life

Kostanay Academy of MIA RK after Shrakbek Kabylbaev, Kostanay.
Material received on 02.07.15.

Жанұялық-тұрмыстық құқық бұзушылықтарды ескерту мен алдын алу туралы заңнаманы жетілдіру қажеттілігі Қазақстан Республикасының бағдарламалық құжаттардан туындаған, сондай-ақ бұл қоғамдық қатынастар саласындағы криминогендік жағдаймен байланысты. Мақалада тұрмыстық құқық бұзушылықты алдын

алудың кейбір заңнамалық проблемалары анықталды және талданды, оларды шешу жолдары тұжырымдалды.

The need to improve the legislation on prevention of family and domestic offenses is caused not only by the program documents of the Republic of Kazakhstan, but also by the current crime situation in the field of public relations. The article identified and analyzed some legislative problems preventing domestic misdemeanor, formulated solutions to them.

ПРАВИЛА ДЛЯ АВТОРОВ

(«ВЕСТНИК ПГУ», «НАУКА И ТЕХНИКА КАЗАХСТАНА», «ӨЛКЕТАНУ-КРАЕВЕДЕНИЕ»)

Редакционная коллегия просит авторов при подготовке статей для опубликования в журнале руководствоваться следующими правилами.

Научные статьи, представляемые в редакцию журнала должны быть оформлены согласно базовым издательским стандартам по оформлению статей в соответствии с ГОСТ 7.5-98 «Журналы, сборники, информационные издания. Издательское оформление публикуемых материалов», пристатейных библиографических списков в соответствии с ГОСТ 7.1-2003 «Библиографическая запись. Библиографическое описание. Общие требования и правила составления».

Статьи должны быть оформлены в строгом соответствии со следующими правилами:

1. В журналы принимаются статьи по всем научным направлениям в 1 экземпляре, набранные на компьютере, напечатанные на одной стороне листа с межстрочным интервалом 1,5, с полями 30 мм со всех сторон листа, электронный носитель со всеми материалами в текстовом редакторе «Microsoft Office Word (97, 2000, 2007, 2010) для WINDOWS».

2. Общий объем статьи, включая аннотации, литературу, таблицы, рисунки и математические формулы не должен превышать **8-10 страниц печатного текста**. Текст статьи: кегль – 14 пунктов, гарнитура – Times New Roman (для русского, английского и немецкого языков), KZ Times New Roman (для казахского языка). Межстрочный интервал - 1,5 (полуторный);

3. **УДК** по таблицам универсальной десятичной классификации;

4. **Инициалы и фамилия** (-и) автора (-ов) – на казахском, русском и английском языках, абзац по левому краю (см. образец);

5. **Название статьи** – на казахском, русском и английском языках, заглавными буквами жирным шрифтом, абзац по левому краю (см. образец);

6. **Аннотация** дается в начале текста на казахском, русском и английском языках: кегль – 12 пунктов, курсив, отступ слева-справа – 3 см, интервал 1,5 (8–10 строк, 100-250 слов). Аннотация является кратким изложением содержания научного произведения, дающая обобщенное представление о его теме и структуре. (см. образец);

7. **Ключевые слова** оформляются на языке публикуемого материала: кегль – 12 пунктов, курсив, отступ слева-справа – 3 см, интервал 1,5, Для каждой статьи задайте 5-6 ключевых слов в порядке их значимости, т. е. самое важное ключевое слово статьи должно быть первым в списке. (см. образец);

8. **Список использованной литературы** должен состоять не более чем из 20 наименований (ссылки и примечания в статье обозначаются сквозной нумерацией и заключаются в квадратные скобки). Статья и список литературы должны быть оформлены в соответствии с ГОСТ 7.5-98; ГОСТ 7.1-2003 (см. образец).

9. **Иллюстрации, перечень рисунков и подрисовочные надписи** к ним представляют по тексту статьи. В электронной версии рисунки и иллюстрации представляются в формате TIF или JPG с разрешением не менее 300 dpi.

10. **Математические формулы** должны быть набраны в Microsoft Equation Editor (каждая формула – один объект).

На отдельной странице

В бумажном и электронном вариантах приводятся:

- название статьи, сведения о каждом из авторов: Ф.И.О. полностью, ученая степень, ученое звание и место работы на казахском, русском и английском языках);
- полные почтовые адреса, номера служебного и домашнего телефонов, e-mail (для связи редакции с авторами, не публикуются);

Информация для авторов

Все статьи должны сопровождаться двумя рецензиями доктора или кандидата наук для всех авторов. Для статей, публикуемых в журнале «Вестник ПГУ» химико-биологической серии, требуется экспертное заключение.

Редакция не занимается литературной и стилистической обработкой статьи. При необходимости статья возвращается автору на доработку. За содержание статьи несет ответственность Автор. **Статьи, оформленные с нарушением требований, к публикации не принимаются и возвращаются авторам.** Датой поступления статьи считается дата получения редакцией ее окончательного варианта.

Статьи публикуются по мере поступления.

Периодичность издания журналов – четыре раза в год (ежеквартально).

Статью (бумажная, электронная версии, оригинал квитанции об оплате) следует направлять по адресу:

140008, Казахстан, г. Павлодар, ул. Ломова, 64, Павлодарский государственный университет имени С. Торайгырова, Издательство «Кереку», каб. 137.

Тел. 8 (7182) 67-36-69, (внутр. 1147), факс: 8 (7182) 67-37-05.

E-mail: kereku@mail.ru

Оплата за публикацию в научном журнале составляет **5000 (Пять тысяч) тенге.**

Наши реквизиты:

РГП на ПХВ Павлодарский государственный университет имени С. Торайгырова РНН 451800030073 БИН 990140004654	РГП на ПХВ Павлодарский государственный университет имени С. Торайгырова РНН 451800030073 БИН 990140004654
АО «Цеснабанк» ИИК KZ57998FTB00 00003310 БИК TSESKZK A Кбе 16 Код 16 КНП 861	АО «Народный Банк Казахстана» ИИК KZ156010241000003308 БИК HSBKZKX Кбе 16 Код 16 КНП 861

ОБРАЗЕЦ К ОФОРМЛЕНИЮ СТАТЕЙ

УДК 316:314.3

А. Б. Есимова

СЕМЕЙНО-РОДСТВЕННЫЕ СВЯЗИ КАК СОЦИАЛЬНЫЙ КАПИТАЛ В РЕАЛИЗАЦИИ РЕПРОДУКТИВНОГО МАТЕРИАЛА

В настоящей статье автор дает анализ отличительных особенностей репродуктивного поведения женщины сквозь призму семейно-родственных связей.

Ключевые слова: репродуктивное поведение, семейно-родственные связи.

На современном этапе есть тенденции к стабильному увеличению студентов с нарушениями в состоянии здоровья. В связи с этим появляется необходимость корректировки содержания учебно-тренировочных занятий по физической культуре со студентами, посещающими специальные медицинские группы в.....

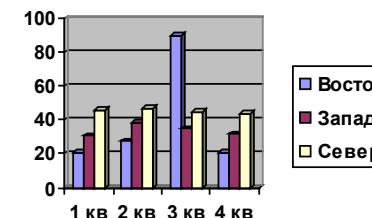
Продолжение текста публикуемого материала.

Пример оформления таблиц, рисунков, схем:

Таблица 1 – Суммарный коэффициент рождаемости отдельных национальностей

	СКР, 1999 г.	СКР, 1999 г.
Всего	1,80	2,22

Диаграмма 1 – Показатели репродуктивного поведения

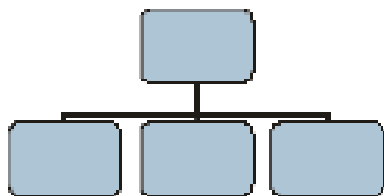

Рисунок 1 – Социальные взаимоотношения

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1 Эльконин, Д. Б. Психология игры [Текст] : научное издание / Д. Б. Эльконин. – 2–е изд. – М. : Владос, 1999. – 360 с. – Библиогр. : С. 345–354. – Имен. указ. : С. 355–357. – ISBN 5-691-00256-2 (в пер.).

2 Фришман, И. Детский оздоровительный лагерь как воспитательная система [Текст] / И. Фришман // Народное образование. – 2006. – № 3. – С. 77–81.

Место работы автора (-ов):

Международный Казахско-Турецкий университет имени
Х. А. Яссави, г. Туркестан.
Материал поступил в редакцию 20.09.12.

А. Б. Есімова

Отбасылық-туысты қатынастар репродуктивті мінез-құлықты жүзеге асырудағы әлеуметтік капитал ретінде

Қ. А. Ясауи атындағы Халықаралық
қазақ-түрік университеті, Түркістан қ.
Материал 20.09.12 редакцияға түсті.

А. В. Yessimova

The family-related networks as social capital for realization of reproductive behaviors

H. A. Yesevi International Kazakh-Turkish university, Turkestan.
Material received on 20.09.12.

Бұл мақалада автор Қазақстандағы әйелдердің отбасылық-туыстық қатынасы арқылы репродуктивті мінез-құлқында айырмашылықтарын талдайды.

In given article the author analyzes distinctions of reproductive behaviour of married women of Kazakhstan through a prism the kinship networks.

Теруге 10.06.2015. ж. жіберілді. Басуға 29.06.2015 ж. қол қойылды.

Форматы 70x100 1/16. Кітап-журнал қағазы.

Көлемі шартты 9,80 Таралымы 300 дана. Бағасы келісім бойынша.

Компьютерде беттеген М. А. Абжанова

Корректорлар: А. Елемесқызы, А. Р. Омарова

Тапсырыс № 2611

Сдано в набор 10.06.2015 г. Подписано в печать 29.06.2015 г.

Формат 70x100 1/16. Бумага книжно-журнальная.

Объем 9,80.-изд. л. Тираж 300 экз. Цена договорная.

Компьютерная верстка М. А. Абжанова

Корректоры: А. Елемесқызы, А. Р. Омарова

Заказ №2611

«КЕРЕКУ» баспасынан басылып шығарылған

С. Торайғыров атындағы

Павлодар мемлекеттік университеті

140008, Павлодар қ., Ломов к., 64, 137 каб.

«КЕРЕКУ» баспасы

С. Торайғыров атындағы

Павлодар мемлекеттік университеті

140008, Павлодар қ., Ломов к., 64, 137 каб.

67-36-69

E-mail: kereky@mail.ru